

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI**

AJINIYOZ NOMIDAGI NUKUS DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

TURKIY TILLAR FAKULTETI

O‘ZBEK ADABIYOTI KAFEDRASI

**BOSHLANG‘ICH TA‘LIM VA SPORT TARBIYAVIY ISH BAKALAVR
TA‘LIM YO‘NALISHI UCHUN**

ONA TILI VA BOLALAR ADABIYOTI
fanidan

MA‘RUZA MATNLARI

Nukus – 2020

ZAFAR DIYOR, SH.SA'DULLA, SULTON JO'RA, HAKIM NAZIR HAYOTI VA IJODIY FAOLIYATI

XX asr boshlarida A.Avloniy, Hamza, M.Abdurashidxonovlar ijodi misolida asosan ma'rifatparvarlik adabiyoti sifatida shakllangan o'zbek bolalar adabiyoti 20-yillar oxiri 30-yillar boshida o'sha davr muammolarining real tasviri orqali yangicha bosqichga ko'tarildi.

Bu davr adabiy jarayoniga Zafar Diyor, Sulton Jo'ra, Shukur Sa'dulla, Quddus Muhammadiy, Ilyos Muslim, G'ayraty kabi professional bolalar yozuvchilarining kirib kelishi bilan ajralib turadi. Necha-necha avlodlar tarbiyasiga xizmat qilgan Zafar Diyorning «Kitob mening do'stiman», «Sentabr qo'shig'i», «Bog'chamiz», Sulton Jo'raning «A'lo» va «Yaxshining maqtovi», «Harflar paradi», «Tinish belgilarining majlisi», «Ikki baho», «Kimning xati chiroyli», «Mamatning kechirmishi» she'rlari shu davr mahsulidir.

30-yillar bolalar adabiyotining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri G'.G'ulom, H.Olimjon, Oybek, Uyg'un kabi kattalar adabiyoti vakillarining ham kichkintoylar uchun barakali ijod qilishlari bilan bog'liq. Jumladan, G'.G'ulomning «O'rdak va Turg'un», «Bilib qo'yki, seni Vatan kutadi», «Shum bola», Oybekning «Temirchi Jo'ra», «Gulnor opa», «Zafar va Zahro», «Qonli barmoqlar» nomli asarlari bolalar adabiyotining shundan keyingi taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

20-yillar o'zbek bolalar adabiyotida umumadabiyot singari «yangi hayot» tantanasini kuylash keng miqyosda yo'lga qo'yildi. 1932 yil VKPB markaziy komitetining «Adabiy badiiy nashriyotlarni qayta tuzish haqida»gi qaroridan keyin barcha yozuvchilar yagona uyushmaga birlashdilar. Shu yillari G'.G'ulom «Shum bola», «Turksib yo'llarida», «Nortojining kurak tishi», «Ahmad yomon bola emas-ku, ammo», «Tirilgan murda», «Ko'kan», «Yodgor», «Netay» kabi qissa va hikoyalarni, she'rlarni dostonlarini yaratdi.

XX asrning 20-30 yillarida Ilyos Muslim, H.Olimjon, G'ayraty, Dorjiya Oppoqova, Zafar Diyor, Sulton Jo'ra kabi shoir va yozuvchilar bolalarga bag'ishlab turli janrdagi asarlarni yaratishdi. Ularning ichida H.Olimjonning «Oygul bilan Baxtiyor», «Semurg' bilan Parizod» kabi ertak poemalari dunyo yuzini ko'rdi. Oybek esa «Temirchi Jo'ra», «Gulnor opa», «Baxtigul va Sog'indiq», «Zafar va Zahro» kabi asarlari bilan bolalar adabiyotining rivojiga munosib hissa qo'shdi.

XX asrning 30-yillarida Z.Diyor kichik yoshdagi bolalarga mo'ljallangan «Yashna Vatan», «Gunafsha» kabi ixcham misrali o'ynoqi she'rlarini yaratgan bo'lsa, Sulton Jo'ra «Tinish belgilarining majlisi», «Zangori gilam», «Kimning xati chiroyli», «Harflar paradi» kabi she'r va ertaklarida didaktik g'oyalarni ilgari surdi. Bir qo'lida qalam, bir qo'lida qilich bilan jangga otlangan S.Jo'ra urush yillarida ham, jang maydonlarida jon olib jon berish bilan birgalikda «Yovga o'lim», «Muhammad to'pchi» kabi asarlari bilan vatanparvarlik g'oyalarini targ'ib etdi.

Urushgacha bo'lgan davr o'zbek bolalar adabiyotida asosan, she'rlar, ertaklar, dostonlar yaratilgan bo'lsa, urush davrida asosiy e'tibor yovuz dushmanga qarshi kurashga qaratildi. Z.Diyorning «Maktab sening fronting», «Qurol bering menga ham» kabi she'rlari shu davr mahsulidir.

Zafar Diyor hayoti va ijodiy faoliyati

(1912–1946)

Butun hayoti va ijodini kichkintoylarga baxshida etgan Zafar Diyor bolalarning kitobxonligini oshirish maqsadida ularga murojaat qilib, shunday degan ekan:

– Ilm o'rganish eng mo'tabar ishdir. Ilm odamning qadrini oshiradi, ilmli kishilar dunyoda eng izzatli, hurmatli bo'ladilar. Ilm dunyoda odamlar uchun eng sevimli, eng shirin ne'matdir. Shunday ekan, siz dunyoda rohatda yashashni istasangiz, hamma meni sevsin desangiz, bor kuchingiz

bilan o'qishga, ilm olishga g'ayrat qiling.

Bolalar! O'qing, darsga ixlos qo'yib o'qing, foydali kitoblardan foyda va lazzat olish uchun o'qing. Kishining eng aziz, eng shirin va eng qimmatli vaqti yoshlik davridir. Shunday qimmatli yoshligingizni, aziz umringizni foydasiz ishlarga sarf qilmang, kitob o'qing, faqat kitob o'qing!

Zafar Diyor 1912 yilda Namangan viloyatining hozirgi Chust tumani, Samsotqepa qishlog'ida kambag'al dehqon oilasida tug'il di. 1916 yilda Zafarlar oilasi Toshkent shahriga ko'chib keladi. Zafarning otasi dalada, onasi esa bosmaxonada mehnat qiladilar.

1927 yilda Zafar to'liqsiz o'rta maktabni bitiradi va Samarqanddagi Narimonov nomli pedagogika texnikumiga o'qishga kiradi. Texnikumda o'qib, ko'proq ilm-fan sirlaridan bahramand bo'lishga harakat qiladi. Uning dastlabki she'riy mashqlari bilim yurti devoriy gazetasi sahifalarida ko'rina boshlaydi.

Yigirmanchi yillarning oxiri va o'ttizinchi yillarning boshlarida uning yoshlar gazeta va jurnallarida ilk she'rlari chop etila boshlandi. Zafar Diyorning birinchi she'ri yosh shoirlarning "Qurilish kuylari" degan to'plamida bosilib chiqdi. Ko'p o'tmay uning birinchi she'rlar to'plami "Qo'shiqlar" nomi bilan 1933 yilda nashr etildi.

Yosh shoir 1933 yilda bilim yurtini muvaffaqiyatli bitirgach, o'qituvchi bo'lib ishlay boshladi. Bu hol uning maktab va bolalar hayoti bilan yaqindan tanishishida, yosh avlod hayoti haqida yozadigan asarlarining hayotiy, puxta bo'lishida ijobiy o'rin tutadi.

1934 yilda Zafar Diyor Samarqanddan Toshkentga qaytadi va hozirgi "Tong yulduzi" gazetasida adabiy xodim, keyinroq esa mas'ul kotib bo'lib ishlay boshlaydi. Shu bilan birga, u

hozirgi Toshkent davlat pedagogika universitetining til va adabiyot fakultetiga kirib, o'qishni davom ettiradi. O'zbek hamda qardosh xalqlar yozuvchilarining asarlarini qunt bilan o'qiydi, o'rganadi.

O'sha yillari gazetada Zafar Diyor bilan birga ishlagan yozuvchi Hakim Nazir o'z esdaliklarida shunday yozadi: "Men Zafarni o'ylasam uni nuqul shod-xurram bolalar qurshovida, quvnoq chehrasidan nur taralib, sertabassum lablaridan she'r durdonalari yog'ilayotganday ko'raman. Chindan ham, u bolalarga juda yaqin edi. Maktablar va bolalar uylarida, kutubxona va bog'chalarda bot-bot bo'lar, yosh kitobxonlarga yangi-yangi she'rlarini bolalarcha muloyim, sodda, shirali ovoz bilan o'qib berar, ayrim she'rlarini yoddan ifodali o'qir, bolalarga ham she'r o'qitib eshitardi. Shunda u o'zining qaysi she'rlari bolalar ko'rigidan yaxshi o'tganini, qaysi she'rnini ko'proq sevib qolganlarini ko'rar, bolalarga yoqtirish uchun qanday she'rlar yozish lozimligini fahmlab olardi. "Biz bolalarga nuqul o'rgatibgina qolmay, ulardan o'rganib ham turishimiz kerak", derdi.

Zafar Diyor 1935 yilda dastlabki mashhur asarlaridan biri bo'lgan "Mashinist" dostonini yaratdi. Dostondagi Ashur obrazi baxtiyor yoshlarning fazilatlarini umumlashtirishga bag'ishlangan.

Maktabda o'qish Ashurni hunarli qilish bilan birga, uning ongi va tushunchasini ham o'stiradi. U vatanga sadoqatli, har doim olg'a intiluvchi ilg'or yoshlardan biri bo'lib yetishadi. Shuning uchun doston qahramoni o'z umrini Vatan yo'liga tikishga tayyor turadi:

Sevinaman, hali yoshman, ko'p yashayman,
Bu o'lkaning saodati – baxti uchun.
Yana o'qib, yana kulib ko'p ishlayman,
Shu ko'plarning biri bo'lib, o'lkam uchun,
Ha! Mamlakat, shunday va'da beray senga:
Butun umrim sening porloq hayotingga!

Asar yoshlarning ilm-fanga, kasb-hunarga, ona-Vatanga muhabbat va sadoqat ruhi bilan sug'orilgan.

Zafar Diyorning o'ttizinchi yillar ijodi vatanparvarlik, baynalmilallik va mehnatsevarlik tuyg'ularini aks ettiruvchi asarlarining ko'pligi bilan xarakterlidir. Bu xil asarlar yoshlar xarakterini shakllantirishda, ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda katta ahamiyatga ega.

Shoir ijodidagi muhim mavzulardan biri inson va tabiat munosabatidir. Bu jihatdan uning "Binafsha", "Navbahor", "Qushlar haqida qo'shiq", "Kapalak" singari she'rlari ahamiyatlidir.

Rang-barang gullarni, turli-tuman qushlarni sevgan shoir bolalar ruhiyatini chuqur tahlil etib, ularni ham ona tabiatni sevishtirish va parvarish qilishga ruhlantiradi. Shoir bolalarda qushlarga muhabbat hissini uyg'ota oladigan quvnoq vazn, o'ynoqi misralar yaratadi. Shu maqsadda

soʻzlarning xilma-xil takroridan, misralarni esa mayakovskiychasiga tizib, tasvirning ohangdorlik jarangini, kuchini yanada oshiradi:

Hoy qushlar,
qushlar,
qushlar,
Qanot qoqib kelinglar, saʼva,
mayna,
bulbullar.
Sizga termular koʻzlar...
Bizga ortiq yoqadi Quvnoq qoʻshiq-kuyingiz!

(“Qushlar haqida qoʻshiq”)

Shoir bolalarning tabiat hodisalariga, hasharot-u jonivorlarga, ayniqsa, kapalakka qiziqishini, muhabbatini kichkintoylarga xos soʻz va ohangda ifodalab, kichkintoyning hayotga diqqateʼtiborini oshiradi, kapalak obrazi orqali kitobxonda insoniy tuygʻularni shakllantirishga harakat qiladi:

Uch, ucha ber, ucha ber,
Goʻzal bogʻcham – gulshanda.
Sira ozor bermayman,
Sevgim, fikrim ham sanda.
Kapalakjon, kapalak,
Doʻst boʻlaylik ikkimiz,
Toʻxta, soʻzlayin andek!

(“Kapalak”)

Zafar Diyorning “Binafsha” sheʼrini yoddan bilmagan oʻquvchi boʻlmasa kerak. Sheʼr oʻzining ravon oʻqilishi, qofiyalarning jarangdorligi bilan oʻquvchini oʻziga tortadi:

Binafshaxon, binafsha,
Kulishlaring chiroyli.
Bogʻimizda ochilib,
Turishlaring chiroyli.

Shoirning “Mamlakat”, “Kazbek”, “Tilsiz oʻrtoq”, “Madriddan kelgan mehmon” kabi sheʼr va dostonlari shoir ijodining har taraflama yuksalishidan dalolat beruvchi liro-epik asarlardir.

Zafar Diyor bolalarning xatti-harakatlarini, orzu-intilishlarini yaxshi biladi. Shu jihatdan qaraydigan boʻlsak, uning “Kel, uchaylik shimolga” sheʼri gʻoyat oʻziga xosdir. Bunda shoir “Quyosh tushmaydigan” qutbni borib koʻrishni orzu qilgan bolaning lirik obrazini gavdalandiradi. Yosh bolaning murgʻak xayoli shimoliy qutbni borib koʻrishni, undagi hodisalar bilan tanishishni xohlaydi. Shoir lirik qahramonning ulugʻ maqsadlarga erishish uchun fan va texnika asoslarini

amalda egallashi kerakligini chuqur anglaydi. Buni shoir modelcha yasash jarayonida kichik yoshdagi bolalarning ruhiyatiga mos, sodda holda tushuntiradi va ularda katta ishlarga – qahramonlikka havas uygʻotadi:

Yosh boʻlsam ham mayliga
Qanot bogʻlab uchayin.
Muz sahrosi Qutbning
Sirin men ham ochayin.
Hoy, suyukli modelcham,
Tayyormisan safarga?
Fikrim senda hamisha,
Kel, uchaylik Shimolga!

Shu narsa eʼtiborliki, sheʼrda Zafar Diyor bolalarning texnikaga intilishi va qiziqishlarini qizgʻin qoʻllab-quvvatlaydi, ulardagi oliy his-tuygʻularni oʻstirishga, vatanparvarlik hislarini tarkib toptirishga yordam beradi. Shoir bunday yuksak tuygʻularni badiiy sodda, taʼsirchan va mazmundor misralar bilan ifodalaydi:

Butun dunyo anglasin:
Bir modelist kepti, – deb,
Yangi avlod bayrogʻin
Qutb uzra tikdi, – deb.

Sheʼr bolalarning kelajakda orzu-umidlariga erishishlariga boʻlgan katta ishonch bilan tugaydi. Bu asar bolalarni ilm va hunarga muhabbat, tinmay olgʻa intilishga chaqiriq ruhida tarbiyalashi jihatidan katta ahamiyatga ega.

Zamondoshlarimizning yangi qoʻriq va boʻz yerlarni oʻzlashtirish, moʻl-koʻl hosil olish va qishloqlarni obodonlashtirish ishida olib borayotgan kurashlari “Yuksak togʻ, keng oʻtloq va mard oʻrtoq haqida qissa” dostonida ochib berilgan.

Zafar Diyor dostonida sahro-choʻllardagi shamolning vahimasi va uning ayanchli tasvirini chizib, yosh kitobxon diqqatini mehnatga jalb qiladi. Doston ertak shaklida, bolalarbop usulda yozilgan. Shoir sahrolarning “Qashqir kabi uvillovchi”, “Boyqush kabi huvlovchi” dahshatli shamollari odam – tabiat dushmani ekanini obrazli misralarda yoritadi. Shundan keyin shoir hayotni goʻzal, sahro-choʻllarni obod qilishda suvning qadrini juda yaxshi bilgan keng oʻtloqni jonlantirib soʻzlatadi va u yerlarda “gul hayot” qurish gʻoyasini olgʻa suradi. Keng oʻtloq yuksak togʻga murojaat qiladi:

Ne boʻlarmish bizning ham
Koʻksimizdan ketsa gʻam.
Bu gʻam suvsiz ketmaydi,

Suvsiz yara bitmaydi...
Men suvingdan kuch olsam,
Tentak yeldan o'ch olsam.
Uzoq yillar xo'rlangan,
Qaqrab toshga aylangan
Ko'ksim bo'lardi obod,
Boshlanardi gul hayot...
Talabimga yetkur, tog',
Ber suvingdan, jon o'rtoq!

Yuksak tog' ham chorasizlikdan o'z dardini – suvni keng o'tloqqa eltib berolmasligini o'kinch va alam bilan so'zlaydi.

Shoir endi bolalar fikrini boshqa narsaga – dunyoda ongga, qudratga ega bo'lgan inson va uning ta'rifiga buradi. Zafar Diyor insonning kuch-qudratini sodda, mazmunli, shirali, bolalar qalbiga tez yetadigan iboralarda ifodalagan:

Bu mardlik va mahorat,
Bu kuch-quvvat, jasorat
Insonlarga yo'ldoshdir,
Ularga xos qo'ldoshdir.
Butun borliq – tabiat
(Bu so'zlarim haqiqat.)
Bo'ysunajak insonga
Gul tutajak ul jonga.

Shoir insonning aql-zakovati, kuch-qudrati haqida fikrlar ekan mubolag'aga zo'r beradi, insonni, hatto tabiatni ham o'ziga bo'ysundiruvchi kuch sifatida ta'rif etadi. Albatta, bu fikrlar turg'unlik davrining oqibatidir. Negaki, "Sirdaryoning jilovlanishi" bugungi kunda xalqimizga qimmatga tushmoqda. Bir so'z bilan aytganda, tabiat insonlarning boshboshdoqlik xatti-harakatlari uchun shafqatsiz o'ch olmoqda. Bundan bu asar mutlaqo keraksiz yoki zararli asar ekan, degan xulosaga kelmaslik zarur. Asar kitobxonlarni mehnatsevarlikka, yaratuvchilikka, tabiat bilan inson munosabatida muhabbat tuyg'ulari bo'lishi lozimligiga undaydi. Bu fikrini ifoda etishda shoir yangi usul – tog' va o'tloqlarni jonlantirish orqali erishadi:

– Hoy, mard o'rtoq, mard o'rtoq,
Qara, qancha keng o'tloq
Suvsizlikdan dili dog',
Uning ohin o'chirib,
Chamanzorga aylantir,

Mangulikka shodlantir.

Dostonda shu tariqa xalqimizning cho‘l-biyobonlarni bog‘rog‘larga aylantirish orzusi o‘zining badiiy ifodasini topgan.

Zafar Diyor dostonning g‘oyaviy-badiiy mukammalligi uchun qattiq ijodiy mehnat qilgan. Asarning tuzilishi xalq ertaklariga yaqinligi bilan ahamiyatlidir. Shoir asarning sehrli, romantik, ya‘ni g‘oyat ta‘sirchan, o‘qimishli bo‘lishini ta‘minlash uchun sodda, ajoyib badiiy-tasviriy vositalardan ustalik bilan foydalangan. Keng o‘tloq, cho‘llarning suvga tashnaligi va uning orzusi haqidagi “Bitta to‘yib suv ichsak”, “Suv ber, menga suv bergin”, “Ko‘ksimdan so‘ng gul tergin”; sahro va uning shamoli to‘g‘risidagi “Eng g‘azabli, eng o‘chli, xarsangtoshday qotaman, misdek qizib yotaman”; davr kishilarining kuch-qudratiga oid “Chinordek zo‘r qomati, Go‘ro‘g‘lidek savlati” kabi tasviriy vositalarga boy misralar fikrimizning isbotidir.

Bu asar yosh kitobxonlarni mehnat va tabiatga muhabbat ruhida tarbiyalashi bilan muhimdir.

Zafar Diyorning ko‘pgina asarlari mehnat mavzusiga bag‘ishlangan. Ana shunday asarlaridan biri “Kichkina bog‘bon haqida doston”dir. Dostonda bolalar va yoshlar dov-daraxtlarni ekish, parvarish qilishga chaqirilib, mehnat zavqi va ahamiyati kuylanadi. Bu g‘oya Shotursun obrazi orqali ifodalanadi. Kichik qahramon otasi bilan birlashib mevali daraxtlarni parvarish qilishga, “Qo‘lda kichik ketmon” bilan bog‘larni yashnatishga mehr qo‘yib, mehnatda o‘zini ko‘rsatadi.

Zo‘r g‘ayrat va katta ishtiyoq bilan ishga kirishgan Shotursunning o‘zi parvarish qilib yurgan bir tup olmasi barvaqt pishib, mo‘l-ko‘l hosil beradi. Bola bir yili yalqovlikka berilib, olmaga qaramay qo‘yadi. Shoirning mahorati shundaki, olmani jonlantirib, uning so‘zlari orqali bolalarga ibrat bo‘ladigan fikrni aytadi:

– Bu yil esa, Shotursun,
G‘ayrating yo‘q unchalik,
Berilmassan deb edim
Yalqovlikka bunchalik.
Ahvolimni so‘rmading,
Oqlamading tanamni,
Qurt-qumursqa talaydi,
Ertadan kech mevamni.

Olmaning bunday ayanchli ahvoli Shotursunga qattiq ta‘sir qiladi va u o‘z xato-kamchiliklarini to‘la anglaydi. Shoir o‘quvchida Shotursunga nisbatan mehr uyg‘otadi, undan o‘rnak olishga chaqiradi.

Zafar Diyorning uchinchi to‘plami 1939 yilda “She‘rlar” nomi bilan bosilib chiqdi. Uning bu to‘plami mavzu jihatidan bolalarbopligi, qiziqarli mazmun va obrazli ifodalari bilan ajralib turadi. Bu esa Zafar Diyorning ijod sirlarini tobora mukammal egallab borayotganini, bolalar va yoshlar

hayotini yaxshi o'rganib, ular uchun puxta, barkamol asarlar yaratish yo'lida tinmay ijodiy mehnat qilayotganini ko'rsatdi.

To'plamdagi "Amudaryo bo'yida" she'rida shoir o'lka chegarachilarining lirik obrazini mahorat bilan chizgan. She'rdagi bolalarni chegara soqchilarining hayoti, ularning mas'uliyatli va faxrli burchi bilan tanishtiradi.

"Qutb qo'shig'i" she'rida esa shoir olam yaralgandan buyon hech kim borib ko'rmagan qutbni egallagan bugungi kishilarning jasorat-u kuch-qudratini yusak muhabbat bilan kuylaydi.

Zafar Diyor ko'p she'rlarida vatanparvarlik, Vatanga muhabbat g'oyalarini ilgari suradi. Bolalarni Vatanning munosib farzandlari bo'lib kamol topishga undaydi. Buning uchun ularga bilim manbayi bo'lgan kitobni sevib, fan asoslarini chuqur egallashlari zarurligini uqtiradi. Bu g'oyani "Kitob, mening do'stimsan" she'rida shunday tasvirlaydi:

Varaqlasam bir boshdan
Quvnab bahrim ochilur,
Oltin harf-so'zlardan
Totli ma'no sochilur.
Shuning uchun deymanki:
Kitob, mening do'stimsan!

Zafar Diyor kitobning mohiyatini bolalar ongiga oson singdirishda jonlantirish vositalaridan ustalik bilan foydalana olgan. Shoir kitobni bola tilidan shunday ta'riflaydi:

Har sahifang men uchun
Bir hikoyat so'zlaydi,
– O'qib, odam bo'lg'in, – deb
Yaxshi niyat ko'zlaydi.

Shoir kitobni bolaning eng yaqin, mehribon do'sti, g'amxo'r o'rtog'i deb ko'rsatgach, uni jon-dildan sevgan bolaning jonli qiyofasini chizadi:

Seni jondan sevaman,
Meni tilga o'rgatding,
Hadya qilib ilm-fan,
Yorug' yo'llar ko'rsatding.

Shoir kitobning mohiyatini bolalarga chuqurroq anglatishda, uni ta'sirchan qilib gavdalandirishda: "Baxtim kular kitobdan", "Quvnab bahrim ochilur", "Yosh o'ynoqi ko'zlarim shuur olar kitobdan" kabi istioralarni ishlatib, she'rning badiiy ta'sirchanligini yanada oshirgan.

Zafar Diyor ikkinchi jahon urushi yillarida hozirgi "O'zbekiston ovozi" gazetasida adabiy xodim bo'lib ishladi. Ayni chog'da, u tinmay samarali ijod etdi. Shoirning "G'unchalar", "Serquyosh o'lka", "Ona qo'shig'i", "Bizning oila", "Qahramon", "Tankist", "Ulug' bayram",

“Qurol bering menga ham”, “Qahramonning kelishi”, “Biz yashamoq istaymiz”, “Qo‘riqchilikda” singari jangovar she‘rlari shu yillarda yaratilgan.

Zafar Diyor baxtli bolalarning go‘zal bog‘lardan, chamanzorlardan, rang-barang gullardan, bahordan olgan quvonchini “Bahor keldi”, “Orzu”, “Qaldirg‘och”, “Qushlar haqida qo‘shiq”, “Binafsha” kabi she‘rlarida sodda, ravon tilda, ohangdor, yengil qofiyali, o‘ynoqi misralarda shoirona talqin etadi va ular qalbida hayotga mehr uyg‘otadi.

Zafar Diyor bugungi o‘zbek bolalar dramaturgiyasi taraqqiyotiga ham barakali hissa qo‘shdi. U bolalar hayoti haqida “Baxtli yoshlik”, “Yosh vatanparvarlar”, “Omonat”, “Uch og‘ayni” kabi qator dramalar ham yozgan.

O‘zbek bolalar nasrini rivojlantirishda Zafar Diyor ham o‘z hissasini qo‘shgan. Uning “Jo‘natish”, “Cho‘pon qizi”, “Nojo‘yaliklar” kabi hikoyalari shular jumlasidandir.

Zafar Diyor bolalar adabiyotining hamma janrlarida qalam tebratdi. U bolalarning turmushi, talab-ehtiyojlari hamda orzutilaklarini, turmushini, ularning ruhiyatini puxta bilganligi uchun bolalarning yoshiga, ong tushunchasiga moslab, g‘oyaviy-badiiy jihatdan puxta asarlar yaratdi.

Shoir o‘zining qo‘shiq va she‘rlarida hamda boshqa asarlarida yosh kitobxonlarni ulug‘ yurtimizning behisob boyliklari bilan faxrlanishga, kelgusida yaxshi hayot bunyod etishlari uchun astoydil kurashuvchi, ongli, madaniyatli, vatanparvar kishilar bo‘lib yetishish uchun a‘lo baholar bilan o‘qishga chaqiradi. U yosh avlodni mehnatga muhabbat bilan qarashga, rostgo‘y va intizomli bo‘lishga undadi, ularda vatanparvarlik, do‘stlik tuyg‘ularini o‘stirishga katta e‘tibor berdi. Uning asarlari davr bolalari va yoshlari uchun zavq bag‘ishladi, ularni o‘qish-o‘rganish va kamol topish uchun kurashga ruhlantirdi.

O‘zbek bolalar adabiyotining rivojlanishiga she‘r va qo‘shiq, doston va ertaklari bilan juda katta hissa qo‘shgan Zafar Diyorning asarlarini bolalar hamon sevib o‘qiydilar va yuksak qadrlaydilar.

(Mamasoli JUMABOYEV. “Bolalar adabiyoti” (O‘qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi, Toshkent, 2013) darsligidan)

Shukur Sa'dulla hayoti va ijodiy faoliyati (1912-1972)

Bolalik qisqa muddatli kechsa-da uning taassurotlari, yodi umrbod esda qoladi. Insonning kelajak taqdiriga, hayot yo'liga ko'p hollarda bolaligidayoq tamal toshi qo'yilishi hech kimga sir emas. Shunga ko'ra umrimizning ilk davrini o'ziga xos dunyo deyish mumkin. Qisqa, ammo chin ma'noda murakkab va jozibador bo'lgan bu dunyoning badiiy in'ikosi hisoblangan bolalar adabiyoti bir qarashda kattalar uchun ermakka o'xshab tuyuladi. Shuning uchun bo'isa kerak, ba'zan nazar-pisand ham qilinmaydi. Aslidachi? Nafsilamrini aytganda bolalar adabiyotining jamiyat ma'naviy hayoti va vatan istiqbolidagi roli beqiyos ulug' dir. Bolalar yozuvchisining kitobxon oldidagi mas'uliyati ham, baxti ham shuning bilan belgilanadi. Uning kitobxonlari doirasi ancha keng. Bolalarga bag'ishlab yaratilgan asarlarni kichiklar ham kattalar ham birdek sevib o'qiydi, zavqlanadi. Juda bo'lmasa bolaligida o'qib olgan zavq-shavqini bobo-buvi bo'lganda ham unutmaydi. Shoir, dramaturg, nosir tarjimon va noshir **Shukur Sa'dulla** shunday ijodkor toifasiga mansub. Shoirning 50-yillar bolalarini cheksiz quvonchlarga chulg'agan:

Yomg'ir yog'aloq
Yam-yashil o'tloq
Endi ekinlar
Chiqarar quloq

(Yomg'ir yog'aloq)

deb boshlanuvchi dilkash va quvnoq, o'ynoqi sherlarini hozir nevarali bo'lganimizda ham sog'inch bilan eslab yuramiz.

Shukur Sa'dulla kichikintoylarga katta estetik zavq-shavq bag'ishlaydigan zabardast she'rlari, yosh kitobxonni yaxshilikka o'rgatuvchi ertak-dostonlari, a'lo o'qishga, davrimizga sadoqatli kishilar bo'lib kamol topishga da'vat etuvchi badiiy pishiq hikoyalari, o'tmish hamda davrimiz bolalari hayotidan olib yozilgan pesalari, yosh qalblarni larzaga soluvchi qissalari bilan hamma yoshdagi bolalarning qadrdon va suyuqli yozuvchisi bo'lib qoldi.

Shukur Sa'dulla 1912 yilning yanvarida Jizzax shahrida xizmatchi oilasida dunyoga keldi, boshlang'ich ma'lumotni ona shahridagi Narimonov nomli maktabda oldi. 1924 yilda Samarqand pedagogika bilim yurtida tahsil oldi, so'ngra Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston davlat universitetida o'qidi. 1931–64 yillarda Shukur Sa'dulla O'zbekiston davlat va “Kamalak” (“Yosh gvardiya”) nashriyotlarida muharrir, bo'lim boshlig'i, bosh muharrir o'rinbosari, bosh muharrir,

direktor vazifalarida mehnat qilib, bolalar uchun adabiy-badiiy kitoblar nashr etishga o'zining barakali hissasini qo'shdi.

Sh. Sa'dullaning birinchi she'rlar to'plami 1932 yilda "Hayqiriq" nomi bilan bosilib chiqdi.

"Hayqiriq"ning maydonga kelishi shoir ijodida juda katta voqea bo'ldi. Adabiy jamoatchilikning bu kitob haqidagi fikr va mulohazalari yanada chidam, qunt bilan ijod qilishga, o'z ustida ko'proq ishlashga, izlanishga, eng muhimi hayotni o'rganishga va shu asosda ijod etishga chorladi. Sh. Sa'dulla butun umri davomida bunga amal qildi. Qirq yildan ortiqroq hayotini ijodga bag'ishlagan san'atkorning "Uch ayiq", "Ayyor chumchuq" (1935–1936), "Yoriltosh" (1939), "Ikki sandiq" (1942), "Sen nima qilding?" (1942), "Shirin kun" (1946), "She'rlar" (1955), "She'rlar va ertaklar" (1957), "Pesalar" (1995), "Dastyor qiz" (1960), "Sening alboming" (1962), "Ozoda" (1969), "Komandirning boshidan kechirganlari" (1962), "Kachal polvon" (1963,1966,1967,1986), "Ism qo'yilmagan xat", "Sening bayraming", "Mening aziz bolalarim" kabi kitoblari bosilib chiqdi.

Dramaturg Shukur Sa'dulla tomonidan yaratilgan "Yoriltosh", "Gulxan", "Bizning bog'chamiz", "Dalada bayram", "Vatan ishq" (dramaturg Z. Fatxullin bilan hamkorlikda yozilgan), "Ikki bilaguzuk", "Zubayda", "Afsona yaratgan qiz" pesalarini tomoshabinlar yaxshi bilishadi.

Quvnoq va jo'shqin asarlar kuychisi bo'lgan Shukur Sa'dulla o'zining juda ko'p she'r, qo'shiq, ertak, ertak-doston, pesalarini kichik maktab yoshidagi bolalarga bag'ishlagan.

Shukur Sa'dulla tabiat kuychisi sifatida ham e'zozlanadi. Shoir so'lim bahorni ko'pgina she'rlarida qalamga olib, ayniqsa, kichik maktab yoshidagi bolalarni hayot bilan tanishtiradi, ularda olamni tushunish qobiliyatlarini o'stiradi.

Odatda, boychechak qor erib-erimasdanoq ko'zga tashlanadi. Buni ko'rgan odamlar "Ha, bahor yaqinlashib qolibdi", deydilar. Shoir "Boychechak" asarida shu fikrni lo'nda qilib chizib beradi:

Ochildimi boychechak,
Endi har yon gul demak,
Chunki bahor elchisi –
Shu mitti gul – boychechak.

Albatta, boychechak paydo bo'lganidan keyin bahor boshlanadi, yomg'ir ustiga yomg'ir yog'adi. Yomg'ir tabiat husniga husn qo'shadi, odamlar ruhini ko'taradi. Shukur Sa'dulla "Yomg'ir yog'aloq" she'rida bahor yomg'iriga muhabbat bilan munosabatda bo'ladi. Bu yomg'ir ekin-tikinlar uchun koni foyda ekanligini yosh kitobxon qalbiga yetib boradigan darajada quvnoq va sho'x misralarda yaratadi:

Yomg'ir yog'aloq,
Yam-yashil o'tloq,
Endi ekinlar Chiqarar quloq...

Yomg'irdan foyda Maysaga, donga.

Yurt serob bo'lar,

Oq bug'doy, donga.

Shukur Sa'dulla "To'rt fasl" she'rida yil fasllarining o'ziga xos xususiyatlarini ahamiyatli detallar yordamida yoritadi. Ularning jozibasi, tabiatga alohida ko'rk bag'ishlashi, insonlar qalbiga ta'siri xususida bolalarbop xulosalar chiqaradi:

Milt etib chiqdi quyosh,

Dedi: – Do'stlar, qish odosh.

Ko'rsak, yo'q qora bulut,

Yer yuzi ko'k gilam – o't.

Shukur Sa'dulla bahorni yaratuvchi, insonlarga estetik zavq va mehnat in'om etgan fasl deb ta'riflagach, ko'rkam yoz fasli bilan bolalarni tanishtirishga o'tadi. Yoz kelishi bilan xursand bo'lgan bolalarning sevinchini shoir shunday ifoda etadi:

Keldi ko'klam kabi soz,

Bizlar sevgan issiq yoz.

Shoir Vatanimizning boyligiga boylik qo'shgan, mehnatkashlar dasturxonini bezovchi noz-ne'matlarni vujudga keltirgan, "to'qson xil mevalarni pishirib", "yangi dunyolar ochgan" kishilarni zo'r muhabbat bilan, ajoyib misralarda ulug'laydi:

Ekin o'sdi yerlarda,

Bug'doy pishdi qirlarda...

Poliz to'la bodring,

Bog'bon, tez uzib bering!

– Sabr qiling siz andek,

So'yib beray handalak.

Shukur Sa'dulla yoz faslini ulug'lash bilan kuzning ham o'ziga xos fazilatlarga to'laligini tabiatning oltin davri deb ta'riflaydi, kuz faslining o'ziga xosligini quyidagi tasvirlar orqali ochadi:

Quyosh tushar taftidan,

Qo'rqib qishning aftidan.

Sarg'ayadi ko'katlar,

Barg to'kadi daraxtlar.

Hosil yig'ib olinar,

Qishga zamin solinar.

Shoir qish faslining ham o'ziga xos chiroyli gashti borligini, kishilarda zavq-shavq uyg'otishini lirik bo'yoqlarda ko'rsatadi:

Dala-dashtda tindi ish,

Keldi mehmon bo‘lib qish.
Qish emas, u – qorbobo,
Sovg‘alari bor bobo...
Xuddi yozday, bahorday –
Iliq, kuzgi nahorday.
Qor yog‘ar, kecha-kunduz,
Suv sovqotib kiygan muz.

Shukur Sa‘dulla ikkinchi jahon urushi davrida yanada barakali ijod etdi. “Sen nima qilding?”, “Ona va bola”, “Shohista” to‘plamlarini nashr ettirdi. Bu davrda shoir she‘riyatida bolalar kutgan voqealar o‘z aksini topganligini ko‘ramiz. Mavzu rangbarangligi shoirning fikrlash doirasi kengligidan, bolalarni jondilidan sevishidan, ona-Vatanga cheksiz mehr-muhabbatidan dalolat berib turibdi. Buni “Sen nima qilding?”, “Bizning qahramon”, “Otliqlar”, “Mehmon qiz”, “Uning hikoyasi”, “Yetim emassan”, “Razvedkachi Kolya Kulikov”, “Shohista” kabi asarlari misolida ochiq-oydin ko‘rishimiz mumkin.

Bu she‘lar ichida “Shohista” asari alohida ajralib turadi:

Ko‘k chirog‘i oy so‘ndi,
Barglarga shabnam qo‘ndi.
Tong oqarar ohista,
Turar sakrab Shohista.

Bu misralarda shoir Shohista ismli jajji qizchaning mehnatga muhabbati, g‘ayrati, bog‘idagi uzumlarni qanchalik mehr qo‘yib parvarishlashi, shu bilan birga, uning frontda odamxo‘r yovlarga qarshi kurash olib borayotgan otasiga bo‘lgan mehr-muhabbatini badiiy bo‘yoqlar bilan ifodalab beradi. Shohista asaldek tovlanib pishgan uzumidan dadasiga sovg‘a hozirlaydi:

So‘ngra pochtaga bordi,
Dadasiga yubordi.
Dadasi botir jangchi,
Shohistaning quvonchi.

Shukur Sa‘dulla “Egizak”, “Sen menga do‘st, men senga do‘st”, “Ulug‘ shahar” (turkum), “Hovlimizning bolalari” kabi qator she‘rlarida do‘stlik g‘oyalarini ilgari suradi.

Shoirning juda ko‘p she‘rlari maktab darsliklarida, qo‘llanmalarida uzoq yillardan beri nashr etilib kelinayotir. “O‘yin”, “Lola va mushuk”, “Bahor keldi”, “Vatanim”, “Dastyor qiz”, “Ozod diyor”, “To‘rt fasl”, “Qush tili” shular jumlasidandir.

Shoir ijodida hajviy she‘rlar ham bir talay: “Shalabbo”, “Anqov”, “Injiq”, “Ivirsiq”, “Bizning oyi” kabi asarlarida shoir dangasa, o‘z ustida ko‘p ishlamaydigan, o‘qish, izlanishni yoqtirmaydigan, injiq, ivirsiq bolalar ustidan qattiq kuladi.

“Ivirsiq”da shoir o‘yinqaroq, kun bo‘yi koptok o‘ynab, uyga berilgan vazifasini bajarish, o‘z vaqtida uyqudan turish o‘rniga qotib uxlab darsdan kech qolgan Siddiq ismli bolaning maktab o‘quvchilariga xos bo‘lmagan qiliqlarini fosh qiladi:

Daftari ochiq-sochiq,
Qolgan vazifa chala.
Soat yurar: chiq-chiq-chiq,
Yechilmagan masala.
Yana jiringlab soat,
To‘qqizga zang uradi.
“Ivirsiqjon” betoqat –
Endi shoshib turadi.

Shukur Sa’dulla xalq og‘zaki ijodini sevgan va undan ijodiy foydalangan shoirlardan biri edi. U “No‘xatpolvon”, “Laqma it”, “Ayyor chumchuq”, “Chol bilan bo‘ri” kabi o‘nlab asarlarini ertaklar asosida yaratdi. Xalq ertaklarini jo‘ngina she‘rga solib qo‘ya qolmadi. Balki unga ijodiy yondashdi.

Shukur Sa’dullaning “Komandirning boshidan kechirganlari”, “Kachal polvon”, “Aziz qishlog‘im”, “Ism qo‘yilmagan xat” qissalari o‘zbek bolalar nasrining yaxshi namunalaridan hisoblanadi.

Shukur Sa’dullaning g‘oyaviy-badiiy yuksak, bolalarbop asarlari umr bo‘yi kitobxonlar qalbida yashaydi.

(Mamasoli Jumaboyev. Bolalar adabiyoti darsligidan. “O‘qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi, Toshkent, 2013.)

Sulton Jora hayoti va ijodiy faoliyati (1910-1943)

Sulton Jo‘ra 1910 yilning 15yanvarida Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi Qag‘altom qishlog‘ida dehqon oilasida tug‘ildi. Yetti yoshida ota-onasidan yetim qolgan Sulton dastlab boshlang‘ich maktabda o‘qidi. U 1924 yilda Buxoroga kelib erlar pedagogika bilim yurtiga o‘qishga kirdi va uni 1930-yilda bitirdi.

Sulton Jo‘ra 1931–1938-yillarda Buxoro pedagogika institutining ishchi fakultetida o‘qiydi. 1938–1941 yillarda Andijondagi o‘qituvchilar instituti va pedagogika bilim yurtida til va adabiyotdan dars berdi.

1942 yilda Sulton Jo'ra harbiy xizmatga chaqiriladi. U dushmanga qarshi ham qurol, ham qalam bilan mavdonavor jang olib bordi. 1943 yilning 14noyabrida Belorussiya tuprog'ida nemis-fashist bosqinchilariga qarshi janglarning birida jangchi-shoir qahramonlarcha halok bo'ldi.

Sulton Jo'raning dastlabki she'rlari 1933 yilda Buxoro yosh shoirlarining "She'rlar" to'plamida nashr etildi. Uning 1939 yilda "Fidokor", 1941-yilda "Moskva" she'riy to'plamlari, 1942-yilda "Iroda" nomli pesasi nashr etildi. Iste'dodli shoirning vafotidan so'ng 1951 yilda rus va o'zbek tillarida "Tanlangan asarlar", tinch qurilish yillari davrida "Havorang gilam", "Zangori gilam", "Bruno", "Parvoz", "Qaldirg'och", "Tanlangan asarlar" kitoblari bosilib chiqdi.

Ikkinchi jahon urushi davrida yaratgan asarlarida fashist gazandalarining butun yovuzliklari ochib tashlandi, ularda yovga qarshi la'nat va nafrat tuyg'ulari davr kishilarining yuksak vatanparvarlik ruhi bilan hamohang yangradi. "To'pchi Muhammad", "Pulemyotchi ovozi", "Chavandoz", "Uch og'ayni botirlar", "Nayzamiz" (1941), "Qahramon Qo'chqor" (1942), "Jahon seni olqishlar", "Berlin aptekasida" (1943) she'rlari shular jumlasidandir.

Sulton Jo'ra kattalar uchun jo'shqin lirik she'rlar, yirik dostonlar yaratish bilan birga, bolalarga atab ham ajoyib asarlar yozdi.

Shoir-pedagog Sulton Jo'ra bolalar uchun yozgan asarlarida baxtli bolalik, Vatanga muhabbat va dushmanga nafrat, mehnat ahllariga e'tiqod tuyg'ularini ifodaladi. Ayni chog'da, u yaxshi va a'lo baholarga o'qish uchun kurashish, rostgo'y va intizomli bo'lish, madaniy va pokiza kiyinish, savodxon va chiroyli yozuv malakasini egallash kabi ta'lim-tarbiyaviy masalalarni ham badiiy vositalarda talqin etdi. Bunday g'oyalar shoirning "Yozgi yomg'irdan so'ng" (1936), "Qizlar", "A'lo" va "Yaxshi"ning maqtovi", "Zangori gilam" (1939), "Lola", "Oy nechta?", "Tinish belgilarining majlisi", "Cho'ntak", "Sirkda" (1940), "Qarzdor", "Qaldirg'och", "Yolg'onchi", "Dengiz tagida" (1941), "Sog'inib" (1942), "Sog'inchli salom", "Salom xat" (1943) kabi asarlarida o'z ifodasini topdi.

U o'z asarlarida bolalar va maktab hayotini, ularning o'qishi, ko'cha va oilada o'zini tutishini haqqoniy aks ettirdi. Shoir yosh kitobxonning diqqatini o'ziga tortuvchi asarlar ijodkori sifatida tanildi.

Bolalar ilmiy-ommaviy mavzularda yozilgan san'at asarlarini ham sevib o'qiydilar. Sulton Jo'raning bunday mavzudagi asarlaridan biri "Oy nechta?"dir. Bunda shoir kichkintoylarning orzuumidlarini ona va bolalarning suhbatlari orqali ifoda etadi:

Ona dedi:

– Yotinglar endi,

Faqat bitta osmonning oyi!

Katta bo'lgach, aylanaylarim,

Oyning o'zin minib ko'rarsiz.

– O‘shanda-chi, oyijon, bizga,
Katta toti[1] olib berarsiz.

“Mamatning kechirmishi” she’rida shoir Mamatning ichkiruhiy kechinmalari, ishyoqmasligi, yalqovligi, to‘ngligi orqasida darslardan qoloq bo‘lib, iztirob chekishini ishonarli aks ettirgan. Mana, hamma uxlagan, ammo tanho Mamat uyg‘oq. Shoir uning ana shu daqiqalardagi qalb iztirobini, ruhan qiynalayotganligini, notinch ruhiy holatini sodda, ravon misralarda tasvirlaydi.

Shoir qoloqlik sabablarini birovdan emas, balki qahramonining o‘zidan qidirtiradi va buni Mamatning o‘zini gapirtirish orqali ochadi.

Qoloqligi sababli ruhan azob chekib, qiynalib yurgan Mamat o‘jarligi, o‘zboshimchaligini tan olib, do‘stlari yordamida oyoqqa turib, endilikda astoydil o‘qishga ahd qiladi:

– Bo‘ldi... Men bas qildim yalqovlikni,
Do‘stlarimday olay bilimni.
Achchiq tajribamning o‘zi saboq,
Ol, darsxonam, ishq dilimni!
Bor kuchimni berayki, bu “yomon”
Yondashmasin menga ertadan.
Nomim Mamat bo‘lmay ketsin agar,
Va‘da qilgan bo‘lsam jo‘rttaga!

Sulton Jo‘ra qissadan hissa chiqarib, a‘lo o‘qish katta ahamiyatga ega ekanligini bolalarga uqtiradi:

A‘lo o‘qish o‘zi yuksak shuhrat,
Har shuhrating tillarda doston.

She’rda barcha tasviriy vositalar g‘oyaviy, badiiy niyatni yorqin amalga oshirishga qaratilgan. Shoir tabiat lavhalari, go‘zal hayotiy tasvirlar vositasida qahramonning ichki holatini ochadi va ta’sirchanlikka erishadi:

Barcha uxlar...
Kumush ariqchaning
Eshitilar shildir-shildiri,
Yaproqlar ham “alla” deb tebratar
Sirtlariga qo‘ngan oy nurin.

“Mamatning kechirmishi”da yalqovlikni tashlab, a‘lo o‘qishga mahkam bel bog‘lagan bolaning ijobiy namunasida o‘z kuchiga ishonish, nuqsonlarga tanqidiy qaray bilish g‘oyat katta kuch degan ta’lim-tarbiyaviy, pedagogik o‘git ilgari suriladi.

Ta’lim-tarbiya sohasida yozma nutq san’atini egallash eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Ba’zi o‘quvchilar grammatik mashqlar bilan jiddiy shug‘ullanmasligi, badiiy

adabiyotni kam o'qishi natijasida yozma ishlardan oqsaydilar. Chiroyli yozuv qoidalarini buzib, xunuk xat yozishdan tashqari, turli xatolarga yo'l qo'yadilar. Pedagog-shoir Sulton Jo'ra ta'lim-tarbiya ishidagi bunday nuqsonlarni tugatishda o'quvchilarga yordam berish maqsadida "Kimning xati chiroyli?", "Tinish belgilarining majlisi", "Harflar paradi" she'rlarini yozdi.

"Kimning xati chiroyli?" she'rida bolaning sog'lom, baquvvat bo'lib kamol topishida, yozuvining go'zal bo'lishida partada to'g'ri o'tirish qoidasiga qat'iy rioya qilish katta ahamiyatga ega ekanligini ham uqtirib o'tadi:

O'tirishim to'g'ri, soz,
Qoidaga juda mos.
Ko'kragimni men sira,
O'ltirganim yo'q tirab!
Chiroyli yoz, yozsang xat!
Chunki bu ham zo'r san'at...

Shoir ijodiy faoliyatida "Tinish belgilarining majlisi" she'ri katta ahamiyatga ega. She'rda o'zbek tilining eng muhim qoidalari – tinish belgilarining vazifalari bolalarga mos ravishda, jonlantirish kabi badiiy tasvir vositasi orqali ifoda etiladi. Unda har bir tinish belgisi jonlantirilib, qo'llanishiga mos tarzda gapirtiriladi va o'ziga xos joyiga qo'yiladi. Bu holat kitobxonda aniq tasavvur hosil qiladi va shoirning pedagogik, badiiy mahoratini egizak holda namoyish qiladi.

Shoir she'rda o'xshatishdan ham ustalik bilan foydalanib, undov belgisini mirzaterakka, nuqtani koptokka; so'roq belgisini o'roqqa, zirak taqqan quloqqa, vergulni kichik to'qmoqqa, qo'shtirnoqni qiziqchilarga, tireni gugurtga o'xshatib, shoirona tasvirlaydi. Gapda esa nuqta "fikrlarning stansiyasiga", vergul "fikrlarning razezdi" (to'xtab uchrashadigan joy)ga o'xshatiladi. Bunday o'xshatishlar tinish belgilari qoidasini oson o'zlashtirishga yordam beradi.

So'roq belgisi:
Uqdingizmi? Yetadimi? Bormi savol?
Yoki o'zim so'rayinmi sizdan savol?
Vergul:
Gar undalma gapda kelsa qoq o'rtada,
Uning ikki yonboshida men jo'rttaga,
"Qani endi undalmaxon, qochib boq-chi" –
Deb bo'lurman yubormayin unga soqchi,
Gar undalma gap so'ngida kelsa, u choq,
Undan oldin qo'yilarman, tushun o'rtoq!
Qo'shtirnoqlar:
Mana rais: – "Vaqt tamom, to'xtangiz!"

Deb qoldi-ku, mayli, endi yo‘q gapimiz.

Tire:

Biroq shartim – so‘z qolmasin o‘lda-jo‘lda.

Ko‘rinib turibdiki, shoir tinish belgilarining xususiyatlarini tasvirlabgina qolmay, unga muvofiq misollarni ham she‘riy yo‘l bilan ko‘rsatgan. Shuning uchun bu she‘rni ko‘rgazmali she‘r deyish va undan darslarda ijodiy foydalanish mumkin.

“Yolg‘onchi” dostonida bolalarni rostgo‘y bo‘lishga, yaxshi va a‘lo o‘qishga chaqiriladi. Doston qahramoni No‘mon maktabda ta‘lim-tarbiya qoidasini buzuvchi, o‘qituvchi va ota-onasiga nisbatan hurmatsizlik qiluvchi bola sifatida gavdalanadi. Shoir, No‘mon qoniqarsiz o‘qishga qaramay, o‘zini tuzatish o‘rniga o‘qituvchiga zarda qilishi, yolg‘on gapirishi, o‘jarligi, dars tayyorlamasligi va ishyoqmasligini turli hayotiy parchalarda juda ishonarli tasvirlaydi. Chunonchi, No‘mon o‘qituvchi yozib bergan xatni yirtib tashlab, “2” baholarini yashirib, o‘zini a‘lochi qilib ko‘rsatib, beodobligini fosh etadi.

No‘mon o‘qituvchi va ota-onasi ta‘sirida butun kamchiliklarini anglab yetadi, yaxshi o‘qishga va‘da beradi va va‘dasining ustidan chiqadi. Doston o‘z kamchiliklarini anglab, o‘qishga astoydil berilgan No‘monning ijobiy xatti-harakatini ulug‘lash bilan tamomlanadi.

Sulton Jo‘raning “Havorang gilam” ertagidagi qahramon Rahimdir. U o‘tmishda og‘ir kulfatlarni boshidan kechiradi.

Rahim zindondan qochib, uyiga kelsa, na xotini, na qizi bor. Uning xaroba uyini shoir:

Uy o‘rnida bir devor!

Atrofi o‘t – tikanzor, –

deb tasvirlaydi. G‘azabda yongan Rahim zulmkorlarga qarshi kurashga bel bog‘laydi. Ertakda shoir asar qahramoni Rahimning hayoti haqida hikoya qilar ekan, uning e‘tiborga loyiq eng muhim belgisini – xalq bilan chambarchasligini ko‘rsatadi.

Dostonda yovuzlarga qarshi bir tan, bir jon bo‘lib kurashgan xalq ozodlikka chiqadi, zulmkorlarni tag-tugi bilan yo‘q qilib, baxtli hayotga erishadi. Shoir “mozorday jimjit”, “qushlar uchsa qanoti, inson yursa oyog‘i” kuyadigan bepoyon dasht-cho‘llarda endi yangi hayot qaynayotganini tasvirlab, bularning hammasi Rahimlarning ijodiy mehnati tufayli yuz berganligini bolalarga hikoya qiladi:

Cho‘l o‘rnida bog‘-bo‘ston,

Rang-barang bir guliston...

Qo‘ng‘iroqday shalola,

Oy kabi nurli dala...

Daryoni qilib qamal,

O‘tkazishgan zo‘r kanal...

Xullas, go‘yo bu – sara
Va ajoyib manzara
O‘xshardi boqqan sari
Gilamchaki – zangori!..
Ko‘rdi: ko‘m-ko‘k keng dala,
Unda ishlar bir gala
Son-sanoqsiz er-xotin,
Ekardilar zar-oltin...

Xalq ommasining mehnati tufayli ajoyib shaharlar, cho‘l o‘rnida bo‘stonlar yaratilishini tasvirlash orqali shoir kattalar mehnatiga bolalarning havasini oshiradi.

Sulton Jo‘ra “Sog‘inchli salom” she‘rida Vatanga muhabbat, dushmanga nafrat hislarini va g‘alabaning muqarrarligini tasvirlaydi. Shoir “guli g‘unchalari”, “oltin yulduzchalari”, “girgitton qizchalari”ga sog‘inchli salom yozar ekan, ularga nemis bosqinchilarining yovuzliklari va vahshiyliklari, insoniyat boshiga solgan azob-uqubatlari, jabr-zulmi, fashistlar vayron qilgan joylardagi xalqning og‘ir ahvoli, yosh bolalarning ayanchli taqdiri haqida hikoya qilib beradi. Shoir urush va uning dahshatlarini, xalqning azob-uqubatlarini o‘z ko‘zi bilan ko‘rib, boshidan kechirgan bir kampir tilidan so‘zlab, voqeaning ta’sirchanligini, bolalar ongiga tez, oson yetib borishini ta’minlaydi. Kampirning qalbi dardga to‘la. G‘am, alam, qasd uning butun vujudini egallab olgan. Uning so‘zlari orqali fashistlar tomonidan otib o‘ldirilgan qizi va nevarasining fojiasigina emas, umuman dushmanning yovuzligi, rahm-shafqatsizligi ro‘yirost ochib berilgan:

Ko‘zim ochsam ne ko‘ray:
– Voy! “Qo‘rqinchli manzara”,
Ko‘kragidan qon oqib,
Yerda yotar Varvara...
Fashist jallod nayzasin
Sanchibdi ko‘kragidan,
Bolaning hali yoshi
Ketmagan ki prigidan,
Bir tomonda onasi,
Bir tomonda bolasi,
Qon ichida yotibdi.
E voh, har ikkalasi!..

Urush dahshatlarining kichik bir parchasini yuqoridagiday tasvirlash bilan shoir bolalarning murg‘ak dilida urush olovini yoquvchilarga nisbatan kuchli nafrat tuyg‘ularini qo‘zg‘atadi. Ular qalbida tinchlik, do‘stlik, baxtiyorlik haqidagi ulug‘ maqsad, buyuk orzu hislarini uyg‘otadi.

Obod qishloqlarni vayron qilgan, begunoh kishilarning umrini xazon qilgan fashistlardan qasos olishga bel bog‘lagan g‘azabkor otaning hayqirig‘i tubandagi misralarda zo‘r mahorat bilan tasvirlangan:

Ana shu Varvaraday
Qancha yosh bolalarni,
Bolalik bo‘stonida
Ochilgan lolalarni
Halok etgan peslardan –
Shu jallod fashistlardan
Jon uchun jon olaman,
Qon uchun qon olaman.
Xullas, fashist yovlarni
Tor-mor etib batamom
So‘ngra, jigarbandlarim,
Yoningizga qaytaman!..

Shoir his-hayajonni oshirishda xalq og‘zaki ijodidan o‘rinli foydalangan:

Hay, janubga uchgan qush,
Kel, yonimga bir pas tush!
Qizlarimga xat beray,
Andijonga qarab uch!

Pedagog-murabbiy va jangchi-shoir Sulton Jo‘ra o‘zbek bolalar adabiyotining xazinasiga o‘zining ana shunday qimmatbaho asarlari bilan munosib hissa qo‘shgan.

(Mamasoli Jumaboyev darsligidan. “Bolalar adabiyoti”. “O‘qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi, Toshkent, 2013)

Hakim Nazir hayoti va ijodiy faoliyati

(1910-1943)

Hakim Nazir o‘zbek bolalar nasrining otaxon ijodkorlaridan, kichkintoylarning sevimli adiblaridan biridir. U bolalar uchun o‘ndan ziyod qissa, roman, pesa, son-sanoqsiz hikoyalar yaratdi. “So‘nmas chaqmoqlar”, “Yonar daryo”, “Kenjatoy” qissalari, “Lochin qanotlari” romani, o‘nlab hikoyalari ko‘pgina xorijiy tillarga tarjima qilinib, chet ellarda ham o‘z o‘quvchisini topdi.

Zahmatkash adib 1915 yilda Toshkent shahrida mahsido‘zkosib

oilasida dunyoga keldi. Onasi Malika otinning maktabida boshlang'ich ma'lumot olgandan keyin, poyabzal fabrikasiga kirdi, shu bilan birga kechki ishchilar dorilfununi (industrial texnikum)da o'qishni davom ettirdi.

Hakim Nazir bolaligidan kitobxonlikka juda berilgan, gazeta va jurnallarda bosilgan asarlarni chanqoqlik bilan o'qib chiqardi. Undagi o'qish-yozishga bo'lgan qiziqish uni hozirgi "Tong yulduzi" gazetasi tahririyatida ishlashga olib keldi. 1934–1935 yillardan dastlabki hikoya, ocherklari gazetada, "Yosh kuch" jurnalida bosilib chiqdi. Bular havaskorlik mashqlari edi. Adib jiddiyroq asar yozish uchun hayot taassurotlaridan tashqari chuqur nazariy ma'lumot ham zarur ekanligini angladi. Kunduzi tahririylarida ishlab, kechki Toshkent davlat pedagogika institutida o'qidi va til-adabiyot fakultetini muvaffaqiyatli bitirdi. Biroz vaqt o'qituvchilik qildi. Adabiy ishga astoydil berildi. 1942 yildan boshlab o'n bir yil davomida O'zbekiston radio qo'mitasida bo'lim boshlig'i, bosh muharrir bo'lib ishladi. So'ng Badiiy adabiyot nashriyotida bosh muharrir, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasida kotib, adabiy maslahatchi vazifalarini bajardi. Mazkur vazifalarni yozuvchi ijodiy ish bilan qo'shib olib bordi.

Qunt, chidam bilan o'z ustida ishlashi, tinimsiz ijodiy izlanishi tufayli Hakim Nazir bolalar yozuvchisi sifatida kitobxonlarga tanildi. 1940 yilda "Kenja" (yangi nomi "Quyosh qachon tutiladi?"), 1946 yilda "Salim ota" nomli hikoyalari respublika tanlovlarida sovrindor bo'ldi. 1951-yilda esa rus tilida chiqqan "Malchiki iz kishlaka" hikoyalar to'plami Moskvada bo'lib o'tgan tanlovda mukofot oldi.

Sevimli yozuvchimizning ijod yo'liga sinchiklab nazar tashlasak, uning dastlabki ijodiy izlanishlari hikoyachilikdan boshlanganini ko'ramiz. Uning birinchi kitobi "Qishloqdagi jiyanlarim" ham hikoyalardan jamlangandir. Hikoya janri yozuvchi bilan yosh kitobxonlar olamini birlashtirishda bamisoli bir ko'priki bo'ldi. Bu ko'priki orqali Hakim Nazir bolalarning boy, go'zal, quvnoq, ajoyibotlarga to'la dunyosiga kirib bordi. Birbiridan ta'sirli, bir-biridan o'qimishli, bolalarcha jonli hikoyalari dunyo yuzini ko'rdi. Bular kichkintoylarning quvonchlarga to'la turmushi, his-tuyg'ulari, o'qishi, xulq-odobi, kattalarga hurmati, mehnatga munosabati, milliy qadriyatlar o'z badiiy ifodasini topdi. Hikoyalarida yozuvchining kichkintoylar yoshi, saviyasi va ruhiyatini ko'rsatishga alohida e'tibor bergani ko'rinib turadi. "Qishloqdagi jiyanlarim" (1948), "Besh baho" (1955) "Cho'l havosi" (1958), "Yaxshi ism" (1962), "Meni taniysizmi?" (1963), "Bolajonlarim" (1964) nomli hikoyalar to'plamlari birin-ketin e'lon qilinib, bolalar va o'smirlarning ma'naviy mulkiga aylandi.

Hakim Nazirning ko'pgina hikoyalari bog'cha yoshidagi yoki endigina birinchi sinfga qadam qo'ygan bolalar hayotini aks ettirishga bag'ishlangan. Buni adibning "Bir og'iz so'z", "Rasmi kitobcha", "Davronning qushchasi", "Qaysargina ukam", "Yaxshi ism", "Ikki o'rtoq", "Bulbul", "Qanddon", "Igna", "Bir tup g'o'za" kabi hikoyalari misolida aytish mumkin. Bu hikoyalarda

bolalar o'rtasidagi o'zaro do'stlik, axloq-odob, a'lo o'qish, jamoat ishlarida faollik ko'rsatish, kattalarning yumushlariga ko'maklashish, qushlar va jonivorlarga g'amxo'r bo'lish, orzu-umidlar qanotida yashash va boshqa masalalar aks etganini ko'ramiz.

Bolalarda orzu-umid, yaxshilik sari intilish kattalarga nisbatan kuchliroq bo'ladi. "Yaxshi ism" hikoyachasida adib xuddi shu to'g'rida so'z yuritadi.

Shoira endigina birinchi sinfga qadam qo'ygan. U hali maktab qonun-qoidasini yaxshi bilmaydi. Shuning uchun qizcha maktab o'qituvchisi Zuhra yulduziga raketa uchirilganligi to'g'risidagi axborotni gazetadan o'qib berganida butun sinfni boshiga ko'tarib:

– Topdim! Topdim! Topdim! – deya ovozinig boricha baqirib yuboradi.

Ayon bo'lishicha, kecha Shoiraning onasi unga singilcha tug'ib bergan bo'lib, chaqaloqqa nima deb ism qo'yish muammo bo'lib turgan ekan. Shoirada havas yaxshi, niyat kuchli. Unga raketa va, ayniqsa, Zuhra yulduzi yoqib qoladi. Shu onda singilchasiga Zuhra deb ism berish fikri tug'iladi. Bu haqda u butun sinfga so'zlab beradi.

"Yaxshi ism"ning ahamiyati shundaki, o'quvchining Shoiraga, tanlagan ismga, qudratli texnikaga, shirinsuxan muallimaga va otaga bir umr havasi keladi.

Bolalarga har taraflama to'g'ri ta'lim-tarbiya berish, tushuntirish, o'rgatish, ularda o'qish va mehnatga ko'nikmalar hosil qilish kattalarga bog'liq. Kichkintoylarning otaxon adibi "Bulbul" hikoyasida bu masalaga katta e'tibor beradi. Ona tabiatga, qushlarga mehribonchilik qilish g'oyasi bu asarning asosini tashkil etadi.

Qobiljon qushlarni ehtiyot qilish, e'zozlash kerak ekanligini, ularni urish, ozor berish yomonligini tushunib yetmaydi. Shu sababli qo'shni hovliga kelib sayragan bulbulni kesak otib urmoqchi bo'ladi.

Olim aka ishdan qaytganda Qobiljon qo'shnilarnikiga bulbul kelganidan xabar beradi:

– Dada, dada! – dedi u ko'zini katta-katta ochib, – nega bizning bog'ga bulbul kelmaydi-ya?

– Qo'rqadi, – dedi dadasi.

– Nimadan qo'rqadi? – dedi u ajablanib.

– Sendan! – dedi dadasi.

– I-ya, nega endi mendan qo'rqadi?

– Axir kesak otsang, u mayib bo'ladi-da! Bu ishing yaramaydi, deb aytib edim-ku.

Qobiljon indamay, o'ylanib qoldi: endi nima bo'ladi? Rostdan ham bulbul uning bog'iga hech kelmasmikan-a?

– Kesak otmasam keladimi, dada? – dedi oxiri Qobiljon.

– Albatta, keladi, – deb ishontirdi dadasi.

– Bo'pti! – dedi Qobiljon va shu paytdan boshlab qushlarga kesak otmaydigan bo'ldi.

Adibning maktab yoshidagi kichik bolalarga yozgan juda ko‘p hikoyalari kitobxonni ona yurtni sevishga, mehnatkash bo‘lishga, mehnat ahlini, ota-onani e‘zozlashga, kasb-hunar egasi bo‘lishga chorlaydi. “Bir tup g‘o‘za” hikoyasida yosh qahramonlarning xalq boyligiga bo‘lgan munosabatlari g‘oyat hayotiy detallar, jonli, qiziqarli voqealar asosida ifoda etiladi.

Muallif hikoyada qahramonlar xususiyatiga alohida e‘tibor beradi. Abdusamad cho‘rtkesar bola. Goho ba‘zi gaplarni shartta aytib yuboradi (sigirni qidirib yurganda Qoraboy akaga qilgan muomalasini esga oling). Karim sofdil, to‘g‘ri bola. Shu bilan birga, serharakatligi bilan boshqalardan ajralib turadi. Bu holni biz Karimning xatti-harakatlari, qiliq, odatlari, so‘zlari, o‘rtoqlari bilan munosabatlarida ko‘ramiz.

Muallif “Qishloqdagi jiyanlarim” to‘plamidagi “Valijonning dadasi” hikoyasida bolalarning jangchilarga hurmat va muhabbatini tasvirlaydi. Buni ikkinchi jahon urushidan qahramon bo‘lib qaytgan Valijonning dadasini butun qishloq ahli zo‘r hurmat va katta tantana bilan kutib olganini ko‘rsatish orqali ochadi.

“Boshoq” hikoyasi bolalarning o‘qishdan bo‘sh vaqtlarida otaonalarga yordam berishlarini Azimjon, Mamat, Salimjon, Toshtilla obrazlarida gavdalandiradi.

“Jiyanimning toychasi” hikoyasi kitobxonni qishloq bolalarining xarakterlari va hayoti bilan tanishtiradi. Mahmudjon bilan Omonning otasi paxtadan mo‘l hosil olish uchun kim o‘zishga kirishadi. Bolalar o‘z otalarining g‘olib chiqishi uchun kuyibpishib harakat qiladilar. Mahmudjon jonidan aziz toychasini aravaga qo‘shib, paxta tashishga kirishadi. Bu bilan yozuvchi qishloq bolalarining o‘ziga xos xususiyatini yaratadi. Kichik bir parcha orqali katta bir voqeani – bolalarning ulug‘ ishlarga qo‘l urganligini haqqoniy ko‘rsatadi.

Hakim Nazirning aksariyat asarlari, yuqorida ko‘rganimizdek, umuminsoniy va milliy qadriyatlarga bag‘ishlangan. Uning jami kitoblari 50 dan ortiq. Shulardan 7 tasi bolalar va o‘smirlar uchun yozilgan qissalar. Muallifning birinchi qissasi – “Ko‘korol chiroqlari”da urushdan keyin qishloq hayotida yuz bergan qiyinchiliklarni yengishda ota-onalariga ko‘maklashgan bolalar haqida, ularning mehnatda chiniqishi, do‘stlikning sinalishi aks ettiriladi. Bu qissani muallif kitobxonlar talabi asosida qayta ishlab, “So‘nmas chaqmoqlar” nomi bilan nashr ettirdi.

Hakim Nazirning “Yonar daryo” qissasi o‘zbek bolalar adabiyotining keyingi yillardagi katta yutug‘idir. “Gazqaynar” manzarasini yorqin bo‘yoqlarda gavdalandirgan bu asarda o‘sha davrda Qizilqum sahrosi kishilarining jasorati, jo‘shqin hayoti, qahramonligi hamda bir-biriga chin mehribonligi tasvirlanadi, shuningdek, oiladagi bola tarbiyasi, bunda ota-onaning tutgan o‘rni ko‘rsatiladi. Asarda voqea o‘n ikki yoshli o‘quvchi Damir tilidan hikoya qilinadi. Bundan ikki yil avval otasi vafot etib, singlisi Popuk ikkovi onasining qaramog‘ida qolishgan. Ko‘p vaqtlari ishda o‘tadigan ona bolalar tarbiyasiga kam e‘tibor bergan. Damir esa kekxa buvisining o‘ta mehribonligi,

yumshoqligi tufayli o‘yinqaroq, o‘qishga kamhafsala, o‘jar bo‘lib qolgan. Natijada, u onasiga bo‘yin egmaslikka harakat qiladi.

Damirlarning uzoq qarindoshlari Sulton amaki ularning uylariga tez-tez kelib turadi, shuning uchun bolalar unga o‘rganib qolishgan. Keyinchalik ota sifatida shu oilaga kirgan Sulton amaki Damir xarakterining shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Damir xarakterida iz qoldirgan ikkinchi muhim voqea uning Qizilqumga safari bo‘ladi. Bu uning ko‘z o‘ngida yangi olam ochadi, uni mehnat quchog‘ida chiniqtiradi.

Gazchilarning “G‘ildirab yuradigan posyolkasi,” “Cho‘pon boboning boshchiligida” ochilgan “Mo‘jiza quduq”, bemorligiga qaramay Sulton amaki ko‘rsatgan fidokorlik, umuman, gazchilarning afsonaviy qahramonligi Damir ruhida keskin burilish yasaydi.

Yozuvchining “Kenjatoy” qissasida hunar maktabi hayoti qiziqarli va jozibador aks ettirilgan bo‘lib, o‘smirlarda ishchi kasbidan faxrlanish tuyg‘usini tarbiyalashga xizmat etadi.

“Tohir-Zuhra qissasi”ni olsak unda bosh muammo hayotga qadam qo‘yayotgan balog‘at pallasidagi o‘spirin bilan qizaloqning yosh qalblarida tug‘ilgan ilk sevgi kechinmalariga qaratilgan, yoniq iztiroblari tasviriga keng o‘rin berilgan.

“Dadamni topib beringlar” qissasida bir dehqon oilasi boshiga tushgan nohaqlik kichiklar nazari orqali o‘tkazilib, ularning ongi va ruhiyatiga yetkazilgan salbiy ta‘siri badiiy tahlil etilganini ko‘ramiz va yosh qahramonlar bilan birga iztirobga tushamiz.

Hakim Nazir so‘nggi kitobini “Oq fотиha” deb atadi. Bu xotiraqissa bo‘lib, bolalik sarguzashtlariga bag‘ishlangan. Muallif bezovtalik, g‘ulg‘ula-hayajonlarga to‘la bolalik chog‘lari, ko‘rgankechirganlarini jonli lavhalarda hikoya qiladi, kichiklikda otaonasidan olgan ilk insoniy saboqlari uchun chuqur va samimiy minnatdorchiligini izhor etadi.

Hakim Nazir 1973 yilda “Lochin qanotlari” romanini yaratdi. Bunda urushga ketgan otalarning o‘rnini bosgan O‘ktam, Umri va boshqa yosh vatanparvarlar timsollari gavdalanirildi. Romanni jamoatchilik iliq qabul etdi. Tadqiqotchilar “Lochin qanotlari” romani o‘zbek bolalar adabiyotida deyarli qo‘l urilmagan mavzu – urush yillari kichkintoylarning buyuk g‘alabaga qo‘shgan hissasini ko‘rsatishga bag‘ishlangan yirik asar sifatida qimmatlidir, deb yozadilar.

Yozuvchining “Chiranma g‘oz – hunaring oz” nomli pesasi ko‘p yillar davomida yosh tomoshabinlar teatri sahnasida qo‘yildi.

Muallifning 24 ta kitobi rus tiliga, 12 ta kitobi qozoq, qirg‘iz, turkman, gruzin, arman, belorus, latish, eston va boshqa tillarga tarjima qilingan. Qator hikoyalari nemis, fransuz, ispan, bulg‘or, chex, mo‘g‘il kabi tillarda e‘lon qilingan.

Mamasoli Jumaboyev. “Bolalar adabiyoti” darsligidan (“O‘qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi, Toshkent, 2013)

Asosiy va qo`shimcha adabiyotlar hamda axborot manbalari

Asosiy adabiyotlar

1. M.Hamroyev, D.Muhamedova, D.Shodmonqulova, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva Ona tili (darslik) MOLIYA- IQTISOD, Toshkent, 2007-yil. 81.633.1 O-56 U-6793 (10 ta)
2. R.Ikromova, D.Muhamedova, M.Hamrayev Ona tilidan mashqlar to'plami (o'quv qo'llanma) TDPU, Toshkent, 2009-yil 81.633.1 921994 I 37 (60 ta)
3. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti(darslik) –T.: O'qituvchi, 2002. 83.8 (5O'z) J 92 923869 (50)
4. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti(darslik) –T.: O'qituvchi, 2012. 83.8 (5O'z) J 92 923869 (50)

Qo`shimcha adabiyotlar

5. Sh.Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.56 B.
6. Sh.Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.488 b.
7. Sh.Mirziyoyev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlari ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.488 b.
8. Sh.Mirziyoyev. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent –“O'zbekiston” -2017.104 b.
9. George Yule. The Study of Language. CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS. 2010.
10. H.Jamolxonov. Hozirgi o'zbek adabiy tili. 2005, “Talqin” nashriyoti
11. Sh.Rahmatullayev. Hozirgi adabiy o'zbek tili. 2006,“Universitet” nashriyoti.
12. M.Hamrayev. Ona tili fanidan lisoniy tahlil qoliplari. “Sharq” NMAK, 2015.

Internet saytlari:

13. www.saviya.uz
14. www.tdpu.uz
15. www.pedagog.uz
16. www.Ziyonet.uz
17. www.edu.Uz
18. [tdpu-INTRANET. Ped](http://tdpu-INTRANET.Ped)

2-nazariy mashg'ulot:

PO'LAT MO'MIN VA QUDRAT HIKMATNING HAYOTI VA IJODI. XUDOYBERDI TO'XTABOYEV VA FARHOD MUSAJON HAYOTI VA IJODI. MIRAZIZ A'ZAM VA TURSUNBOY ADASHBOYEV HAYOTI VA IJODIY FAOLIYATI

Po'lat Mo'min hayoti ijodi

(1922-2004)

Mavzu bo'yicha tayanch iboralar: shoirning ijodiy yo'li, janrlar, ertak, bola ruhiy olamining rangin qirralari, shoir, bolalar yozuvchisi, badiiy ijod, bolalar yozuvchilari va boshqalar.

Po'lat Mo'min qalbiga hayrat tuyg'usini solgan, qo'liga qalam tutqazgan narsa – uning tabiatidan chuqur joy olgan bolajonlik fazilatidir. SHoir asarlarida bolalarning o'ziga xos quvonchi va qayg'usi, orzu-armoni, dard-hasrati nozik pardalarda ifodalangani shundan bo'lsa ajab emas.

V.G.Belinskiy: «Bolalarga bag'ishlab asar yozish uchun tabiatan bolalar yozuvchisi bo'lib tug'ilmoq lozim», degan edi. Po'lat Mo'min ijodi buning yorqin dalilidir.

Po'lat Mo'min 1922 yilda Toshkentda kambag'al dehqon oilasida dunyoga keldi. Shahardagi 22-maktabni tugatgandan keyin pedagogika bilim yurtiga kirib o'qidi. Adabiyotga bo'lgan kuchli ishtiyoq bo'lajak shoirni Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika institutining filologiya fakultetiga etaklaydi. Badiiy ijodga ixlosi baland o'spirin bu erda ilm sirlarini egallash bilan birga, o'zi ham she'rlar yozib mashq qiladi. SHundan keyin O'zbekiston Fanlar akademiyasining A.S.Pushkin nomidagi Til va adabiyot instituti aspiranturasi hamda Moskvadagi M.Gorkiy nomli adabiyot institutining ikki yillik kursida tahsil ko'rgan yillari Po'lat Mo'min uchun badiiy mahorat sirlarini egallash davri bo'ldi. U ijodining dastlabki paytidanoq bolalar hayotiga chuqurroq kirishga, dilidagi o'y-fikrlarini kichkintoylar tushunchasiga mos tarzda she'rga solishga astoydil intiladi. Mana, uning ilk ijodiga mansub «Paxta qo'shig'i» she'ridan bir parcha:

Oltin paxta, oq paxta,
Biz senga inoq, paxta,
Hosiling mo'l bo'lganda
Hammamiz quvnoq paxta.

Kichkintoylar tilidan aytilgan bu she'r quvnoq va o'ynoqi ohangi, oddiy so'zlar vositasida muhim hayotiy g'oyani tashishi bilan ajralib turadi. U kichkintoylar qalbida mehnatga muhabbat uyg'otadi.

Po'lat Mo'min bolalar yozuvchilari o'rtasida muxlislarga eng boy shoirlardan hisoblanadi. Buning boisi uning bolalar qalbini teran his qilishi, poetik iste'dodni bolalarga bo'lgan so'nmas muhabbat bilan qo'shib yubora olgani va zahmatkashligidadi.

Adabiyot tarixidan ma'lumki, bir xil yozuvchilar asarini yozib tashlaydi-yu, qaytib qo'lga olmaydi. Ikkinchi xil yozuvchilar esa bir asar ustida qayta-qayta ishlaydi. Bu toifa ijodkorlar biror asaridan ko'ngli to'lmasa, garchi yillar o'tsa-da, yana qo'lga olishga erinmaydi.

Po'lat Mo'minni ana shunday mehnatkash ijodkorlar sirasiga kiritish mumkin. Keling, yaxshisi, bu haqda shoirning o'ziga so'z beraylik: «Respublikamizning olis tog' qishloqlaridan birida, – deb yozadi u, – qirqlardan oshgan odam bilan hamsuhbat bo'lib qoldim. «O'g'lim she'rlaringizni yod olibdi, – dedi u chehrasi ochilib. – Yoddan aytib berdi, eshitib turdim. Aniqrog'i, unga o'zimcha ichdan jo'r bo'ldim. Chunki o'sha she'ringiz bolalikdan mening ham qulog'imga singib ketgan. Yod olganman. Allaqaeriga borganda, she'rni o'g'lim boshqacha o'qiy boshladi. Xatosini tuzatmoqchi bo'lsam, o'zinikini ma'qullab turib oldi. Keyin ishonmasangiz, mana ko'ring, deb kitobni olib keldi. SHE'rni ancha o'zgartiribsiz...»

Darhaqiqat, shoir to'plamlarini varaqlar ekansiz, «Obod o'lkam», «Salom, Zaynab xolamga», «Yo'lchi – traktorchi», «Qovoqvoy bilan chanoqvoy» kabi she'r, ballada va dramalarining ancha o'zgarganiga guvoh bo'lasiz. Bir tomondan, asarning badiiy qimmatini boyitish, ikkinchi tomondan, davr talabi bo'lgan bunday o'zgarishlar o'quvchi saviyasining o'sganligi tufayli amalga oshiriladi.

Po'lat Mo'min shaxsiyatidagi zahmatkashlik uning jahon bolalar adabiyoti, klassik adabiyotimiz hamda xalq og'zaki poetik ijodining boy an'alaridan qunt bilan o'rganganligida ham ko'zga tashlanib turadi. SHoir asarlarining hayotga tobora hamohang bo'la borishining siri shu tufayli bo'lsa ajab emas. Xalq og'zaki ijodiga mansub asarlarga xos ezgulik bilan yovuzlik o'rtasidagi konfliktning keskinligi, kompozitsion yaxlitlik, yaxshilik kuchlariga nisbatan samimiy xayrixohlik va albatta ularning tantana qilishi kabi chuqur xalqchil g'oya, tasvirdagi samimiyat Po'lat Mo'minning «Alla bilan Jalla», «Ikki savdogar», «Oltin nay», «Qovoqvoy bilan chanoqvoy», «To'rt to'g'ri va to'rt o'g'ri», «Bilganni pari, bilmaydi pari», «Qizilqum va odam», «Suqatoy konfetvoy» nomli talay asarlariga joziba bag'ishlagan.

«To'rt to'g'ri va to'rt o'g'ri» ertagida halollik va poklik tekinxo'rlikka qarshi qo'yiladi. Buning uchun shoir qahramonlar hayotidagi nozik nuqtalarni – ziddiyatli voqealarni qalamga oladi. Bir kuni tunda to'rt o'g'ri yo'lovchilarni tunagani yo'lga chiqadi. Ular to'xtatgan kishi oshpaz bo'lib, bir vaqtlar o'g'rilarning biriga og'ir davrlarda non-tuz berib boqqan edi. Oshpazning insoniyligi, olijanoblighi qarshisida lol qolgan o'sha o'g'ri o'zining naqadar tubanlashib ketganligini anglaydi. SHu kuniyoq tekinxo'rlikdan voz kechadi. O'zligini tanitgani uchun oshpazga minnatdorchilik bildiradi. Unga ergashib hunar egallaydi. Boshqa o'g'rilar ham ilgari o'zlariga

qandaydir yaxshilik qilgan biror kishini tunamoqchi bo'lganlarida tanib qolishadi. Ular ham qilmishlaridan pushaymon eb, halol mehnatga qaytadilar. Ertakda shu tarzda yaxshilikning yomonlik ustidan g'olib chiqishi hayot haqiqatiga mos bo'lib, tarbiyaviy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Kichkintoylarning yosh xususiyatlari va psixikasini yaxshi bilgan shoir tasvir uslubini nima haqda yozishiga qarab turib moslaydi. Agar she'r bolalar xarakteridagi biror kamchilikni tanqid qilishga qaratilsa, kattalar adabiyotidagi singari o'tkir satiraga emas, ko'proq engil va quvnoq yumorga murojaat etadi. Bu esa, o'quvchilarning o'sha kamchilikni va uning nimalarga sabab bo'lishini osongina fahmlab olishiga yordam beradi. Undan yuz o'girib, qarshi kurashishga undaydi. Bolalar sevib o'qiydigan va kuylaydigan «Salimjon-nimjon», «Ikki qo'ymang, o'qituvchim», «Betayin maqtanadi», «Kimki bo'lsa yig'loqi», «Uch baho – puch baho», «Jovdiraydi – dovdiraydi», «Uyg'onib qoldi», «Najimning daftari nega o'n ikki varaq emas?», «Bog'chaga bormasa...» she'rlari fikrimiz dalilidir.

Yalqovlik haqida juda ko'p yozilgan. Lekin ular ichida «Salimjon-nimjon» she'ri mashhur bo'lib ketdi. To'g'ri, uning ommalashishiga matnga mos kuyning yaratilib, qo'shiq qilib aytilishi ham sabab bo'lgan. Ammo bu erda shoirning topqirligi muhim o'rin tutadi. Shoir Salimjonning tashqi ko'rinishi koptokka o'xshab semirishi, badanining xamirday yumshoqligi, rangining siniqligi, ko'zini doim uyqu bosishi kabi detallarni keltirish bilan uning yalqovligiga ishora qiladi. Har bir baddan keyin qahramonning nimjonligiga urg'u berish orqali yalqovlikning illat ekanligini ta'kidlab boradi:

She'rni o'qigan kitobxon, shubhasiz, qahramonning ustidan kuladi. Ayni paytda o'zida ham shunday illat bor-yo'qligiga nazar tashlaydi. Asarning tarbiyaviy qimmatini ham shunda.

Shoirning «Parfining harfi», «Qutqarilgan Bahodir», «Lanj bola», «Qo'nimsiz», «Hafsala degan kitob», «Sulaytirdi o'zini», «Qurbaqalar musobaqasi» she'rlarida qahramonlarning kechmish-kechirmishlarini tasvirlash orqali ayrim bolalar xarakteridagi bo'lmag'ur odatlar, tushunchalarni fosh etadi.

Ma'lumki, bolalar shon-shuhratga o'ch bo'lishadi. «Qutqarilgan Bahodir» she'rining qahramoni ham shunday bolalardan. U qanday bo'lmasin, biror qahramonlik ko'rsatib, nom qozonish ustida bosh qotiradi. Bahodirning xatti-harakatlaridan, orzu-o'yidan ma'lum bo'ladiki, u qahramonlikni noto'g'ri tushunar ekan. SHu sababli u boshlagan nojo'ya ish o'z boshiga tashvish keltiradi. «Sulaytirdi o'zini» she'rining qahramoni ham shunday kulgili holatga tushadi. U qo'zichog'ini gij-gijlab suzishga o'rgatadi. Natijada:

Zo'r suzang'ich bo'lib chiqdi

Bolalar tabiatan quvnoq bo'ladilar. Bu narsa ularga bag'ishlangan asarlar ruhida ham aks etishi lozim. Po'lat Mo'minning «Kitob o'qigan bola», «Obod o'lkam», «Eng maza, eh, maza!»,

«Kitob – hammabop», «Ko'ylagim», «Kulcha non – gulcha non», «Odob ham yaxshi, oftob ham yaxshi» kabi qator she'rlari shu jihatdan diqqatga sazovor. Mazkur asarlarda ko'proq ohangdosh so'zlarning tanlanishi va har bir so'zning etakchi g'oyani ifoda etishga to'la bo'ysundirilishi, asosiy qofiyalardan tashqari, ichki qoyiyalarga ham e'tibor berilishi tufayli ular engil o'qiladi hamda uzoq vaqt esda saqlanib qoladi.

Po'lat Mo'min xalq og'zaki poetik ijodidan faqat sujet qurilishi, konflikt yaratish va talqin uslubinigina o'rganib qolmadi. SHoir folklordagi mavjud sujetlarni qayta ishlash asosida yoki ulardan ta'sirlanib original asarlar yaratish bilan bebaho merosimiz an'alarini ham davom ettirdi. «Kulcha non – gulcha non», «Lo'ppi paxta, yomg'ir va shamol haqida ertak», «Alla bilan Jalla», «Tish cho'tka, poroshok va atirsovun ertagi», «Suv so'zlaydi» singari she'r va ertaklaridan ko'rinadiki, Po'lat Mo'min xalq og'zaki ijodining passiv kuzatuvchisi bo'lmay, unga ijodiy yondashuvchi shoirdir. Mazkur asarlardan «Kulcha non – gulcha non» xalq yaratgan «Kulcha non» she'ri, «Alla bilan Jalla» esa «Echki bolalari» ertagi sujetidan foydalanib yozilgan bo'lsa, boshqalari folklor ta'sirida vujudga kelgan batamom yangi tipdagi zamonaviy ertaklardir.

Shoirning «Bahorning sharti», «Oftob chiqdi olamga», «Saxiy mehmon», «Gaz polvon ertagi» asarlaridagi fikrning quyuqligi, ifoda uslubidagi o'ynoqilik, sujetning qiziqarliligi, shartlilik bevosita folklor an'analari ruhini beradi.

Ulardan «Bahorning sharti» bola bilan bahorning dialogi asosida yozilgan.

Shamol elib, ko'klam kelib, boladan o'ziga nisbatan qanday hurmati, himmati borligini so'raydi. Bolaning: «Nomingni qo'shiq qilib kuylayman, bog'laringdan guldastalar yasab, ustozlarga sovg'a qilaman», degan javobi bahorni qanoatlantirmaydi. Bola o'ylab-o'ylab ko'chat ekishni aytgandagina suhbatdoshining ko'ngli quvonchlarga to'ladi. SHoir she'rda ertaklardagi qahramonlar oldiga shart qo'yish uslubidan ijodkorona foydalangan holda tabiatni asrash va mehnatsevarlik kabi muhim g'oyani qiziqarli tarzda ifodalashga muvaffaq bo'lgan.

Mavzu jihatidan «Bahorning sharti»ga yaqin turadigan «Oftob chiqdi olamga» she'ri ham qiziqish bilan o'qiladi.

Bahor kelib kunlar isiganda bola ko'chat o'tqazayotgan otasidan bir tup luchchak shaftoli olib ekadi. Yozda unga suv quyib parvarishlaydi. SHaftoli pishganda hammani mehmon qiladi.ayasi, akasi va ukalari unga rahmat aytishadi, u esa dadasiga. Bolaning ezgulik yo'lidagi bunday urinishlari asta-sekin kichik kitobxonga ham ko'chishi, uning qalbida bog'-rog'lar yaratishga havas uyg'otishi shubhasizdir.

Po'lat Mo'min asarlariga qanot bag'ishlagan omillardan yana biri, yuqorida ta'kidlaganimizdek, bolalar adabiyoti to'plagan boy tajribadan ijodiy g'rganishidir. Shoirning S.Marshak, K.Chukovskiy, S.Mixalkov, A.Barto, E.Los va boshqa taniqli bolalar shoirlari ijodiga murojaat qilishi, ularning eng yaxshi asarlarini o'zbekchaga ag'darishi, ma'lum ma'noda o'zi uchun

ijodiy maktab vazifasini o'tadi. Bu narsa, ayniqsa, u yaratgan obrazlarda o'zining yorqin ifodasini topdi. Binobarin, shoirning ayrim dastlabki she'rlarida tashbehlarning nisbatan g'aribli, badiiy tilning nochorligi va shunga bog'liq suratda obrazlarning zaifligi sezilar edi.

Shoir asardan asarga o'sa bordi. O'quvchi shoirning «Sayrang, qushlar» nomli ilk to'plamidan tortib, barcha asarlarida xoh bevosita, xoh bilvosita ana shunday qahramon ma'naviyatining qaysidir jihati bilan tanishadi.

Uzoqqa bormasdan «O'qituvchi» she'rini olib ko'raylik. Asar alifbeni o'rgatib hayotga muhabbat uyg'otuvchi mehribon ustozlarga bag'ishlangan. SHoir unda o'qituvchilarga hurmat, samimiy minnatdorchilik tuyg'ularini izhor etish orqali ilmga chanqoq o'quvchi obrazini ham yaratishga muvaffaq bo'lgan. Har qanday qizil so'zlikdan, ta'rifu tavsiflardan xoli bunday qahramon o'zining ma'naviy-axloqiy olami bilan ming-minglab bolalarga o'rnak bo'la oladi. Hali hayotiy tajribasi kam kichik kitobxon qahramon siymosida o'zining quvonch va iztiroblarini, orzu-armonlarini, o'y-xayollarini ko'rar ekan, so'zsiz unga ergashadi. SHu ma'noda, qahramonning puxta hayotiy zaminga ega bo'lishi yosh avlodni kelajakka yo'llashda muhimdir.

Shoir asarlariga etakchi qahramonlarni hayotning o'zidan tanlaydi. «Parfining harfi»mi, yoki «Najimning rejasi», «Salimjon-nimjon»mi yoki «Salimjon endi polvon» kabi ko'pchilik asarlari biror hayotiy ta'sirot asosida yaratilgan.

Po'lat Mo'minning birinchi she'rlar to'plami 1949 yilda bosilib chiqqan edi. SHundan keyin maydonga kelgan «Oftob chiqdi olamga», «Hunardan unar», «Rahmatga rahmat», «Eson va Omon», «Odob va Oftob», «Yaxshilarga o'xshasam», «Oltmish olti oltin qo'l», «Ustozlar izidan», «Do'sting qancha ko'p bo'lsa» singari qirqqa yaqin kitobi o'zbek bolalar adabiyotining yorqin sahifalaridan birini tashkil etadi.

Shoir asarlaridan ko'pchiligining qayta-qayta nashr etilishi, darslik va xrestomatiyalardan mustahkam o'rin olishi, bolalar tomonidan sevib o'qilishi va kuylanishi Po'lat Mo'min ijodining ommaviyligiga oddiy misoldir.

Qudrat Hikmat hayoti ijodi

(1925–1968)

O'zbek bolalar adabiyotining eng katta qismini kichiklar poeziyasi tashkil qiladi. Adabiyotimizning dastlabki davridayoq lirika nisbatan ustun tur ekan, zamonaviy bolalar adabiyotida ham she'riyat doimo oldinda bo'lgan.

30-yillarda X.Olimjon, G'.G'ulom, G'.Zafariy, g'ayratiy kabi bolalar shoirlari bu she'riyatning tamal toshini qo'ygan edilar. Ularning ijodiy yo'lini davom ettirgan iqtidorli bolalar shoirlaridan biri Qudrat

Hikmat edi.

Iste'dodli bolalar shoiri Quدرات Hikmat qisqa va samarali ijodini kichkintoylarni ilmga ishtiyoq, ona-Vatanga, jonajon yurtimizga sadoqat ruhida tarbiyalashga bag'ishladi.

Quدرات Hikmat 1925 yilda Toshkent shahrida kambag'al oilada tug'ildi. Bo'lajak shoir Quddus Muhammadiy rahbarlik qilgan adabiyot to'garagida faol ishtirok etdi. Uning bu to'garakka qatnashishi she'riyat sirlarini egallashida katta ahamiyatga ega bo'ldi.

Quدرات Hikmatning ijodiy o'sishida Oybek, Abdulla Qahhor, Uyg'un, Mirtemir, Quddus Muhammadiylarning murabbiylik roli katta bo'ldi.

Quدرات Hikmat bolalar uchun 1945 yildan boshlab she'rlar yoza boshladi. Uning dastlabki she'rlari bolalar va yoshlar gazetalarida hamda jurnallarida bosilib chiqdi.

Quدرات Hikmat bir qancha vaqt Chirchiq shahar gazetasida ishladi. Shu bilan birga mehnatdan ajralmagan holda hozirgi Toshkent davlat pedagogika universitetida o'qidi. 1957 yildan umrining oxirigacha turli nashriyotlarda muharrir, bo'lim boshlig'i sifatida yosh avlodga kitoblar chop etishda fidoyilik qildi.

Quدرات Hikmatning "Mening Vatanim" (1950), "Baxtli bolalar" (1951-1952), "Odobli" (1953), "Do'stlik" (1954), "Rodnoy Uzbekistan" (1955) kabi qator to'plamlari nashr etildi. Keyinchalik "Ilonshoh va uning amaldori ari haqida ertak" (1963), "Soatjonning soati" (1964), "Toshbaqalar hujumi" (1965), "Daydi bola", "O'g'lim bilan suhbat" (1970) singari kitoblari bilan o'zbek bolalar adabiyoti taraqqiyotiga samarali hissa qo'shdi.

Shoir asarlarining mavzu doirasi keng va rang-barang. Turli yoshdagi kitobxonlar Quدرات Hikmat asarlarini sevib o'qiydilar, ulardan estetik zavq oladilar. Shoir o'z asarlarida bolalarni qiziqtirgan, ularning bilgisi, eshitgisi kelgan narsa va voqealarni ixcham, o'ynoqi vazn va qofiyalari pishiq ishlangan misralarda ifodalaydi.

Quدرات Hikmat ijodining yana bir muhim tomoni shundaki, u bolalar tilini yaxshi o'zlashtirgan, o'rgangan. Shuning uchun ham uning she'rlari go'zal va yoqimli, sodda va ravon.

Quدرات Hikmat "Bog'cha" she'rida bolalarni ulkan Vatanning quchog'iga yetaklab kiradi. Vatan degan shu aziz so'zni, uning tom ma'nosini bolalarning soya-salqin, ozoda, orombaxsh bog'chasiga ko'chiradi. Shu yer, kichkintoylarning yurgan-turgan joyi ulug' Vatan ekanligini uqtiradi:

O'rtoqjon Turg'un,
Men bilan yurgin.
Bizning bog'chani
Bir borib ko'rgin.
Turli o'yinchoq,
Arg'imchoq bizda.

Kemamiz suzar
Dengizchamizda.
Miltig‘imning
O‘qlari olmos,
Chegaramizga
Dushman yo‘lolmas.

Shoir “Baxtli bolalar” she’rida bolalarni ozod, erkin, baxtiyorligi va ularning ona-Vatanga bo‘lgan cheksiz mehr-muhabbatlarini g‘oyatda ko‘tarinki ruh bilan kuylaydi:

Quyosh yo‘liday
Yorug‘ yo‘limiz,
Qayga uzatsak,
Yetar qo‘limiz...
Gullasin doim
Jonajon Vatan!
Xalqimiz uchun
Fido jon va tan.

Quadrat Hikmat kichik yoshdagi bolalarni maktabga qiziqtirishni, ularning ilm-fanga nisbatan bo‘lgan havasini uyg‘otishni o‘zining shoirlik vazifasi deb bildi. Masalan, uning “Kitob – do‘stim” she’rida boshdan oyoq kitob ta’rifi yotganligini ko‘ramiz. Shoirning ta’kidlashicha, kimki kitobga mehr qo‘ysa, astoydil o‘qisa, aqli, zehni rivojlanishini juda o‘ynoqi misralarda yozadi:

Kitob – keng dunyo,
So‘zi nur – ziyo.
Qo‘ysang mehringni,
Ochar zehningni.

Shoir kitobning mohiyatini chuqurroq ochishga intilib, “Keng dunyo”, “So‘zi nur – ziyo” kabi istioralarni qo‘llaydi.

“Salom, maktab” she’rida shoir maktabning mohiyati va ulug‘vorligini bir butunligicha kitobxon ko‘z o‘ngida gavdalandira olgan. San’atkor jozibali misralar tuzib, bolalar e’tiqodini maktabga tortadi, ularni ilm-fan asoslarini mukammal egallashga undaydi:

Ilm-u fan bog‘i.
Hayot bulog‘i.
Aziz umrning
Suyangan tog‘i.

She’rida maktabdan olgan ilmni xalq uchun, Vatan uchun sarf qilish har bir bolaning muqaddas burchi ekanligi alohida ta’kidlanadi:

Sendan olib dars,
O'sdik har nafas.
Vatan xizmatin –
O'tash bizning qarz.

1952 yilda Quدرات Hikmat hayotida quvonchli voqea yuz berdi. Yana bir kitobi “Baxtiyorlik” nomli she'rlar to'plami nashr etildi. Uning “Odobli”, “Baxtli bolalar” kitoblari shoir nomini keng kitobxonlar ommasiga tanitdi.

Quدرات Hikmat ijodida “Tinchlik haqida qo'shiq” she'ri alohida ahamiyatga egadir. Shoir tinchlikning mohiyatini butun borligicha she'rga soladi:

Tinchlik juda soz,
To'kin-sochin yoz.
O'q tovushi chiqmas,
Yangrar qo'shiq, soz.

Shoir tinchlik so'zini chuqurroq ochish uchun urushning yomon oqibatlarini yosh kitobxonlar ongiga mos ravishda ko'rsatadi:

Bo'lsa-chi urush,
O't tushar har yon.
Tinch shirin turmush,
Bo'ladi vayron...
Go'zal shaharlar,
Yonib kul bo'lar.
Na giyoh qolar,
Na daryo, ko'llar.
Bu sira bo'lmas,
Xalqlar yo'l qo'ymas,
Tinchlik – obodlik,
Hech qachon so'nmas.

Quدرات Hikmat halol mehnatni go'zal hayot manbayi, u bilan kishi hurmat topadi deb ifodalaydi. Shuning uchun u o'zining kichik kitobxonlarida yoshligidanoq mehnat ko'nikmalarini tarbiyalashni asosiy vazifa deb biladi. “Buvimning deganlari” she'rida o'z mehnat samarasidan xursand bo'lgan kichikintoylar qiyofasini yaratadi. Muallif o'zining kichkina qahramonidagi intilishni sezib, uni ulug' ishlarga boshlaydi. Sanobar buvisi bilan pilla qurti tutadi va bu ishdan benihoya xursand bo'ladi:

Sanobarning vaqti chog',
Barg keltirdi bir quchoq.

Buvi ham Sanobarning ishidan xursand bo‘ladi, endi uning katta ishlarni ham uddalay olishiga ishonadi:

Endi senga shu so‘zim –
Qurtlar kirdi dahaga,
O‘rnak bo‘lib hammaga
Dastaga harakat qil,
O‘z ishingning ko‘zin bil!

Shoir Sanobarning buvisidan o‘rgangan ishining katta ijtimoiy mohiyatga ega ekanligini sodda misralarda chuqur ochishga erishadi:

Bu yil bizlar uch marta
Qurt tutib, mamlakatga –
Topshiramiz pillani,
Pilla emas, tillani.

Bu she‘rning har bir misrasi o‘ynoqi, tez yodda qoladigan asarlardan biridir. Buning uchun yuqoridagi parchaga, ayniqsa, “Pilla emas, tillani” iborasiga qayta nigoh tashlash kifoya.

Shoir bu she‘rida bolalarni mehnatsevarlikka, Vatan va xalq oldidagi burchini muqaddas deb bilishga undaydi:

Quadrat Hikmatning “Chovkar”, “Toshbaqalar hujumi”, “Qum ostida qovunlar”, “Ilonshoh va uning amaldori ari haqida ertak”, “Chirchiq farzandi”, “Ko‘milgan oltin, vaysaqi xotin va tadbirkor ovchi qissasi” kabi poyema va ertak-dostonlarini bolalar huzur qilib o‘qiydilar va katta estetik zavq oladilar.

Quadrat Hikmatning “Bobodehqon hangomasi”, “Qum ostida qovunlar”, “Toshbaqalar hujumi” poyemalarida bolalarning kattalar mehnatiga qiziqishlari, ulardan o‘rnak olishga intilishlari yoritiladi.

Oz va mazmunli umr ko‘rgan Quadrat Hikmat bolalarga bag‘ishlab yigirmadan ziyod kitob yozdi. U tamomila yosh kitobxon ishonchini oqlab, kishilar hurmatini qozondi. Buning evaziga u munosib taqdirlanib, el nazariga tushdi. Shoir o‘zi bashorat qilib:

Olmos mening yuragim,
Tolmas mening yuragim.
Kim aytadi elimda,
Qolmas mening yuragim, –

deb yozgani kabi bugun u barhayot, oramizda, mehri ko‘z qoramizda.

Alisher va kitob

Kitobga o‘ch o‘g‘ilcham,

Oltin topgan singari,
Chiqsa yangi bir asar
O'qir mendan ilgari.

Mayli, bo'lsin hikoya
Yoki to'rt yo'l quvnoq she'r.
Ayvonchada muk tushib,
Sharillatar Alisher.

Xudoyberdi To'xtaboyev hayoti va ijodi (1932-yilda tug'ilgan)

“... Novcha niholcha hamon ajal bilan olishib yotibdi, jang bobokalonlari aytishganidek beomon, shafqatsiz edi. Birin-ketin yashil bargchalari qovjirab, taslim bo'lishdi, shoxchalaridagi hayot so'ndi. “Tanam tirik hali, – entikib dedi novcha niholcha, – men yashashim kerak, albatta yashayman...” U kimdandir yordam kutgandek jovdirab atrofga qaray boshladi. Meni bu yerga ekib, ketmonni asfaltda sudrab ketgan bolalar kelib qolmasmikan, deb yana bir bora ko'cha boshiga ko'z tashladi, yomg'ir tomchilaridan umidvor bo'lib, bulut bo'lmasa ham ko'kka tikilib, uzoq qotib turdi... keyin to'satdan sersuv adirlarda birga o'sgan ukalarining o'ligiga ko'zi tushib qoldi. Qiziq, hammalari tik turgancha jon berishibdi... O'tgan yili xuddi shu kechakunduzlarda hammalari tirik, yayrab-yashnab barq urib o'sishayotgan edi... Endi bo'lsa... “Yo'q, men yashashim kerak...”

– Suv! Suv! Suv!

Qaddi-qomati kelishgan novcha niholcha asta-sekin o'zidan ketib, allaqanday sehrli xayolot nash'asi bilan mast bo'la boshladi, keyin o'sha kun – haddan tashqari qizdirib yuborgan 19iyun kuni kunduz soat oltalarda jon berdi.

Tik turgancha qotib qoldi u...”

Bu atoqli adib Xudoyberdi To'xtaboyevning shoh asarlaridan biri – “Nihollar nolasi” dan parcha. Bu asarni bolalar behad sevib o'qiydilar, o'zlariga xulosalar chiqaradilar. Haqiqatan ham nihol-daraxtning xuddi inson kabi joni borligi, oziqa – suvga ehtiyoji; parvarish qilinmasa yosh kitobxon qalbini achitib, tug'yonga solib halok bo'lishi asarning asosini tashkil etadi.

Xudoyberdi To'xtaboyev katta-yu kichik bolalarning suyuqli adibi. U hozirgi zamon o'zbek bolalar adabiyotida sarguzasht va fantastik janrlarining rivojlanishiga katta hissa qo'shib kelayotgan iste'dodli adib sifatida kitobxonga ma'lum va mashhurdir.

Xudoyberdi To‘xtaboyev 1932 yilning 17-dekabrida Farg‘ona viloyatining O‘zbekiston tumaniga qarashli Katta Tagob qishlog‘ida dehqon oilasida dunyoga keldi. Boshqa bolalar qatori Xudoyberdi To‘xtaboyev ham poda boqdi, yer chopdi, paxta terdi, xullas qishloqda bo‘ladigan hamma sohalarida qo‘lidan kelganicha mehnat qildi. Hayot nimadan iborat ekanligini yoshligidanoq bila boshladi.

Bo‘lajak adib ikkinchi jahon urushi yillarida o‘qishni yig‘ishtirib qo‘yib, dalada ketmon chopdi, hisobchilik qildi, mashaqqatli mehnat bilan suyagi qotdi.

Qo‘qon pedagogika bilim yurtini muvaffaqiyatli tamomlagan Xudoyberdi To‘xtaboyev ona qishlog‘ida muallimlik qilar ekan, unda ilmga nisbatan cheksiz ishtiyoq uyg‘onadi. Shuning uchun ham u o‘qituvchilikni tashlab, Toshkent davlat dorilfununiga o‘qishga kirdi. Bu yerda Alisher Navoiy, Bobur, G‘. G‘ulom, Oybek, H. Olimjon, A. Qahhor asarlarini sevib o‘qidi, o‘rgandi.

Universitetni tugatib, Bog‘dod tumanida o‘qituvchilik qildi. Ilmiy bo‘lim mudiri, direktorlik lavozimlarida ishlab, yoshlarni ilm-fan nurlaridan bahramand etish ishlarida faoliyat ko‘rsatdi. She‘riy mashqlari vaqtli matbuot sahifalarida e‘lon qilina boshladi. Bu esa bo‘lajak adibni markazga – Toshkentga, ijodiy ish bilan jiddiy shug‘ullanishga chorlar edi. Shunday ham bo‘ldi. U 1958-yilda Toshkentga ko‘chib keldi. “Toshkent haqiqati” gazetasiga ishga kirdi.

X. To‘xtaboyev bolalikdan to‘g‘ri so‘z, halol, pok va mehnatsevar bo‘lib o‘sdi. Gazetada ishlar ekan, ba‘zi nopok odamlarni ko‘rib, ularning qilmishlarini hazm qila olmadi. Bunday kishilarning sir-asrorlarini fosh etishga, el-yurt o‘rtasida munofiqlarning yaramas tomonlarini ochib tashlashga qaror qildi. Bu borada unga feleton janri qo‘l keldi. 1962 yilda respublikamizning otaxon gazetasi – “O‘zbekiston ovozi”ga feletonchi bo‘lib ishga o‘tdi. Bu yerda 300 dan ziyod feleton yozdi.

“Hadik”, “Tilxat”, “Ona”, “Xarakteristika”, “Barvaqt aytilgan azon”, “Domlaning uyiga o‘t ketdi”, “Maxsus topshiriq”, “Jonginam, shartingni ayt” kabi kattalar uchun qissa va hikoyalar yozgan Xudoyberdi To‘xtaboyev bolalar uchun ham hikoyalar yarata boshladi. Uning “Birinchi daraxtim”, “Qochoqlar”, “Qizg‘anchiq”, “Dadajon, yozmang”, “Kelvordim, dada”, “Vali bilan Salim”, “Shoshqaloq”, “Yaxshi-yaxshi” singari o‘nlab hikoyalari yosh kitobxonlarda katta qiziqish uyg‘otdi.

“Kichkina rais” hikoyasining qahramoni kichkintoy o‘quvchi bola. Lekin Foziljonning xatti-harakati, intilishi, paxta dalalarini sergaklik bilan kuzatishi, fikr yuritishi raislarga xos.

Foziljonda ona zaminga nisbatan qiziqish ta’sirli chizilgan. Kimsasiz, g‘irt yetim bola o‘z qishlog‘i atrofidagi odamlar bilan sevinib, quvonib yashaydi. O‘zini ularning bag‘rida erkin his etadi.

Xudoyberdi To‘xtaboyevda yozuvchilikka ishtiyoq uyg‘otgan, qobiliyatining shakllanishida muhim rol o‘ynagan, asarlariga qaytarilmas rang va jilo bergan narsa hayot, vaqtli matbuot, tahririyatdagi qaynoq ijodiy muhit va qunt, chidam bilan o‘qish, o‘rganish, o‘z ustida ishlash bo‘ldi.

Hayotda turli xarakterdagi odamlar ko‘p bo‘ladi. Birov yaxshilik qilaman deb yomonlik qilib qo‘yganini o‘zi ham sezmay qoladi. Birov o‘zini jamoat uchun g‘oyat foydali odamman deb o‘ylaydi, aslida esa zararkunanda bo‘lib chiqadi. Yana birov bilarbilmas har narsaga aralashaveradi, o‘rtaga tushadi, so‘z beradi, lekin baribir men haqman, shunday qilishim kerak deb biladi. Ana shunday kishilarga bag‘ishlangan “Jonginam, shartingni ayt” qissasi Xudoyberdi To‘xtaboyevni hajvchi sifatida keng kitobxonlar ommasiga tanishtirdi.

Xudoyberdi To‘xtaboyev uzoq yillar feletonchi bo‘lib ishlab, kishilarning yurak dardini, hasratini qunt bilan o‘rgandi. Bunday shikoyatlarga sabab bo‘layotgan shaxslarning xatti-harakatlarini mufassal bilib olishga intildi. Davrdan orqada qolgan, sarqit deb atalgan illatlar botqog‘iga botgan, mol-u dunyoga hirs qo‘ygan shaxslar haqida talay feletonlar yozdi. “Sariq devni minib”, “Sariq devning o‘limi” nomli asarlari ana shu dalillarni umumlashtirish asosida yuzaga kelgan, desak to‘g‘ri bo‘ladi.

Ma’lumki, hajviy qissalarimiz barmoq bilan sanalar edi. “Kalvak maxsum”, “Toshpo‘lat tajang”, “Tirilgan murda”, “Shum bola” dan keyin ancha vaqt bu janrda aytarli asar yaratilmadi. Keyingi yillarda Abdulla Qodiriy va G‘afur G‘ulomning an‘analarini Xudoyberdi To‘xtaboyev davom ettirib, bu “bo‘shliq”ni to‘ldirishga harakat qildi.

Xudoyberdi To‘xtaboyev bolalar uchun asar yozayotgan paytda, albatta, o‘z o‘quvchisini ko‘z oldiga keltirib yozadi. “Olti yoshli bolaga aytayotgan gapingiz o‘n to‘rt yoshli o‘smirga aytadigan gapingizdan, albatta, farq qilishi kerak” deb ta’kidlaydi.

Yozuvchining bolalar va o‘smirlarga atab yozgan asarlarining qiziqarli, o‘qimishli, jozibali bo‘lishining asosiy sabablaridan biri ham shu. Shuning uchun ham Xudoyberdi To‘xtaboyevning birinchi yumoristik-sarguzasht qissasi, bolalar hayotidan olingan “Sehrlı qalpoqcha” tez orada bolalar hurmatiga sazovor bo‘ldi va uni jamoatchilik juda yaxshi kutib oldi.

Yozuvchining yumorga moyilligi, oddiy vaziyatlardan ham kulgi chiqara olish iste’dodi ilgarigi asarlariga nisbatan bu asarida yana ham chuqurroq seziladi. “Sariq devni minib” asarini qiziqarli sujet asosiga quradi, asarning hikoyachisi – bayonchisi qilib undagi barcha voqealarning ishtirokchisi, guvohi bo‘lmish Hoshimjonni qo‘yadi, tilga olinadigan voqealar uning tilidan hikoya qilinadi. Yozuvchi Hoshimjonning hikoyasi orqali uning hayot yo‘li sarguzashtlarini, o‘ziga xos xususiyatini va ruhiy xolatini atroflicha ochib beradi. Shuningdek, Hoshimjon xarakterida Xo‘ja Nasriddinning va xalq ertaklaridagi “tegirmonga tushsa butun chiqadigan” zukko bolalarning fazilatlari yaqqol mujassamlashganligini ko‘ramiz.

“Sariq devni minib”da o‘qish, ilm cho‘qqilarini egallash uchun va insonning o‘z orzusi, ezgu niyatiga erishish uchun barcha imkoniyatlarni yaratib bergan zamonimizda yashashga qaramay, dangasalik, yalqovlik qilgan, hayotda yengil-yelpi yo‘l axtargan va adashgan bolalar – Hoshimjonlar kulgi ostiga olinadi:

Hoshimjon dehqon oilasidan chiqqan, sho‘xligi olamni buzadigan bir bola. U hayotidagi ko‘p narsaga mehnatsiz, qiyinchiliklarsiz oson yo‘l bilan erishgisi keladi. Mehnatsiz va ilmsiz ham kishi istagan narsaga erisha olishi, katta obro‘ orttirishi mumkin, deb o‘ylaydi. O‘z fikrida qat’iy turgan Hoshimjon muddaosini amalga oshirish uchun buvisi aytib bergan ertakdagi sehrli qalpoqchani izlashga tushadi. Uzoq izlanishlardan keyin istagan ishini hech qanday mashaqqatsiz bajarishga yordam beradigan sehrli qalpoqchani tashlandiq molxonadan topib oladi. Endi u o‘zini orzulariga batamom erishadiganday his etadi. “Ortiqcha” fanlarni dars jadvalidan chiqarishni rad etgan direktor, har xil vazifalar berib “miyasini qotiradigan” o‘qituvchilariga o‘qimasdan ham har qanday kasb egasi, mashhur odam bo‘la olish, ko‘krak to‘la ordenlar bilan shon-shuhratlar, katta obro‘ga ega bo‘lish mumkinligini ko‘rsatib qo‘ymoqchi bo‘ladi va shu maqsadda sehrli qalpoqcha bilan safarga chiqadi. Shunday qilib, uning sarguzashtlari boshlanadi.

Ming afsuski, sehrli qalpoqcha bu borada Hoshimjonga ko‘mak bera olmaydi. Sehrli qalpoqcha muhayyo etgan imkoniyatlar har safar kutilmagan ko‘ngilsiz oqibatlariga olib kelaveradi. Hoshimjonning baxti endi kulay deb turganda ishning pachavasi chiqib qolaveradi. U davlat xo‘jaligida agronom bo‘lib ham, “shoirlik” qilib ham, qurilishda muhandislik qilib ham, qo‘g‘irchoq teatrida artistlik qilib ham ko‘radi, mashhur sayohatchi sifatida butun dunyoni kezmoqchi ham bo‘ladi. Lekin hamma yerda ilmning, tajribasining yo‘qligi ishning pachavasini chiqaraveradi. Hoshimjon qayerga bormasin, qanday ish qilmasin pirovardida sharmanda-yu sharmisor bo‘ladi. Uning agronomlik va muhandislik “faoliyati” jinoyatga olib keladi, qamalishiga oz qoladi, shoir bo‘laman deb rasvo bo‘ladi, “ulug‘ artist” teatrdan quviladi.

Qissada Hoshimjon o‘z sayohati davomida qanchadan qancha ajoyibotlarning guvohi bo‘lib, qiziq, kulgili sarguzashtlarni boshidan kechiradi. U o‘qimay, mehnat qilmay, o‘z ustida ishlaymay juda ko‘p narsalarga erishmoqchi bo‘ladi, lekin hech narsaga erisha olmaydi. Chunki unga ilmsizligi pand beradi.

Yozuvchi Hoshimjon obrazini butun qirralari bilan ochishga uringan. Bolalarga xos o‘yinqaroqlik ham, soddalig-u beg‘uborlik ham, g‘ururlik, to‘g‘ri so‘zlik, shumlik, biroz maqtanchoqlik, hatto o‘rnida yolg‘onni ham do‘ndirib yuboradigan, o‘zini boshqalardan ajratib ko‘rsatishga intilish odatlari, bolalarga taqlidchilik, dovyurak, epchil va ruhiy tetiklik, xafachilik va ruhiy tushkunlikdan yiroqlik Hoshimjon xulq-atvoriga xos xususiyatdir.

Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Sariq devning o‘limi” sarguzasht romani uch qism (“O‘rtoq polkovnik”, “Sariq devni minib”, “Sariq devning o‘limi yoki olam guliston bo‘lgani”)dan iborat. Bu

roman asosida ham Hoshimjon sarguzashtlari yotadi. Kitobni o‘qib uning yangi sarguzashtlaridan xabardor bo‘lasiz, sehrli qalpoqcha yana madadga keladi, ajoyib-g‘aroyib karomatlar ko‘rsatadi. U Hoshimjonga jiddiy masalalarda – o‘g‘ri, muttahaam, tekinxo‘rlarni fosh etishda yordam beradi.

Endilikda, Hoshimjon avvalgi o‘yinqaroq Hoshimjon emas, balki to‘qqiz yillik maktabni bitirib, ulg‘ayib, birmuncha quyulib, esi kirib, oq-qorani tanib qolgan yigitcha. Endi u o‘z taqdiri, jamiyatga foyda yetkazadigan odam bo‘lib yetishishi haqida jiddiy o‘ylaydi, biror kasb egallash haqida bosh qotiradi. Boshda sartarosh bo‘ladi. “Bilasiz-ku, bir ishga ahd qilsam, uni oxiriga yetkazmagunimcha qo‘ymaydigan odatim bor. Jonimni qiynab bo‘lsa ham maqsadimga erishaman”, deb shu kasb orqali odamlarga xizmat qilishga bel bog‘laydi. Keyin militsiya maktabiga kirib o‘qib, uni bitirgandan so‘ng militsionerlikka ishga o‘tadi. Kitobdagi barcha voqea-hodisalar, sarguzashtlar Hoshimjonning ana shu militsionerlik nuqtasidan boshlanadi, hamma gap-so‘zlar qahramonning shu kasb-kori bilan bog‘liq holda davom etadi.

Romanda yaxshilik, ezgulik ramzi sifatida militsiya polkovnigi Salimjon, uning madadkori Hoshimjon, yomonlik, eskilik ramzi tarzida Odil battol gavdalanadi.

Ular o‘rtasida tinimsiz shiddatli kurash ketadi. Odil nihoyatda makkor. U Salimjonning boshiga juda ko‘p og‘ir savdolar solgan, uyiga o‘t qo‘ygan, uning yakka-yu yolg‘iz farzandining qo‘liga to‘pponcha tutqazgan, jinoyatga yetaklagan.

Asar pirovardida butun umri xalqqa, yaxshi odamlarga zarar yetkazish bilan shug‘ullangan Odil battol va uning hamtovoqlari qonuniy mag‘lubiyatga uchraydi, haqiqat, adolat, ezgulik g‘olib chiqadi.

Xudoyberdi To‘xtaboyev o‘z romanida yulg‘ichlarga, qalloblarga qarshi kurashda butun xalq bir kishiday bo‘lib birlashsa, bu ishni butunlay o‘z qo‘liga olsa, Odil battollarga qiron keladi, ulardan nom-nishon ham qolmaydi, degan fikrni o‘rtaga tashlaydi.

“Sariq devni minib” qissasi, “Sariq devning o‘limi” romanining eng yaxshi fazilatlaridan biri tilining shiradorligi va o‘ynoqiligidadir. Muallif bosh qahramon Hoshimjonning tilini alohida e‘tibor bilan ishlagan. Bu til nozik qochirimlarga boyligi va jonliligi, shu bilan birga, bolalar tiliga mos holda soddaligi bilan ajralib turadi. Qahramonning xarakteri uning so‘zlaridan shundoqqina bilinib turadi.

Fantastik-sarguzasht janri bolalar adabiyotining eng qiziqarli janrlaridan biridir. Bunday asarlar bolalarning ongi va psixologiyasiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi, ularni o‘qishga, o‘rganishga, izlanishga o‘rgatadi, jamiyatimizning faol quruvchilarini tarbiyalashga yordam beradi.

“Qasoskorning oltin boshi” romani markazida bosh qahramon – tarixiy shaxs, xalq qasoskori Namoz taqdiri yotadi. “Qasoskorning oltin boshi” tarixiy-biografik roman emas, shuning uchun ham adib Namozning hayotini batafsil yoritib berishni maqsad qilib olgan emas. Lekin o‘rni-o‘rni

bilan uning hayotiga doir ma'lumotlar berib borgan. Bu ma'lumotlar uning xarakterini tushunib olishda kitobxonga yordam beradi.

Namoz faqat jismonan emas, aqlan ham yetuk. U haqiqat uchun qasoskor, qo'rqmas, tadbirkor, ochiqko'ngil qahramon sifatida gavdalandirilgan. U atrofiga o'zi kabi dovyurak yigitlarni to'plab, zulmkorlarga qarshi kurashga undaydi.

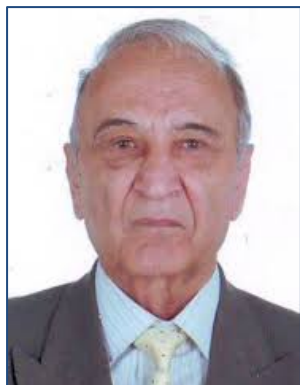
Halolligi, mardligi, adolatliligi, yetimparvarligi uchun xalq Namozni yaxshi ko'radi va Go'ro'g'liga qiyos qiladi: "Go'ro'g'libek Namozboy qiyofasida paydo bo'lgan emish. Afsun o'qisa ko'zdan g'oyib bo'lib qolarmish. Undan o'q o'tmas emish, qilich chopmas emish..."

Namozning mardligi, jasorati xalq qalbida mangu yashab kelayotganligi "Qasoskorning oltin boshi" da yaxshi chizib berilgan.

Iste'dodli bolalar adibi Xudoyberdi To'xtaboyevning "Sir ochildi", "Aka-uka Omonboy bilan Davronboyning qishloqqa gaz olib kelganlari haqida jajji qissa", "Besh bolali yigitcha", "Shirin qovunlar mamlakatida yoki sehrgarlar jangi", "Mungli ko'zlar", "Jannati odamlar" kabi yirik asarlarining yuzaga kelishi o'zbek bolalar adabiyotining yutug'i hisoblanadi. U bolalar uchun yanada o'qimishli asarlar yaratish maqsadida tinimsiz izlanmoqda.

Farhod Musajon hayoti va ijodi

(1933–2013)

O'zining qisqa hajmli va hayajonli hikoyalari, mazmundor qissalari, kichkintoylarni to'lqinlantiradigan pyesalari bilan bolalarning quvonchlariga quvonch ulasha olgan qalamkashlardan biri Farhod Musajon 1933 yilda Toshkent shahrida tug'ilgan. 1956 yilda ToshDUNing sharq fakultetini tamomladi. Bir necha yil O'zbekiston radiosida, "O'zbekiston madaniyati" gazetasida, "G'uncha" jurnalida mehnat qildi. 1966 yildan esa "O'zbekfilm"da muharrir, keyinchalik bosh muharrir vazifalarida o'z faoliyatini davom ettirdi.

F.Musajonning ilk asari 1955 yilda e'lon qilingan. Shundan so'ng "Daradagi qishloqda" (1960), "Turdi, galstuk va men" (1970), "Oftobni quvlab" (1970), "Chin do'stlik" (1976), "Chevar qiz" (1982), "Buloq suvi" (1982), "Turdi, velosiped va men" (1983), "Glotok rodnikovoy vodi", "Tekin tomosha" (1989) kabi kitoblarining maydonga kelishi bolalar uchun katta bayram bo'ldi.

1977 yilda adib o'zining bolalarga atab yozgan barcha hikoyalarini jamlab, yigirma ikki taboqdan iborat katta kitobini qayta ishlagan va to'ldirilgan holda chop ettirdi. Bu kitobini ham ilgarigisiga o'xshab "Tekin tomosha" deb atadi. Oldingisidan farqli o'laroq, bu kitob uch qismdan iborat: kichkintoylar uchun, o'rtancha yoshdagilar va o'smirlar uchun.

Farhod Musajon ijodining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, uning aksar hikoyalari quvnoq hazil-mutoyiba hissi bilan sug'orilgan. Adibning barcha hikoyalarida beg'ubor va zavqli bolalik davri ruhiyati saqlangan. Shuning uchun uning hikoyalari oson o'qiladi, oson hazm bo'ladi. Natijada ta'sir kuchi ham ortadi.

Adib ijodining yana bir jihati u o'z personajlarini yomon yoki yaxshi, adabiy atamalar qo'llab aytadigan bo'lsak, salbiy yoki ijobiyga ajratmaydi. Ularga baho berar ekan, fe'l-atvori qandayligini tasvirlar ekan hech qachon kuchli iboralarni, "ablah, iblis, yaramas, gazanda" va hokazo haqoratomuz, qattiq-quruq so'zlarni ishlatmaydi. Zero, inson sifatida endi shakllanayotgan bolalarga nisbatan bunday o'tkir so'zlarni ishlatish insofdan va adolatdan emasligini tushunadi. U o'z qahramonlarini, qandayligidan qat'i nazar, o'yinqaroqmi, lapashangmi, ayyormi, dangasami, maqtanchoqmi – hammasini birday sevardi va sevib tasvirlardi. Uning uchun yomon bola umuman yo'q, kamchiligi bo'lishi mumkin, deylik yolg'onchiroq, xasisroq, xudbinroq, lekin nokas bola yo'q, har qanday bolani ham to'g'ri yo'lga solib yuborish mumkinligiga ishonardi. Va shu muborak maqsad yo'lida ijod qildi.

Farhod Musajonning o'ziga xos uslubi bor edi. Uning asarlaridan bir parchagina o'qigan odam muallifning kimligini aniqlab olishi mumkin. U aniq, sodda, tushunarli va ixcham yozardi. Shu sababli katta mahorat evaziga yillar davomida paydo bo'ladigan va shakllanadigan badiiy soddalik tufayli uning asarlari o'qimishli chiqadi. Bolalar tili bilan aytsak, hikoyalari "rostakam bo'lgan voqeaga o'xshaydi". Darhaqiqat, adib voqealarni xuddi hayotdagidek ishonarli va qiziqarli qilib so'zlab beradi. Bu juda muhim. Negaki bolalar hikoya voqealariga ishonmasalar asarning ta'sir kuchi yo'qqa chiqadi. Mana shu omil – ishontira olish mahorati Farhod Musajon ijodining eng muhim xususiyatlaridan edi.

Farhod Musajon barcha yoshdagi bolalar uchun yozdi. Uning kitoblari orasida maktabgacha tarbiya yoshidagi, maktab yoshidagi, kichik va o'rta hamda katta yoshdagi bolalarga va o'smirlarga bag'ishlangan asarlarini ham uchratish mumkin.

Ma'lumki, maktabgacha tarbiya bolalar kitobxonligi, asosan, ota-onalar, tarbiyachilar tomonidan amalga oshiriladi. Bolalar o'zlari tinglagan asarlari yordamida atrof-muhit bilan tanisha boradilar. Ona yurtga, tabiatga muhabbat xislatlari; mehnat qilish va mehnat ahlini hurmat qilish kabi fazilatlar shu yoshdan shakllana boshlaydi. Turmushda qizg'anchiq bo'lmaslik, kasbhunar egallashga intilish, kattalarni hurmat qilish kabi ijobiy fazilatlar ham shular jumlasiga kiradi. Bolalarning pedagogikpsixologik xususiyatlarini yaxshi o'rgangan Farhod Musajon kichik yoshdagi bolalarga bag'ishlab "Eng yaxshi chana", "Shodiyona kun", "Shiqildoq", "Pahlavon va nimjon", "Sovg'a", "Ajoyib buzoqcha", "Yaxshilik", "To'lab ber", "Varrak", "Dog" kabi o'nlab hikoyalar yaratgan.

Adibning “Varrak” asarining mazmuni oddiygina varrak yasash voqeasi asosiga qurilgan. Asarda kichkintoylarni bolalikdan boshlab mustaqil harakat qilishga chaqiriladi.

Ana shunday jozibali asarlaridan yana biri “Eng yaxshi chana”dir. Bu hikoyada qo‘li ochiq, saxovatli, bag‘ri keng bo‘lish, xasis, ziqna bo‘lmaslik kabi g‘oyalar kichkintoylar ongiga yetkaziladi.

Latifjonga dadasi chana olib beradi. Quvonchdan bolaning boshi ko‘kka yetay deydi.

Latifjon boshda ancha qizg‘anchiq bo‘ladi. Shuning uchun chanada bitta o‘zi uchadi. Boshqalarni chanaga yaqin keltirmaydi, unga bironing qo‘li tegib ketsa, chanani ko‘tarib uyiga chopadi.

Latifjonning dadasi o‘g‘lidagi bunday qizg‘anchilikni payqaydi, lekin unga pand-nasihat qilib o‘tirmaydi. Aksincha, quyidagi ibratli hikoyatni keltiradi:

– Bilasanmi, – debdi dadasi o‘g‘liga, – men bu ajoyib chanani qayerdan oldim? Bunaqasi magazinda sotilmaydi, bu buyurtma bilan qo‘lda yasalgan chana. Uning yoshi oltmishda. Ha, oltmish yil burun bu chanani bir og‘aynimning dadasi olib bergan ekan. Og‘aynim o‘sha paytda sendek ekan. Chananing chiroyliligini ko‘rib uchishga uning ham ko‘zi qiymabdi. Kattaroq bo‘lganimda ucharman, hozir bolalar tortib olib eskitib qo‘yishadi, deb asrab yuraveribdi. Oradan yillar o‘tibdi, bir kuni qarasa bolaligi tugab, chol bo‘lib qolibdi. Endi unga chana kerak emas ekan, chunki qariganda uyalmasdan chana uchadimi?! Og‘aynim chanani menga sovg‘a qilar ekan, beg‘ubor bolalik chog‘imda maza qilib ucholmadim, ishqilib sening o‘g‘lingga yaxshi xizmat qilsin dedi. Shunaqa, o‘g‘lim, qizg‘anchiq odam zavqdan mahrum bo‘ladi!

Latifjon boshda dadasining bu gaplariga tushunolmaydi. Yuragining allaqayeri jiz etgandek bo‘ladi. Nihoyat u dadasiga yuzlanib:

– Ertadan boshlab ayamadan uchaman, – dedi.

Adibning “Sovg‘a” hikoyasi bolalarni mehnatkash bo‘lishga

da‘vat etadi. Oqiljonning gul ekishi, uni mehr bilan parvarish qilishi kichik kitobxonda katta taassurot qoldiradi.

“Turdi, galstuk va men” hikoyasi uzoq yillardan beri yosh kitobxonlarning sevimli asarlaridan biri sifatida e‘zozlanib kelinadi.

Hikoyada ozodalik, shahar tozaligi uchun kurashish bosh masala qilib qo‘yiladi. Turdi va G‘iyos kabilarning shahar tozaligida faol qatnashmaganliklari, dangasaliklari fosh qilinadi.

Xullas, Farhod Musajon o‘zining maktabgacha va maktab yoshidagi kichik bolalarga bag‘ishlab yozgan hikoyalarida salmoqdor fikrlarni sodda, bolalarbop shaklda aytadi. Adib nasihat qilish yo‘lidan bormaydi, aksincha, bolalar hayotida ko‘p uchrab turadigan oddiy voqealarni tasvirlaydi va aytmoqchi bo‘lgan muhim gaplarni ana shu voqealar mag‘ziga singdirib yuboradi.

Farhod Musajonning “Orzuga ayb yo‘q”, “Bo‘sh kelma, Aliqulov”, “Buloq suvi” kabi va boshqa qissalari o‘zbek bolalar adabiyotida muhim o‘rinda turadi.

Farhod Musajon dramaturg sifatida ham yoshlarning mehrini qozongan. “Xayolparastlar”, “Oq kabutar”, “Sabil qoldi”, “O‘g‘limni qaytarib beringlar” pesalari shular jumlasiga kiradi.

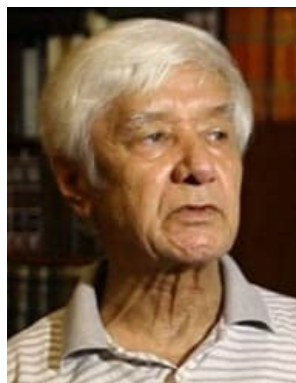
Bular orasida, ayniqsa, “O‘g‘limni qaytarib beringlar” asari mashhur. Dramaturg uning nomini o‘zgartirib “Najot istab” deb qaytadan ishladi. U hozirgi O‘zbek Milliy teatrida sahna yuzini ko‘rdi. Dushanbeda, va Almatida, Tataristonda qo‘yildi.

Pesada, asosan, bola tarbiyasida ota-onaning o‘ynaydigan beqiyos katta roli haqida gap boradi.

Farhod Musajonning kattalarga bag‘ishlab “Bahor nafasi”, “Bu ko‘zlarga ishonsa bo‘ladi”, “Xotin kishining ra‘yi”, “Ko‘r shofyor”, “Zo‘raki kashanda”, “Nozik masala”, “Kalla-pocha”, “Himmat”, “Bog‘ ko‘cha” kabi kitoblari bosilib chiqqan.

Miraziz A‘zam hayoti va ijodi

(1936-yilda tug‘ilgan)

Hozirgi zamon o‘zbek bolalar she‘riyatida shoir Miraziz A‘zamning o‘z o‘rni bor. Bu, albatta, uning izlanishi, mehnatkashligi, bolalarni va ularning adabiyotini qattiq sevishidan. Ijodkor bolalar o‘rtasidagi do‘stlik, hamjihatlik, ona-Vatanga cheksiz muhabbat, odobli bo‘lish, yaxshi o‘qish uchun harakat qilish, kurashish kabi masalalarni ko‘proq ochib berishga harakat qiladi.

Miraziz A‘zam 1936-yilda Toshkent shahrida tug‘ildi. Maktabda o‘qib yurgan kezlari dayoq she‘riyatga qiziqdi. She‘riy mashqlarini Quddus Muhammadiy va keyinchalik Quddrat Hikmat boshchilik qilgan adabiy to‘garakda sinovdan o‘tkazar, ijodiy izlanish, o‘qish va o‘rganishni qizg‘in davom ettirar edi. Adabiyot va she‘riyatga bo‘lgan chanqoqlik uni ToshDUga yetakladi. Adabiy mashqlari bolalar va o‘quvchilar gazetalarida, “Gulxan”, “G‘uncha” jurnallarida bosila boshladi.

Universitetni muvaffaqiyatli tamomlagan Miraziz A‘zam bir qator gazeta va jurnallarda ishladi. Shoirning “Metallurg”, “Aqlli bolalar”, “Senga nima bo‘ldi?”, “G‘alati tush”, “Yer aylanadi”, “Yerga do‘ruq solamiz”, “Haqiqatning so‘zlari”, “Sabot”, “Tuyg‘ular”, “Bir cho‘ntak yong‘oq” kabi to‘plamlari bolalar kitob javonlaridan mustahkam o‘rin olgan.

Miraziz A‘zamning juda ko‘p she‘r, qo‘shiq va ertak-dostonlari katta-kichik bolalarga bag‘ishlangan. U har bir asarida bolajonlar uchun, albatta, bir yangilik, yaxshi gap aytish ishtiyoqi bilan qaynab-toshadi va buning uddasidan chiqadi. Masalan, “Yer aylanadi” she‘rini olib ko‘raylik. Bunday olib qarasangiz, bu bir oddiy gap. Axir necha ming asrdan beri u aylanadi, yana

aylanaveradi, bu haqda jozibali she'r bo'lishi mumkin emas, degan tushuncha xayolingizdan o'tadi. Lekin she'rni o'qiydigan bo'lsangiz, sizning tasavvuringiz butunlay o'zgaradi. Murg'ak qalb u yoqda tursin biz kattalar ham yerning aylanishi, onlarning o'tishi, shamolning esib turishi bilan o'sib-ulg'ayishimiz, kamol topishimiz, bunyodkorlik ishlarimiz ko'z o'ngimizdan o'tadi. Qilgan yaxshi-yomon ishlarimizni o'ylaymiz. "Yer aylanadi" she'rida xuddi shu haqda bahs yuritiladi:

Asta-asta shamol esadi,
Asta-asta yer aylanadi.
Asta-asta odam o'sadi,
Asta-asta yer aylanadi.
Asta-asta ulg'ayar aql,
Asta-asta yer aylanadi.
Asta-asta yetilar naql,
Asta-asta yer aylanadi...

Kichkintoylar ko'pincha hayot murakkabligidan bexabar bo'ladilar. Ular kattalarning ko'magida, o'zlari tinglagan badiiy asarlari yordamida olam mo'jizalari, turmush bilan tanishib boradilar. Miraziz A'zamning "Bedananing buvisi" she'ri kichik yoshdagi bolalarga juda qo'l keladi. Bu she'r xalq og'zaki ijodi an'analari ta'sirida yaratilgan.

Yosh kitobxon she'rda bedanalarining turmush tarzi bilan yaqindan tanishib oladi. Xuddi insonlar kabi ularning ham qavmqarindoshlari, keksa-yoshlari bo'lishini, kasal-sog' yurishlarini buvi-bedana kechmishlari orqali tushunib yetadilar. Buvi dardga chalinib, og'ir kasal bo'lib qoladi, tomog'idan ovqat o'tmaydi. Hammaning tinchligi, oromi buziladi, har kim qo'lidan kelganicha unga madadkor bo'lishga intiladi. Bu lavha chiroyli va ta'sirli chizilgan:

Bedananing otasi bor ekan, nor ekan,
Onasiga oriyat yor ekan, yor ekan.
Dori-darmon, o't-o'lan keltirib, keltirib,
Qari qushga tutishib, ichirib, yedirib,
Aylanishib boshida turdilar.
Sog'ayishning chorasini ko'rdilar, ko'rdilar...
Va-vaq, va-vaq Bit-bil-diq.
Va-vaq, va-vaq,
Bit-bil-diq.

Biz har doim bolalar adabiyotida o'y o'ylash, xayol surish, o'zining uchqur xayollari bilan yashash haqida yozilgan asarlarni qizg'in qo'llab-quvvatlaymiz. Miraziz A'zamning ham "Xayol surish" she'rining qahramoni har bir narsani tezroq bilib olgisi, uning poyoniga yetgisi keladi. Lekin u qancha o'ylamasin, xayol surmasin, aqliy tafakkuri hali to'la rivojlanmaganligi sababli

ko‘p narsalarni tushunmaydi, ojizlik qiladi. Ota o‘g‘ilni unchalik o‘ylamaslikka chaqiradi. Otaning nasihati bilan bola o‘zini tinchita olmaydi:

Kun qisqa,
qanday qilib kun chiqadi,
deb o‘ylayman,
Tun cho‘zilsa,
nega tun
cho‘zildi,
deb o‘ylayman.
Uni xayol qilaman,
Buni xayol qilaman.
O‘ylayman,
baribir
o‘ylayman.

Miraziz A‘zamning “Biz yengamiz bo‘ronlarni” she‘ri bugungi mustaqillikka juda qiyinchilik bilan, kurashlar bilan yetib kelganligimizni jarangdor misralar bilan chiroyli ifodalab beradi:

Bizni bosdi dovullar, sellar –
Omon chiqdik bo‘ronlardan,
Omon yashar botir ellar –
Qo‘rqmas vahshiy hayvonlardan,
Qorli, muzli cho‘qqilar ham
Qolib ketar poyimizda.
Jasur qo‘shiq bizga hamdam
Har bir qo‘ngan joyimizda.

Shoir bu bilan chegaralanib qolmaydi. Hali oldinda qiladigan ishlarimiz, ulug‘ maqsadlarimiz borligini ta’kidlaydi, bolalarni yuksak axloq-odobli bo‘lishga, kattalarning ishlarini davom ettirishga chorlaydi: Maqsadimiz tog‘day ulug‘ –

Chambarchasdir tutash qo‘llar.
Ozodlikning yo‘li qutlug‘ –
Olg‘a, do‘stlar, og‘aynilar!

Miraziz A‘zamning “Qirq bolaga qirq savol”, “G‘alati tush”, “Nurhon bilan Burhon”, “Ota bilan bola”, “Bir cho‘ntak yong‘oq” (turkum), “Alla”, “Bola va ona”, “Yo‘tal bobo” kabi she‘r va qo‘shiqlari, “Asror”, “Erk qushi”, “Ona yurt osmonida”, “Antiqua” kabi doston, ertak-dostonlari bolalarda katta qiziqish uyg‘otib kelmoqda.

Miraziz A'zamning "Asror" dostonidagi Asror obrazida bolalarga xos jo'shqinlik, shijoat, mehnatsevarlik g'oyalari, haqiqiy o'quvchiga xos fazilatlar yorqin tasvirlanadi. Shoir bu g'oyani ochishda kichkintoylar ongi va dunyoqarashidagi holatlarni to'qnashtirish, ularning narsa va voqealarga bo'lgan munosabatlarini solishtirishdan samarali foydalanadi.

Pilla qurti boqish dostonga asosiy mavzu qilib olinadi-da, o'quvchi-yoshlarning bu sohaga qiziqishlari, bilimdonliklari mehnat jarayonida ochib beriladi.

Asarda Asrorning oliyjanob fazilatlarini – oqko'ngil, sofdil, qo'li ochiqligi ishonarli tasvirlanadi: tut daraxtini sevishi, tabiatga g'amxo'rliqi yosh kitobxonlar uchun didaktik qimmatga ega.

G'ayrat, Nor, Rahim, Ra'no obrazlari orqali qalbi qaynoq, bir-biriga mehribon, jamoa ishi uchun fidoyi yoshlar gavdalantiriladi.

Bolalarning maktabda pilla qurti boqishlari – qo'shimcha soha – qishloq xo'jaligi ishlariga jon-dildan yordam berishlari, fikr-mulohaza yuritishlari, biror ishga qo'l urishsa, dadil harakat qilishlari yosh kitobxonni xursand etadi. Chunonchi, asarning "Pilla qurtlarining lohas bo'lishi" bo'limi o'quvchida katta qiziqish uyg'otadi:

Pilla qurti boqilayotgan xona haddan ziyod isib ketgach, qurtlar barg yemay qo'yadi. Shu daqiqa bolalarda yuz bergan holat: tushkunlik, xijolatpazlik, qurtlarga achinish hissi tasviri kichik kitobxonni cheksiz hayajonga soladi:

Pillachilar xonasin
Bosgan edi sukunat.
O'quvchilar churq etmas,
Qotib turishar faqat.

Shoir hayotiy lavhalar chizishda davom etadi. So'kichak yengillatilib, xona ma'lum darajada sovutilgach, qurtlar yana asliga qaytadi, bir me'yorda barg yeyishga kirishadi. Bolalar olam-olam quvonchga to'ladilar, shodlanadilar:

Bir-biriga qarashib.
Bolalar jilmaydilar.
Xatar o'tgan bo'lsa ham
Xonadan jilmadilar.

Shoirning "O'lmas qush" ertak-dostonida tasvirlanishicha, Chingizxonning jodugarlik bilan bahodirlarining yostig'ini quritgan go'zal kanizagi Sayxun bo'yida yashayotgan Nahang qassobning ham oromini buzadi. Jang maydonida kanizakni ko'rgan Nahangning qilichi qo'lidan tushadi. Qizning makriga uchib, uni sevib qoladi. Uning xotini qazo qilib, O'lmas va Olmos ismli farzandlari qolgan edi. Dostonda epchil qiz Olmosning akasi O'lmas uchun otasi va o'gay onasidan o'ch olishi ancha qiziqarli va ishonarli tasvirlanadi.

Tursunboy Adashboyev hayoti va ijodi **(1939-yilda tug‘ilgan)**

Taniqli bolalar shoiri Tursunboy Adashboyev 1939 yilda qardosh Qirg‘izistonning O‘sh viloyatiga qarashli Olabug‘a tumanidagi Safed Bulon qishlog‘ida tug‘ilgan. U Toshkent davlat dorilfununini hamda Jahon adabiyoti institutini bitirgan. Shoir “Olatog‘-lolatog‘” kitobida yozganidek, ikki elning farzandidir:

O‘zbek, qirg‘iz qoni singgan,
Sizga aytsam to‘g‘riman.

Shu boisdan ikki xalqning
Erka shoir-o‘g‘liman.

Tursunboy Adashboyev o‘zbek va qirg‘iz tillarida ijod qiladi.

“Kamolning olmasi” deb nomlangan birinchi kitobi 1967 yilda talabalik chog‘idayoq nashr etilgan. Keyinchalik Toshkentdagi “Yosh gvardiya”, Bishkek shahridagi “Mektep” nashriyotlarida “Biz sayohatchilar” (1969), “Ala-Toluk bolomun” (1971), “Arslonbob sharsharasi” (1973), “Surnay” (1975), “Nur daryo” (1977), “Guldasta” (1979), “Olatog‘-lolatog‘” (1982), “Oqbura to‘lqinlari” (1985), “Sovg‘a” (1987) to‘plamlari bosilib chiqdi.

Kichkintoylarga qisqa va lo‘nda she‘rlar yozish, qissadan hissa chiqarish Tursunboy Adashboyev ijodining eng muhim fazilatlaridan biridir. Ijodkorning “Sumalak” sarlavhali she‘ri shu jihatdan e‘tiborli:

Boychechaklar nish urib,
To turguncha o‘rnidan.
Bahor qishni tarnovga,
Osib qo‘ydi burnidan.

Yoki bolalarning cheksiz xayoloti bilan bog‘liq bo‘lgan “Tugma” deb nomlangan mashqi ziyrak kuzatuvchanlikning mahsulidir:

Ro‘zvon xola qo‘shniga
Chiqqanida elakka.
Kamzulining tugmasi,
Tushib qoldi yo‘lakka.
Chumolilar to‘planib,
Majlis qurar shoshilib:
– Bir, ikki, uch ko‘tardik,
Tegirmonning toshini...

Tursunboy Adashboyevning kulgiga boy, hazil-mutoyiba bilan yo'g'rilgan asarlari boshqa xalqlar tillariga ham o'girilgan. Masalan, "necHH Xobopohok", "MenLHHH; a", "no^apoK", "Olti oyoqli xo'tikcha", "Olatog' ohanglari" singari bir talay kitoblari rus, latish, qozoq va o'zbek bolalar she'riyati antologiyalaridan munosib o'rin olgan. 1989–90 yillarda uning "Arslonbob afsonasi", "Sichqonning orzusi", "Uch bo'taloq va sirli qovoq" to'plamlari nashr etildi.

Ijodkor qator uchrashuvlarda, gazeta va mahallalardagi suhbatlarda berilgan savollarga qaytargan javoblarida she'r yozishning sir-sinoatlarini o'ziga xos yo'nalishda ochib berganligini kuzatamiz:

– Nima uchun bolalarga she'r yozasiz?

– Ezib yomg'ir yog'ganidan keyin, yetilgan yerni, zavqshavq bilan haydagan qo'shchining mehnatini sira kuzatganmisiz? Kichkintoylarga she'rlar mashq qilar ekanman, ana shu dehqonga o'xshab ter to'kishga harakat qilaman. Demak, har kim qo'ldan kelgan yumushni uddalashi kerak. Qisqasi, bolalarga she'r yozishdan o'zga ish qo'limdan kelmaydi.

– Sizda she'rning tug'ilishi qanday kechadi?

– Asosan, hayotni, bolalarning so'ngsiz olamiga aloqador ikir-chikir voqea va hodisalarni sinchiklab kuzatishdan tug'iladi. Masalan, oddiy bir tugmani chumolini yo'liga qo'yib, xatti-harakatini kuzatsangiz, taxminan quyidagicha mashq qog'ozda aks etishi mumkin:

Charchab, horib Yumushdan

Qaytar edi Qumursqa.

Tugmani Olib qo'lga,

Tashladim Uni yo'lga.

U yon-bu yon Bo'yladi.

Tog' ekan deb O'yladi...

– She'rlaringizda manzara yaratish mahoratini kimdan o'rgangansiz?

– Har bir misra ustida ishlash va manzara yaratish san'atini ustoz Quدرات Hikmatdan o'rganganman. Quدرات akaning lampochka haqidagi misralariga e'tibor bering:

To'lqinjonning nok nusxa

Lampochkasi bor edi.

Patronga solish bilan

Uyning ichi yoridi.

Qattiqqo'l ustoz nazaridan o'tgan, endilikda muallifning eng yaxshi mashqlari qatoridan o'rin olgan "Nasibaning olmasi" sarlavhali she'ri shu jihatdan ibratlidir:

Nasibaning olmasi

Tushib ketdi ariqqa.

Tutqich bermay o'ynaydi

Xuddi o‘xshab baliqqa.
Sodiqjon ko‘rib qolib,
Olmani ushlab berdi,
Rahmat aytib Nasiba
Yarmini tishlab berdi...

Iqtidorli shoirning o‘qimishli she‘rlari jamlangan “Uch bo‘taloq va sirli qovoq” to‘plamidagi asarlarni o‘qir ekanmiz, ijodkor quvnoq, yengil kulgi bilan sug‘orilgan misralar orqali kichkintoylar dunyosini mahorat bilan ochib berishdek o‘z uslubiga sodiq ekanligini ko‘ramiz. Chunonchi, “Ahil do‘stlar” she‘rida Suhrob bilan Jahongir ismli ikki do‘st bitta bog‘chaga qatnab, hatto muzqaymoqni ham teng bo‘lib yeydigan ikki oshna-og‘ayniga to‘p sovg‘a qilingach, ko‘ngilxiralik bo‘lmasligi uchun ular koptokni ham ikki bo‘lakka yorib o‘ynaydilar:

Sovg‘aga kelgan to‘pni
Yotsiramay olishib,
Teng sherikka bo‘lishdi,
Shart ikkiga yorishib...

Kitob va daftarning qadr-qimmatiga yetmaydigan, xususan, daftarni isrof qiladigan bolakaylar ko‘p uchrab turadi. Shoir “O‘n ikki varaq daftar” she‘ri orqali ana shunday o‘quvchilardan ibrat olmaslikka chaqiradi va qissadan hissa chiqaradi:

O‘n ikki varaq daftar
Xolis xizmat etmadi.
“Lo-la, osh, el” so‘zini
Yozish uchun yetmadi...

Shoirning bolaligini xotirlash asnosida yaratilgan o‘nlab mashqlari ham hayotiy voqealarning hosilasi ekanligi bilan ajralib turadi. Ikkinchi jahon urushi hamda urushdan keyingi davrda kichik ovulda ro‘y bergan hodisalar silsilasi Tursunboy Adashboyev she‘rlarining o‘zagini tashkil etadi. “Tush bo‘lib qolsin mayli...” she‘ridagi quyidagi misralar kishini olis bolalikka yetaklaydi:

Dumbul bo‘lgan bug‘doyning
Qaychilayman poyasin.
– Bu bir qozon qo‘g‘irmoch
Shodligim nihoyasiz.
Bu – urushdan keyingi,
Pishiqchilik o‘lkamda.
Sezmay qopman tarsa-turs
Qamchi tushdi yelkamga.
Jon xavfida uyg‘ondim

Ha, qorovul tufayli.
Xayriyat tushim ekan,
Tush bo‘lib qolsin mayli...

Kichkintoylar uchun atalgan she‘rlar to‘q mag‘iz qofiyalar asosiga qurilgan taqdirdagina o‘qish uchun o‘ng‘ay, yodlash uchun oson ko‘chadi. Zotan, Zafar Diyor, Qudrat Hikmat she‘riyatining umrboqiyli ana shundadir. Tursunboy Adashboyev ham ustozlari izidan borib kutilmagan qofiyalar topadi. Bu muallif qalamga olgan mavzuni o‘quvchiga tezroq yetib borishiga xizmat qiladi. Shoirning ijodiy fazilatlaridan yana biri she‘rlarining qisqa, lo‘ndaligida.

Tursunboy Adashboyev jahon hamda qardosh xalqlar bolalar she‘riyati vakillarining asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qilish borasida ham faol ish olib borayotir. Uolter De Lamer, Yan Bjexva, Korney Chukovskiy, Samuil Marshak, Musa Jong‘oziyev, Qodir Mirzaliyev, Og‘ageldi Allanazarov, Qanibek Junushev, Saydali Ma‘mur, Leons Briyedis, Yesken Yelubayev she‘rlarini yosh kitobxonlar Tursunboy Adashboyev tarjimasida sevib o‘qishadi. Shoir kichkintoylarning ulkan adabiyotiga bo‘lgan yuksak e‘tiqodini quyidagi misralarda ro‘y-rost bayon etadi:

Bolajonlar, ko‘nglim nayin
Sizlar uchun sozlaganman.
Qudrat Hikmat aytgandayin
Har maqomda yozmaganman...

Tursunboy Adashboyev va u kishining tengdoshlari bolalikning shirin daqiqalaridan benasib qolishgan. Ularning bolaliklari ikkinchi jahon urushi yillariga to‘g‘ri keldi. Daladagi og‘ir mehnat, maktabdagi og‘ir sharoitlarda o‘qib, bilim olish ularning bolalik xotiralaridir:

Yorilgan tovonimga
Onam piyozdog‘ surib...
...Bezgak xuruj qilganda
Ko‘kka chiqib nolishim,
Tol bargiga ko‘mishsa,
Beda bo‘lgan bolishim...
...Tilardingiz onajon Ulkan bardosh va to‘zim.

(“Onajonim”)

Bugun ayrim bolalarning non tanlab xarxasha qilishlari, sal suvi qochgan nonni esa tashlab yuborilishi, isrof qilinishiga ko‘p guvoh bo‘lamiz. Bu holat haqida achinib gapiramiz. Tursunboy Adashboyev esa bu noxush holatni she‘rga ko‘chirib, o‘quvchi xayolini yana urushning og‘ir kunlariga tortadi:

Suli asli otning yemi,
Ishlatilmas bo‘lakka...

Ha, shunday. Ammo qahatchilik yillari hatto sulidan ham non yopib yeyilgan. Qaynoq suvga qoqi solib, “olmachoy”, “sabzichoy”lar damlab ichilgan. Bir burda non esa arzanda...

Nabiramning non tanlashi,
Malol kelgach, so‘nggi dam,
Bolalikdan ushbu lavha
O‘tdi ko‘zim o‘ngidan...

(“Nabiramga”)

Tursunboy Adashboyev tug‘ilib, voyaga yetgan joy Safed Bulon deb ataladi. Bu qishloq Namangan va O‘sh viloyatlarining bir-biriga tutash qismida joylashgan. Ijodkorga uning go‘zal tabiati, shirinso‘z, mehr-oqibatli odamlari ilhom beradi, deyilsa yanglish bo‘lmaydi. Shoir she‘rlari va dostonlarida tabiat manzaralari tasvirini ko‘p uchratamiz. Zero, bolalar adabiyotining muhim vazifalaridan biri farzandlarni tabiat go‘zalliklarini his qilish va sevishga, qadrlashga o‘rgatishdir.

– Hoy chechak,
Boychechak,
Yashnab ketdi qir tagi,
Quyoshmisan qirdagi?
– Biz oftobning parchasi
Ochib yerning darchasin
Shu tuproqqa boylandik,
Boychechakka aylandik.
– Bahordan elchi – chechak,
Rahmat senga, Boychechak.

(“Boychechak”)

Bolalar adabiyotiga nazar tashlasak, bahor manzarasini tasvirlovchi satrlarni ko‘p uchratamiz. Nima uchun shunday ekan? Ehtimol, umrning bolalik fasli ayni bahorga o‘xshaganidandir? Bu faslda “yomg‘irning yerni iydinshi, yashil chakmon kiydirishi” bola uchun ulug‘ mo‘jiza bo‘lib tuyuladi.

Bahor ko‘ylak kiydirdi Ko‘k egniga bulutdan...

Tabiat mo‘jizalarini hayrat bilan kuzata olish ham inson zotiga berilgan ulug‘ ne‘mat. Tabiatni seva olgan odam bolasi esa baxtlidir. Tabiat go‘zalligidan zavq olgan kishi ko‘nglida zulmga o‘rin yo‘q. Tabiatni seva olish – shu tabiatning bir zarrasi bo‘lmish odamni sevish demak. Bu zarur fazilat bolaning musaffo qalbida xuddi bahordagi chechak kabi yuz ochadi. Biz – otalar tirikchilik tashvishi bilan bo‘lib, bu tarbiyaga uncha ahamiyat bermaymiz. “Nega yomg‘ir yog‘adi?”, “Nega daraxt gullaydi?”, “Nega momaqaldiraq gulduraydi?” kabi savollardan yengil-

yelpi, ba'zan noto'g'ri, noo'rin javoblar bilan qutulmoqchi bo'lamiz. Ana shunda farzandimizga sodiq maslahatgo'y do'st – kitob yordamga keladi.

Chaqmoq ko'kda yong'oq chaqdi,
Qizg'aldoqlar selda oqdi,
Quyosh yana kulib boqdi,
Bahor kelgach...

Tursunboy Adashboyevning ijodi bilan tanishgan kishi bir narsaga amin bo'ladi: bu asarlar bolalar ham, kattalar ham baravar o'qiydigan ibrat kitobidir.

Tursunboy Adashboyevning eng sara she'rlari jamlangan “Orzularim – qo'sh qanotim” deb nomlangan kitobini sinchiklab o'qib chiqib, quyidagi xulosaga kelish mumkin: qalamga olingan mavzular bolalarning o'ziday beg'ubor, hajman qisqa va lo'nda. Kutilmagan qofiyalar esa she'ning ravonligini oshirib, kichkintoylarning osongina yod olishini ta'minlaydi.

Biz yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, shogirdparvarlik Tursunboy akaga ulug' ustozlar Mirtemir bilan Quadrat Hikmatdan yuqqan. So'nggi o'n besh yil ichida o'zbek bolalar adabiyotiga kirib kelgan Hamza Imonberdiyev, Abdurahmon Akbar, Zafar Isomiddin, Sodiqjon Inoyatov, Erpo'lat Baxt, Miryusufzoda va Qo'zi Ismoil kabi iqtidorli ijodkorlarga beminnat yordam ko'rsatib kelyapti. Xorazmlik shoir Sodiqjon Inoyatovning T. Adashboyevga bag'ishlab yozgan she'ridagi quyidagi misralar fikrimizning yaqqol isbotidir:

She'r cho'g'ini she'r bilan
Dilga solib qo'ydingiz.
Qo'limizdan yetaklab,
Yo'lga solib qo'ydingiz...

Agar kishi qadriyat nima, u qanday avaylab-asralishi kerak, ma'naviyat nima, u qanday boyitilishi lozim, degan savollarga bolaligidan javob topolmasa, yoshi o'tgandan keyin bu fazilatlarga erishmog'i juda mushkul. Dunyo bolalari adabiyotini kuzatsak, shu mavzuga e'tibor kuchli ekanini ko'ramiz. Jumladan, Tursunboy Adashboyevning ijodi ham bundan mustasno emasligini alohida ta'kidlash mumkin. Hajman bir-biridan shinam “Qismat”, “Oriyatli xo'roz”, “Burgutning o'limi”, “Oltin yolli tulpor” va “Yassaviy zurriyotlari” kabi qator asarlariga yuksak ma'no va mazmun yuklanganligini ko'ramiz. Shoirning “Sharq yulduzi” jurnalida bosilgan turkum she'rlari esa kichkintoylarning fikriy olami – xayolot dunyosi bilan bog'liq loflardan iborat. Bu mavzu – o'zbek bolalar adabiyotida ochilmagan qo'riq.

Tursunboy aka vaqtli matbuotda, nashriyotda va har ikki respublikaning Yozuvchilar uyushmalarida xizmat qiladi. Shuningdek, jahon bolalar adabiyotining eng yetuk vakillari asarlarini maromiga yetkazib tarjima qilgan. Tursunboy akaning tarjimasida qirg'iz xalq eposi – “Manas”ning

nasriy variantidan tortib S. Eraliyev, S. Jusuyev, T. Qosimbekov, J. Mavlonov, B. Sarno‘g‘ayev, N. Alimbekov kabi ijodkorlarning o‘ttizga yaqin asarlari o‘zbek tilida bosilib chiqqan.

Ikki elning ardoqli shoiri Tursunboy Adashboyevning xizmatlari munosib baholangan. Tursunboy aka “O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan o‘qituvchi” degan nom va “Do‘stlik” ordeni bilan taqdirlangan. Shuningdek, “Qirg‘izistonda xizmat ko‘rsatgan san‘at arbobi” hamda “Manas” ordenining sovrindoridir.

Mavzu bo‘yicha nazorat savollari:

1. «Miqti keldi» dostonning g‘oyaviy mazmuni?
2. Shoirning mehnat haqidagi asarlari?
3. Shoir ijodida onalar ezgu niyati?
4. O‘qish, odob haqidagi asarlari?
5. Quvnoq qo‘shiqlari to‘g‘risida so‘zlang?
6. P.Mo‘min dostonlari?
7. Quadrat Hikmat hayoti haqida gapiring.
8. Quadrat Hikmat ijodi xaqida gapiring.
9. Shoir she‘riyati mavzulari.
10. Yozuvchi ijodining janrlari.
11. Shoirning “Chovkar” ertak-dostonining mavzusi.
12. Quadrat hikmat ijodida folg‘klor an‘analari.
13. “Mening vatanim” she‘rining g‘oyasi haqida gapiring.
14. “Toshbaqalar xujumi” ertak dostonning estetik ahamiyati.
15. “Alisher va kitob” she‘rini yod oling.
16. Mavzu bo‘yicha test toshiriqlari tuzing
17. Xudoyberdi To‘xtaboev ijodi haqida gapiring.
18. Xudoyberdi To‘xtaboev xikoyalari sanab bering.
19. “Kichkina rais” xikoyasini tahlil qiling.
20. “Sariq devni minib” qanday asar?
21. Hoshimjon timsoliga tavsif bering.
22. “Sariq ddevni minib” nech qismdan iborat?
23. “qasoskorning oltin boshi” asari nima haqida hikoya qiladi?
24. “Besh bolali yigitcha” romanining mazmuni nima?
25. “Mungli ko‘zlar” qanday roman?
26. Mavzu bo‘yicha test toshiriqlari tuzing.

Asosiy va qo`shimcha adabiyotlar hamda axborot manbalari

Asosiy adabiyotlar

19. M.Hamroyev, D.Muhamedova, D.Shodmonqulova, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva Ona tili (darslik) MOLIYA- IQTISOD, Toshkent, 2007-yil. 81.633.1 O-56 U-6793 (10 ta)
20. R.Ikromova, D.Muhamedova, M.Hamrayev Ona tilidan mashqlar to'plami (o'quv qo'llanma) TDPU, Toshkent, 2009-yil 81.633.1 921994 I 37 (60 ta)
21. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti(darslik) –T.: O'qituvchi, 2002. 83.8 (5O'z) J 92 923869 (50)
22. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti(darslik) –T.: O'qituvchi, 2012. 83.8 (5O'z) J 92 923869 (50)

Qo`shimcha adabiyotlar

23. Sh.Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.56 B.
24. Sh.Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.488 b.
25. Sh.Mirziyoyev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlari ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.488 b.
26. Sh.Mirziyoyev. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent –“O'zbekiston” -2017.104 b.
27. George Yule. The Study of Language. CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS. 2010.
28. H.Jamolxonov. Hozirgi o'zbek adabiy tili. 2005, “Talqin” nashriyoti
29. Sh.Rahmatullayev. Hozirgi adabiy o'zbek tili. 2006,“Universitet” nashriyoti.
30. M.Hamrayev. Ona tili fanidan lisoniy tahlil qoliplari. “Sharq” NMAK, 2015.

Internet saytlari:

31. www.saviya.uz
32. www.tdpu.uz
33. www.pedagog.uz
34. www.Ziyonet.uz
35. www.edu.Uz
36. [tdpu-INTRANET. Ped](http://tdpu-INTRANET.Ped)

3-nazariy mashg'ulot:

QAMBAR OTANING VA MUHAMMAD ALINING HAYOTI VA IJODIY FAOLIYATI. ANVAR OBIDJON VA ABUSAID KO'CHIMOVNING HAYOTI VA IJODIY FAOLIYATI. HAMZA IMONBERDIYEV VA ABDURAHMON AKBAR HAYOTI VA IJODIY FAOLIYATI

Qambar Otaning hayoti va ijodiy faoliyati

(1941-2016)

Qambar Ota (O'tayev) 1941 yil 12 yanvarda Kattaqo'rg'on shahrida tavallud topdi. Samarqand suv xo'jaligi texnikumida, Samarqand davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakultetida (1958–1967) tahsil oldi. Mehnat faoliyatini 1967 yilda “Samarqand universiteti” gazetasi muharriri sifatida boshladi. Keyinchalik Samarqand qishloq xo'jalik kooperativ institutida ijtimoiy fanlar fakulteti rahbari, falsafa kafedrasida o'qituvchisi sifatida dars berdi.

1976 yili Toshkentga ko'chib kelib, G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyotida, “O'zbekiston agitatori” jurnalida, “Xalq so'zi”, “Ma'rifat” gazetalari hamda O'zbekiston istiqbolini belgilash davlat qo'mitasida turli lavozimlarda ishladi.

Shoirning “Ona Vatan” deb nomlangan ilk she'ri 6-sinfda o'qib yurgan paytida Kattaqo'rg'on tuman gazetasida bosildi. “Kitobcha va buzoqcha” nomli dastlabki to'plami 1965 yili chop etildi. Shundan so'ng bolalarga bag'ishlangan “Yoshlik sururi” (1972), “Chinor ansambli” (1976), “Adashboy” (1975), “Bizning kosmos” (1976), “Tinim bilmas shamolvoy”, “Chavandoz orzusi” (1985), “Shirin so'z” (1988), “G'ildirak” (1989), “Tabiatga rahmat” (1991), “Sizday yashagim kellar” (1994), “Bolalarning ko'zlari” (1995), “Toshpolvon va ishpolvon haqida ertak”, “Guldasta” (2001), “Alifbe bayrami” (2003), “Quyosh bilan gaplashdim” (2005), “Kitobsevar Oftoboy” (2006), “Tomda uxlagan bola” (2008), “Quyosh bola, oy bola” (2010), kattalar uchun “Vatan tuprog'i” (1976), “Diydor” (1981), “Izlar” (1991), “Tinmay izlan, yuragim”, “Dil ko'rki” (2010) kabi ko'plab kitoblari nashr qilindi.

Tarjimon sifatida belorus, ukrain, latish, eston, rus, shuningdek, jahon bolalar shoirlari ijodidan saralab o'zbek tiliga o'girdi. Ayni choqda o'zining ham ko'plab she'rlari rus, belorus, qozoq, qoraqalpoq, turkman, tojik, uyg'ur, turk tillariga tarjima qilindi.

Qambar Otaning ellikka yaqin she'ri boshlang'ich sinf darsliklari, darsdan tashqari o'qish kitoblari, maktab va bog'chalar uchun metodik qo'llanmalar, tabiat darsliklariga kiritilgan. Yuzdan ortiq she'rlariga kuylar bastalangan.

Qambar Ota bolalar adabiyoti rivojiga qo‘shgan xizmatlari uchun 1999 yilda “II-darajali Sog‘lom avlod uchun” ordeni bilan taqdirlandi.

She’rlari:

Laylakjon, Birovning dardi, Kenguruning bolasi, To‘rt g‘ildirak, Masxaraboz, Mehribonlik, O‘zbekiston, Baxt qomusi, Vatan timsoli, Eh, mazza, Chaqqonman, va b.

Baxt qomusi

Vatanimni yashnatar

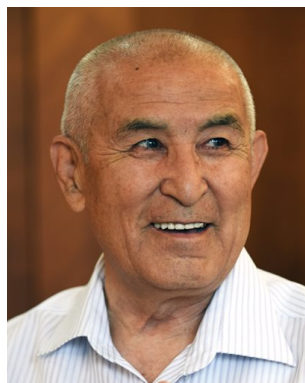
Istiqlolning ziyosi.

Xalqni baxtiyor etar

Erk, adolat dunyosi.

Muhammad Ali hayoti va ijodiy faoliyati

(1942-yilda tug‘ilgan)

O‘zbekiston xalq yozuvchisi Muhammad Ali (Ahmedov Muhammad Ali) serqirra qalam sohiblaridan biri hisoblanadi. Adib she’riyat va nasr, publitsistika va tarjima janrlarida ko‘p asarlar yaratgan. Uning katta-katta asarlar yaratish barobarida kichkintoylarni ham unutmay she’r va afsonalar yozayotganligi quvonchli hodisadir.

Bolalar mavzusini yoritish, bolalar uchun ijod qilish ijodkordan katta mas’uliyat talab qiladi. Adib o‘zining tarixiy mavzuga bag‘ishlangan “Boqiy dunyo” (she’riy roman), “Ulug‘ saltanat”, “Sarbadorlar”, “Abadiy sog‘inchlar” nomli romanlarida bolalarning yorqin akslarini chizib berdi. Ayniqsa, bu “Ulug‘ saltanat” tarixiy dilogiyasida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Biz unda Muhammad Sulton, Xalil Sulton, Mirzo Ulug‘bek singari shahzodalarning bolalik davrlari tasvirlangan sahifalarni ko‘ramiz. “Boqiy dunyo” she’riy romanida esa asar qahramonlaridan biri Farhodning bolaligi tasvirlari, ayniqsa, uning ismi ma’nosining yangicha talqinda berilishi juda qiziqarli va ibratlidir.

Shoirning bolalarga bag‘ishlangan she’r va afsonalari ham mavzular rang-barangligi bilan ajralib turadi. Adib bolalar uchun asar yozganda bolalar tabiatining o‘ziga xosligini unutmaydi. Bolalar har narsaga hayrat bilan boqadilar, hamma narsa ularga qiziq tuyuladi. Ular har bir narsaga qarab dunyoni o‘zicha kashf etadilar, bundan beqiyos quvonadilar. Shoir ana shu kashfiyotni tasvirlashga harakat qiladi.

“Bo‘taloq” she’rida bo‘talog‘iga boqib quvongan, atrofida parvona bo‘lgan bolakay obrazi chiziladi. Bolaga, ayniqsa, bo‘taloqning lo‘k-lo‘k etib chopishi, unga “cho‘k-cho‘k!” deyish juda yoqadi, uning o‘zi ham birga chopishga tayyor:

Bo‘talog‘im yayraydi,

Yantoq bersam chaynaydi.
Yam-yashil o'tloqlarda,
Lo'k-lo'k chopib o'ynaydi.
Bo'talog'im lo'k-lo'k,
Lo'killama, cho'k-cho'k!
Bo'talog'im to'ysin deb,
Barra o'tlar tutaman.
Agarda qasd qilsam-chi,
Undan o'zib ketaman!
Bo'talog'im lo'k-lo'k,
Lo'killama, cho'k-cho'k!

Shoir o'z she'rlariga tabiat manzaralarini, hayvonot olamini, o't-o'lanlarni mavzu qilib oladi. Bu esa shoir she'rlariga tabiiylik baxsh etadi.

Tabiatda juda ko'p maysalar, o't-o'lanlar, gullar quyoshga boqib, undan nur olib, yorug'likka, issiqlikka talpinib umr kechiradi. Quyoshning yo'nalishi bo'yicha u qaysi tomonga qarab yursa, unga qarab intilib, undan kuch-quvvat olib nish uradigan, o'sib, toblanib pishadigan o'simliklardan biri kungaboqardir. Shu ma'noda shoirning "Kungaboqar" she'ri alohida ajralib turadi.

Quyosh – oftob bor joyda mehnat-u odob, ahillig-u do'stlik, vatanparvarlig-u muhabbat, sadoqat bo'ladi. Kungaboqarning yashnashiga, yashashiga havasi kelmaydigan bolaning o'zi yo'q. Bolaning quvonchiga quvonch qo'shgan kungaboqar uni eng avvalo, mehnatkash, odobli bo'lishidan tashqari, nafsini tiyishga, xiyonat qilmaslikka o'rgatadi:

...Bahor kelib ilisa kun,
Bo'ylarini cho'zib mamnun,
Yuz-boshini o'rab butun,
Gulchalardan tanga taqar.
Qora-qura tishlari bor,
Cho'ng boshiga kiyib dastor,
Sho'xlik qilmay, jim, beozor,
Qarashlari menga yoqar.
Dalalarda yurar bo'lsang,
Bog'-rog'larga borar bo'lsang,
Turishadi, qarar bo'lsang,
Marzalarda turna qator.
Bo'yim kichik – yetay desam,
Qo'lim kalta – tutay desam,

Pistasidan totay desam,
Hamma kulib menga boqar.

Bolalarning odobiga odob, mehnatsevarliklariga mehnatsevarlik, ona-tabiatga nisbatan mehrlariga mehr qo'shadigan asarlaridan biri "Shudring"dir.

Kichkintoylar ona tabiat qo'ynida yayrab-yashnab, erkin kamol topadilar. Ona tabiatdagi har bir holat ular uchun bir yangilik, kashfiyot bo'lib tuyuladi. Bolalardagi bunday holatni yaxshi bilgan Muhammad Ali o'zining "Shudring" she'rida shu hagida so'z yuritadi.

Shudring kuz faslining boshlanishi bilan bog'liq. Yerga shudring tushishi bilan meva-chevalar, poliz ekinlari pishadi. Yurtda to'kin-sochinlik boshlanadi. Shu ma'noda she'r qahramonining zo'r quvonch-u qo'li ochiqlik bilan aytgan gaplari juda hayotiy chiqqan:

Bog'imizga bir qarang,
Gul ochildi rang-barang.
Tongda shudring tushibdi,
Gulga chiroy qo'shibdi.
Bog'dan nari poliz bor,
Unda qovun-tarvuz bor.
Qovunlar katta-katta,
Mehmon bo'ling, albatta!

Onalarni ulug'lovchi "Onamlarning bayrami" she'ri bayram munosabati bilan xonadonda yuz bergan quvonchli kayfiyatni nurlantirib turadi. Bolaning nazarida butun tabiat aziz onajonini qutlug' ayyom bilan qutlashga shaylangan. Qushlar hovlini to'ldirib uchib yurishibdi, ariqlarning labida ham o't-o'lanlar ko'karib chiqibdi, oppoq bodom esa, gullarga ko'milgan shoxini ko'z-ko'zlab, darchadan onajonisining xonasiga "qo'l" cho'zib turibdi... Bayramga bolaning ham sovg'asi bor: u o'nta "5" olib qo'ygan!

Muhammad Alining xalq afsonalari asosida "Ninachi haqida ertak", "Uch oltin g'isht", "Sirli qushlar" nomli asarlar yaratganligi ham diqqatga sazovordir. "Ninachi haqida ertak" (1977) xalqimiz orasida qadimdan mashhur bo'lgan "Kim zo'r?" degan afsonaga asoslangan. Asar qahramoni Ninachi qish kirib qolganini sezmagan, yozni taralabedod qilib, o'yin-kulgi bilan o'tkazgan, uy-joysiz qayga borishini bilmay, "xazon cho'pni hassa qilgancha" yo'lga chiqadi. Muz ustidan o'tayotib oyog'i toyib ketadi va quyrug'ini sindirib qo'yadi. U bu falokatdan qattiq ozor chekadi va Muzga, sen zo'r ekansan, deydi. Muz esa, men zo'r emasman, agar zo'r bo'lsam, quyosh eritib yuborarmidi, Quyosh zo'r, deydi. Ninachi so'ng Quyoshga, uni berkitib olgan Bulutga, uni bag'rini teshib o'tgan Yomg'irga, keyin yomg'ir ipiga osilib yerga tushib, uni shimib olgan Yerga, yerdan unib chiqqan Maysaga, uni bosib o'tgan Otga va nihoyat, uni minib olgan Odamga keladi...

Shoir adolat qidirib yurgan Ninachi sarguzashtini juda jonli va qiziqarli tasvirlaydi, o‘qiganda tabiat manzaralari o‘quvchi ko‘z o‘ngidan bir-bir o‘tadi.

“Uch oltin g‘isht” afsonasini shoir o‘z otasidan eshitgan. Voqea juda qiziq va ibratli. Uch aka-uka – To‘ng‘ich, O‘rtancha, Kenja – uzoq safarga chiqishib, uchta oltin g‘isht topib oladilar. Har biriga bittadan oltin g‘isht to‘g‘ri keladi. Biroq nafs tuzog‘iga tushgan To‘ng‘ich bilan O‘rtancha o‘g‘il fitna uyushtirishib, Kenjani o‘ldirmoqchi bo‘ladilar va uni ovqat olib kelishga yuboradilar. Kenja ovqat olib kelib dasturxonga qo‘yayotganda uning boshiga g‘isht bilan urib o‘ldiradilar. Keyin xursand bo‘lishib, ovqat yeyishga tutinadilar. Va shu zahotiyoq o‘zlari til tortmay o‘ladilar. Chunki Kenja ham uchta oltin g‘ishtni o‘ziga olmoqchi bo‘lib, akalarining ovqatiga pinhona zahar qo‘shgan edi... Shoir bu afsonasida inoqlik, hamjihatlikni ulug‘laydi, ochko‘zlik, nafsga berilishni qoralaydi. Asarni o‘qigan o‘quvchi sadoqat-u ixlos yo‘lini tutish, halol bo‘lish kerakligini, ezgu ishlarda birlashish lozimligini, yomonlik qilish asli insonning ishi emasligini anglaydi, yaxshilikning umri uzun, yomonlikning esa davri qisqa, degan haqiqatning boqiyiligini tushunib yetadi.

“Sirli qushlar” shoirning hind xalq afsonalaridan ilhomlanib yozgan asaridir. Unda halollik, fidoyilik, chin insoniylik mavzulari ulug‘lanadi.

Muhammad Ali ijodida Amir Temur mavzusi alohida o‘rinni egallaydi. U 1967-yildayoq jasorat ko‘rsatib, Sohibqironning bunyodkorligini ulug‘lagan va Mustaqillik yillarida maktab darsliklariga kiritilgan “Gumbazdagi nur” dostonini yozgan edi. “Sarbadorlar” tarixiy dilogiyasida (1989) o‘zbek prozasida birinchi marta 24–30 yoshli Amir Temurning siymosi chizib berildi.

2007-yilda Davlat mukofotiga sazovor bo‘lgan “Ulug‘ saltanat” tarixiy roman-dilogiyasi (“Jahongir Mirzo” – 1999, “Umarshayx Mirzo” – 2004)da adib Amir Temur hayoti va uning suronli davri, o‘zbek xalqining milodiy XIV asrdagi turmush tarzi, ijtimoiy hayotda va tafakkurlarda ro‘y bergan o‘zgarishlar haqida qiziqarli va ishonarli hikoya qiladi.

2008-yilda yozuvchi “Ulug‘ saltanat” trilogiyasini yaratish ustida izlanishlarini davom ettirib, uchinchi kitob “Mironshoh Mirzo” romanini yozib tugatdi.

Romandagi voqealar milodiy 1392–1399-yillarda Turon, Xuroson, Fors mamlakatlarida yuz beradi. Chingizxon imperiyasini tiklashga katta umidlar bog‘lagan, aslida Amir Temur qo‘llovi bilan Oltin O‘rdani egallagan “tutingan o‘g‘il” To‘xtamishxon goh-goh Turon yurtiga bosqinlar uyushtiradi, Xulaguxon mulkiga ko‘z tikib, Shirvon, Sultoniya, Tabriz va boshqa shaharlarni qo‘lga kiritish niyatida qilich yalang‘ochlaydi. Uning maqsadi Oltin O‘rda davlatini kuchaytirish, Buyuk ipak yo‘lini qo‘lga kiritish edi. Amir Temurday qudratli hukmdorga qarshi kurashishga yuraklari dov bermay, Misr sultoni, Iroq hukmdori, Oltin O‘rda xoni barchasi birlashib, katta kuchga aylanishni dilga tugadilar.

Amir Temur o'zining idroki, zukko va donishmandligi bilan xalqaro vaziyatni teran kuzatib, bilib turar edi. U saltanatning jahondagi mavqeyini yuksaklarga ko'taradigan, ayni paytda davlat xazinasini boyitib turadigan Buyuk ipak yo'lini, albatta, dushmanlarga berib qo'ymas edi. Uning ustiga, XIV asrning oxirgi o'n yilida Eronda hukm surgan muzaffariylar, Iroqda jaloyiriylar, qoraqo'yunlilar qabilasi o'zaro urushlarga tortilgan, hatto Hajga borguvchilar yo'li tahlikali tus olgan, o'sha mamlakatlar notinchligidan qaroqchilar tomonidan talanardi. Adolatpesha Sohibqironning ra'yi bularning barini jimgina kuzatib tura olmasdi. Tarixda "Besh yillik yurish" deb nom olgan safar sabablari ana shunday edi. Muallif romanda Amir Temur tilidan: "Turon tursa bo'ron bo'ladi", degan muxtasar jumlani o'rinli ishlatadi. Bu so'zlar Sohibqironning o'ziga bo'lgan katta ishonchini, bemisl kuch-qudratini yorqin ifodalab turar edi.

Yozuvchi yuqorida nomlari zikr etilgan asarlarda ham, yangi romanida ham Amir Temur siymosini yaratishga kirishar ekan, Amir Temurni dastavval chin inson sifatida ko'rsatishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

"Ulug' saltanat"da buyuk davlat arbobi, bunyodkor, ilm-fan homiysi va ulug' sarkarda, adolatparvar Amir Temur o'quvchi

ko'z oldida donishmand ota, suyuqli yor, mard va sheryurak zot, ahli ayoliga mehribon, kechirimli, o'z nafsini jilovlay olishga qodir, teran aql sohibi, komil insonlarning komili sifatida namoyon bo'ladi. Sohibqironning farzandlariga mehri alohida tahsinlarga sazovor, adib uni buyuk inson sifatida ko'rsatishga erishadi, mehr bilan Sohibqironning insoniy fazilatlarini qalamga oladi.

Suyuqli o'g'li Umarshayx Mirzoning bevaqt halok bo'lganini eshitganda Sohibqiron ko'zlariga to'lgan yoshdan bir tomchisini ham yerga tushirmaslikka o'zida kuch topa oladi: "Qo'limdagi qarchig'ayimni ovga solmoqqa shaylang'on erdim. Qarchig'ayimning o'zini merganlarning mergani ovlab ketdi, burgutga bergisiz qarchig'ayimni!.. "deydi bosiqlik bilan.

Turon qo'shini Jazira viloyatining Mordin qal'asini (hozirgi Turkiya hududida) zabt qilib turganda, Sultoniya shahridan Shohrux Mirzo xonadonida o'g'il tug'ilganligi (Ulug'bek Mirzo edi) xabari yetadi. "Alloh taolo bizga nabira ato etdi! – dedi Sohibqiron Mordin tarafga ko'z qirini tashlab. – Haq o'z bandalariga ravo ko'rgan yaxshi odatlardan biri shukur aylamakdur. Alhamdulillah, shukur qilamen, shukronasiga Mordin elining jonimolidan kechamen! Ulug'bek Mirzo sharofatidan Mordin ahlining gunohlaridan o'tdum! Barchaga omonlik berilsun!" Bu so'zlarda Sohibqironning insoniyligi yaqqol ko'rinib turibdi.

Anvar Obidjon hayoti va ijodiy faoliyati

(1947-2020)

Hozirgi zamon bolalar adabiyotining taraqqiyotiga juda katta hissa qo'shib kelayotgan Anvar Obidjon 1980-yilda "Bahromning hikoyalari" nomli to'plami chiqqanidan so'ng adabiy jamoatchilikning e'tiboriga tushdi. Oradan shuncha vaqt o'tib ham, u o'zining munosib o'rnini mustahkam saqlab turibdi, uning ko'p qirrali ijodiga bo'lgan qiziqish tobora ortmoqda. Ibrohim G'afurov, Xudoyberdi To'xtaboyev, Abdug'afur Rasulov, Said Ahmad, Safo Matjon, Rahmon Qo'chqor, Miraziz A'zam, Mahmud Sattor, Kavsar Turdiyeva, Tursunboy Adashboyev, Lola Sodiqova-Zvonaryova, Rahmatulla Barakayev, Hulkar Hamroyeva kabi munaqqid va adiblarimiz bu ijodkorning asarlari to'g'risida bir-biridan ko'tarinki maqolalar yozishdi. Izlanuvchi olim Zamira Ibrohimovanning "Quvnoqlikka yashiringan iztiroblar" nomli kitobida (A. Navoiy nomidagi Milliy kutubxona nashriyoti, 2005) adibning nazm va nasrdagi asarlarining nihoyatda o'ziga xosligi, o'quvchini o'ziga mahliyo eta olish sirlari keng talqin qilib berilgan.

Anvar Obidjon ijodi yuzasidan fikr bildiruvchilarning barchasi doimo bir narsaga, ya'ni uning bolalar adabiyotiga yangicha bir yo'nalish olib kirganiga alohida urg'u berib o'tishadi. Kichiktoylar shoiri Tursunboy Adashboyev bu holni soddagina ta'riflab: "80-yillarga kelib Anvar Obidjon bolalar she'riyatidagi ob-havoni bir yo'la yangiladi", deb yozgan edi.

Haqiqatan ham, bolalar adabiyotida o'tgan asrning 80-yillarigacha chop etilgan kitoblardagi she'rlarga nazar tashlasak, ularning aksariyat qismi o'sha mahaldagi tuzumni ulug'lashga, turmushimizning o'ta farovon, kelajagimizning behad yorqin ekanligiga o'quvchini ishontirishga qaratilgan "yalang'och mafkura"li she'rlar, bog', maktab, oromgohlardagi g'amxo'rliklarni, yosh avlodning dunyoda eng baxtiyorligini aks ettiruvchi quruq ma'lumotlardan nariga o'tolmaydigan asarlardan iborat edi. Ko'r-ko'rona pand-nasihatlar, xalq ertaklari va latifalari asosida yengil-yelpi hazillar to'qish ham avj olgan edi. Bunday asarlarning vazifasi bir xil bo'lib, ular bolalarning ongiga ta'sir o'tkazishga xizmat qilar edi. Shunday sharoit mavjud bo'lgan, bolalarni "Imperiya mafkurasi" chizib bergan chiziqdan chiqarmay tarbiyalash qonunga aylanib qolgan muhitda boshqacha yo'lda ijod qilish mumkin emasdek tuyular edi. Anvar Obidjon shu chiziqdan yorib o'tishni uddalashga urina boshladi.

Anvar Obidjonga xos kashfiyotning siri shundaki, shoir bolalarning ongidan ko'ra ko'proq ko'ngliga ta'sir o'tkazish yo'lidan bordi. Binobarin, ko'ngilga qattiq o'rnamagan narsa ongda uzoq vaqt saqlanishi, saqlanganda ham faol harakatga sabab bo'lishi qiyin.

Tahlil qilib ko'rish uchun "Bahromning hikoyalari" kitobidagi "Bezori" degan she'rni olaylik:

Qarg'a kirdi

Kinoga,
O‘xshab
Buratinoga.
Hamma joylar
Edi band.
Borib dedi
Nopisand:
– Menga qara,
Vey, Laylak,
Yeganmisan
Hech kaltak?
Qani,
Tur-chi o‘rningdan.
He, o‘rgildim
Burningdan!

“Eski maktab”da suyagi qotgan shoir bezorilikni qoralamoqchi bo‘lsa, kuchim ko‘p deb boshqalarga ozor yetkazaverma, hammaga xunuk ko‘rinib, oxiri nazardan qolasan, sen bilan hech kim o‘rtoq bo‘lmay qo‘yadi, deganga o‘xshash mazmunda she‘r bitishi tabiiy hol edi. Bu bilan u o‘quvchining ongiga ta’sir qilmoqchi bo‘ladi. “Bezori”da esa, Anvar Obidjon she‘rxonning ko‘ngliga yo‘l izladi va o‘quvchiga quvnoq kayfiyat bag‘ishlovchi qiziq holat, kulgili obraz yaratish orqali bunga muvaffaq bo‘la oldi. Dilozor bezorining ko‘pchilik uncha xushlamaydigan, isqirt joylarda ivirsib yuruvchi qarg‘a qiyofasida berilganining o‘zi jajji kitobxonning ko‘nglida unga nisbatan ijirg‘anish hissini uyg‘otadi va bolaning g‘ashiga tegishi mumkin bo‘lgan quruq nasihatlarini aytishga hojat qolmaydi.

“Bahromning hikoyalari”dagi “Parvarda” degan boshqa bir she‘rda esa yosh Bo‘richa onasi quyon go‘shini, otasi kiyik go‘shini uning tug‘ilgan kuniga sovg‘a qilishmoqchi bo‘lsa-da, bunga ko‘nmay, hali o‘zi totib ko‘rmagan, juda shirinligini birovlardan eshitib bilgan parvarda olib berishlarini talab qilishga tushadi. Ota-onasi kuyunib, parvarda faqat shaharda sotilishini, u yoqqa borish xatarli ekanini tushuntirishga urinishadi. Ammo, Bo‘richa bu gaplarga quloq solmay, jonini xatarga qo‘yib bo‘lsa ham, parvardani yeb ko‘rish ishtiyoqida yonganicha shaharga qochib ketadi. Shaharga borganidayoq uni tutib olishib, ajoyibxonadagi qafasga tiqib qo‘yishadi, hammaga tomosha bo‘lib, endi parvardani o‘ylamay, o‘zi tug‘ilgan adirni sog‘ina-sog‘ina kun ko‘ra boshlaydi. Oradan bir necha yil o‘tgach, taqdirga ko‘nikib, yuvoshgina bo‘lib qolgan Bo‘richaga aynan u tug‘ilgan kunda bir qizcha parvarda tashlab o‘tadi. Endi unga parvarda kerakmikan, degan savol tug‘iladi o‘quvchida.

O'sha davrda bolalar adabiyotida hukm surib turgan muhitni hisobga olganda, bu singari she'rlarni yozish o'ziga xos bir o'jarlik, hatto shakkoklik sanalardi. Chunki u davrlarda qishloqlardagiga qaraganda shaharlardagi hayot darajasi bir necha o'n baravar yuqori bo'lib, u yerdagi maoshi ko'p zavodfabrikalarga boshqa respublikalardan kelgan ishchilarni joylashtirishar, mahalliy aholini qishloqda ushlab turish uchun ko'pchiligiga hatto pasport ham berilmas, ulardan birovi shaharga borib kelsa, falon g'aroyibotlarni ko'rdim, deb u yoqdagi turmushning shirinligini maqtashga tushar, barchaning havasi kelar edi. Shoir "Parvarda" she'rida, bir tomondan, qishloqdan narini bilmay kun kechirayotganlarga achinsa, ikkinchi tomondan, shaharning o'ziga xos hayot tarzini yaxshi bilmay turib borganlarning hammasiga ham "shirin" luqma nasib etavermasligini sha'ma qiladi. Bu she'r real hayot haqida edi, faqat bolalarni emas, katta yoshdagilarni ham o'ylantirib qo'yadigan kuchga ega edi. Zamonaga esa, saviyasi qay darajada yuqori bo'lmasin, bunga o'xshagan she'rlar kerak emasdi, bolalarimizning ko'nglini cho'ktiradigan, pessimistik (tushkunlik) ruhdagi narsalar bizga yot, biz turmushimizdagi qahramonliklarni, kishilarimizdagi yaxshi xislatlarni targ'ib etishimiz zarur, degan g'oya hukmron edi.

Sharoit shunday ekaniga qaramasdan, Anvar Obidjon baribir o'z uslubiga sodiq qolib, o'zi tanlagan yo'lda turib, tinimsiz ijod qilaverdi. Hali qishloqda yashab turgan vaqtlarida, asosan, o'tgan asrning 70-yillari o'rtalaridan boshlab yaratgan turkumturkum she'rlari avvaliga matbuotda bitta-ikkita bo'lib ko'rinib turdi. Shoir 80-yillar boshida Toshkentga ko'chib kelgach, she'rlariga endi matbuotdan kengroq o'rin berib borildi, bolalar adabiyotini nazorat qilib turuvchi ko'zlar ham uning uslubiga asta-asta ko'nika borib, yangidan yangi kitoblari nashr etildi.

Shoir poytaxtga kelib ish boshlaganida yoshi o'ttiz beshdan o'tib qolgani bois, tanilishga kechikkanga o'xshab tuyulardi. Lekin oradan ikki-uch yil o'tmayoq keng adabiy jamoatchilikning e'tiborini tortdi, tez nom qozondi. Uning "Siz eshitmagan qo'shiqlar", "Dalalardan bolalarga", "G'alati maktublar", "Botirvoyning kundaligi", "Kulchalar" kabi turkumlarga jamlangan hamda turli buyumlar, jonzotlar, o'simliklar olamini yosh kitobxonga sirdosh etib, ularda tabiatga mehr uyg'otuvchi, ohang va uslub jihatdan juda o'ziga xos, ham kulgi, ham falsafaga boy she'rlari o'zbek bolalar she'riyatida yangi bir oqimni shakllantira bordi. "Bulbulning cho'pchaklari" turkumi esa, garchi muallif ularni shaklan g'azal holati deb baholagan bo'lsada, bolalar adabiyotiga g'azal janrini olib kirdi.

Professor Abdug'afur Rasulov "Ijodiy o'zlik sari yo'l" maqolasida ("Sharq yulduzi", 2-son, 2008) shunday deydi: "Anvar Obidjon bolalar uchun nimaiki yozmasin, go'zallikni, kuyni, shakl va mundarija mutanosibligini nazarda tutadi. Bulbul qo'shiqlari turkumida hamma narsa go'zal, mukammal. Ohangga mos so'zlarni tanlaydi, qahramonlarning fazilatlarini topib-topib, o'rniga qo'yibqo'yib tasvirlaydi:

Musichalar yuvosh-u

Chumolilar tirishqoq,
Suvaraklar bebosh-u
Kuchukchalar urishqoq.
Xo'tiklar zo'r yallachi,
Qo'y, Sigirlar dalachi,
Sho'x Qo'chqorlar kallachi,
Takalar ham suzishqoq.

Shoir "Juda qiziq voqea" kitobidagi izohda, qat'iy bir ohangga rioya qilaman deb, so'zlarning bolalar uchun oson tushuniladigan tizimda ravon bo'lishiga putur yetkazmaslik maqsadida aruz qoidalariga ataylab to'liq rioya qilmaganini ta'kidlasa-da, "g'azal shaklidagi" she'rlar baribir tekis va jarangdor chiqqan. Shoir bu bilan o'z zamonasi bolalarining aruzdan butunlay begonalashib ketmasligini ta'minlashdagi oliyjanob istagiga erishgan.

Anvar Obidjonning she'riy turkumlari haqida so'zlaganda bir narsani qayd etib o'tish lozim bo'ladi. Ba'zi qalamkashlar turli yillarda bitilgan she'rlarining mazmuni yaqinroqlarini jamlab, keyinchalik turkumga aylantirishadi. Anvar Obidjon esa, avval o'ziga xos mazmunga ega bo'lgan turkumni kashf etib, keyin shu yo'nalishda she'rlar yaratgan. Buni qaysi bir turkumga razm solmang, undagi she'rlarning shakli, hajmi, vazni deyarli bir xil ekanligidan sezish mumkin.

"Siz eshitmagan qo'shiqlar" turkumi ko'pchilik o'quvchilar uchun eng sevimlisi bo'lsa, ajab emas. Bolalar adabiyotining keyingi avlodi vakillaridan bir qanchasi shu turkumga taqlid qilib talay she'rlar yozgani bundan dalolatdir.

"Siz eshitmagan qo'shiqlar"da har bir jonivor, har bir buyum barchamizga tanish bo'lgan o'z ovozi kuyib, biz hali eshitmagan gaplarini aytishadi. Masalan, "Hakka qo'shig'i"ni tinglaylik:

Qornim ochsa bo'g'ilmayman,
Shaq-shaq-shaq.
U-bu narsa o'g'irayman,
Shaq-shaq-shaq.
Nafsimni hech tiyolmayman,
Shaq-shaq-shaq.
Qo'lga tushsam, uyalmayman,
Shaq-shaq-shaq.

Hakka uchragan narsani olib qochib, iniga to'plab yuradigan o'g'ri qush ekanini yaxshi bilgan bolalar bu quvnoq she'rdagi so'zlarni rostdan ham Hakka aytayotganiga aslo shubha qilishmaydi. "Qo'lga tushsam, uyalmayman" jumlasida esa, Hakka fe'lli yulg'ich odamlar shu darajada surbetki, ular hatto qo'lga tushgan taqdirda ham boshqalardan uyalish tuyg'usidan begonadir, degan xulosaga olib keladi.

Hali maktab o'quvchisi bo'lgan Anvar Obidjonning dastlabki she'rlari "G'uncha" jurnalida bosilishiga sabab bo'lgan shoir Miraziz A'zam "Bolakaylarning minnatsiz xizmatkori" maqolasida ("Hurriyat", 2007-yil, 4-iyul) dunyo bolalar adabiyoti namoyandalaridan yuzga yaqinining asarlarini o'zbekchaga o'g'irgani, ularni Anvar Obidjon ijodi bilan chog'ishtirib, shunday xulosaga kelganini aytadi: "Qani, o'ylab ko'raylik, Anvar o'sha shoir yoki yozuvchilarning qaysi biridan kam? Rus klassik bolalar shoirlari Korney Chukovskiy va Samuil Marshak, italiyalik Karlo Kollodi va Janni Rodari, amerikalik Doktor Siyuz va Jon Chiardi, nemis bolalar adiblari Erix Kestner va Jeyms Kryustlardan Anvarning kamlik joyi bormi? Yo'q, albatta.

Nemis shoiri Bertold Brext "Molingizni ko'rsating" deydi. Biz jahonga Anvarning "mollari"ni, ya'ni ijod namunalarini ko'rsata olmadik. Yo'qsa, uning nomi ham jahon bo'ylab jaranglagan bo'lardi".

Anvar Obidjonning ijodi bilan batafsilroq, chuqurroq tanishgan kishi yuqorida aytilgan so'zlarda hech qanday mubolag'a yo'qligini tan olmasligining iloji yo'q. "Kulchalar" turkumidagi "Obbo, kalamush-ey!" degan she'rni o'qib ko'raylik:

Kalamushvoy,
Kalamush,
Savoding
Sal chalamish.

Yoz desalar
"Temir" deb
Sen yozibsan
"Kemir" deb.

Yoki "G'alati maktublar" turkumidagi "Osmachiroqning Oymomoga yozgan xati"ga nazar tashlaylik:

To'lishibsiz, Oymomo,
Kirib olib darmonga.
Shisham sindi...
Buguncha –
Chiqib turing osmonga.

Men ham yordam qilarman
Nochor qolgan chog'ingiz.
Omon bo'ling,
Baxtinga

Tugamasin yog'ingiz.

Ketmon traktorni o'ziga qiyoslagandek, kerosinda yoqiladigan osmachiroq ham oymomoni o'ziga taqqoslab, yog'i bevaqt tugab qolmay, doimo charqlab turaverishini tilaydi. Bularga o'xshash she'rlarni yozish uchun nechog'li yuksak iste'dod kerakligini, bunday pishiq, tagdor, mag'zi to'q, aksariyati sof milliy tuyg'ularga yo'g'rilgan she'rlar boshqa tillarga tarjima qilinsa, qanday baho olishligi, bu hol millatimizga qanchalar g'urur bag'ishlashi mumkinligini sharhlab o'tirish ortiqcha.

Anvar Obidjonning she'riy dostonlari ham talaygina. "Odil Burgutshoh va "Zamburug'" laqabli josus haqida ertak"da agar yurt ichidagi odamlar ahil bo'lib, hushyor bo'lib yashamasa, tashqi g'animgar har qanday qudratli va obod o'lkani ham hiyla-nayranglar bilan kuchsizlantirishi, vayron qilishi mumkinligi to'g'risida so'z boradi. "O'g'irlangan pahlavon haqida ertak" esa bir qarashda, asosan, bosqinchilikni qoralagandek tuyulsada, bunda eng asosiysi millatning tili masalasidir. Dostonda go'dakligida boshqa yurtga o'g'irlab ketilgan bola tengsiz pahlavon bo'lib ulg'aygach, bosqinchilarga qo'shilib o'z xalqiga qarshi jang qilgani, hatto o'z onasi bilan olishib, onaning tilini tushunmagani bois, halok bo'lishiga sal qolgani hikoya qilinadi.

Necha yillar yig'lab-yig'lab, sog'inib yurgan farzandini bilmay o'ldirib qo'yishdek fojidan bolaning yelkasidagi tanish tamg'a tufayligina saqlanib qolgan ona falakka shunday iltijo qiladi:

– Hech bandani,
Ey, Tangrim,
Judo qilma elidan.
Farzandlarni onadan
Hamda ona tilidan!

Bu doston 1986-yilda chiqqan "Masxaraboz bola" nomli kitobda, o'zbek tili davlat tili bo'lmagani uchun rasmiy doiralarda nufuzini tamoman yo'qotib, turli tahqirlashlarga uchrab turgan bir zamonda e'lon qilinganini nazarda tutsak, bu chinakam jasorat edi. Bunday asarlar rasmiy doiradagilarning qattiq jig'iga tegishi tabiiy hol edi. Anvar Obidjon asarlari o'quvchilar orasida mashhur bo'lishiga qaramay, muallif Mustaqillikdan ilgari unvon, nishon u yoqda tursin, hatto biron-bir oddiy adabiy mukofot bilan ham taqdirlanmaganining boisi balki shundadir.

Anvar Obidjon ijodi haqida yozgan munaqqidlarning bir qanchasi uning o'ta kurashuvchanligi, qaramlikdan qutulishga, erkinlikka intilishga da'vat mavzusini bolalar adabiyotiga dangal olib kirganini alohida ta'kidlab kelishadi. Garchi Anvar Obidjonning o'zi, istibdodga nafrat mavzusini "O'ychan ko'zlar egasi", "Bizda" singari she'rlari bilan Miraziz A'zam 60-yillardayoq bolalar adabiyotiga olib kirgan, deya yuqoridagi fikrlarini inkor etishga urinsa-da, bu masalaga xolislik va adolat bilan yondashib aytish joizki, munaqqidlar baribir haq. Qaramlik bois millatimiz boshiga tushgan ko'rgiliklarni bolalar adiblaridan ba'zilar ilgari ham onda-sonda sha'ma

qilib o'tishgan, Anvar Obidjon esa bu mavzuga keng ko'lamda yondashdi, talay she'rlarida, dostonlarida, hikoyalarida, ayniqsa, "Alamazon va uning piyodalari", "Dahshatli Meshpolvon" qissalarida, "Qo'ng'iroqli yolg'onchi" pesasida bosqinchilikni o'z nomi bilan atab, o'z millati bolalarini kishanlardan xalos bo'lishga tinmay da'vat etadi, muntazam ravishda kurashadi.

Anvar Obidjon nihoyatda serqirra ijodkor: nazmda, nasrda, dramaturgiyada birdek ijod qiladi. Publitsistika va adabiyotshunoslikda ham o'z o'rniga ega. Kattalar uchun ham turli janrlarda asarlar yaratgan. Ayniqsa, Gulmat Shoshiy tilidan yozgan g'azallari, oddiy kishilarning tiliga yaqinligi bilan ajralib turuvchi o'ta quvnoq va tagdor hajviyalari, "Oltiariq hangomalari" turkumi tilga tushgan. Munaqqidlarimiz hajvchilikda uni Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhor, G'afur G'ulom, Said Ahmad an'alarining davomchisi sifatida baholashadi. Shundan kelib chiqib aytilsa, munaqqidlar Anvar Obidjon ijodi haqida talay maqolalar yozganiga qaramay, uning asarlari har bir janr bo'yicha yanada chuqur tadqiqotlarini kutmoqda.

Bolalarning sevimli yozuvchisi, asarlari jahondagi o'nlab xalqlar tiliga tarjima qilingan dovuqli adib Xudoyberdi To'xtaboyevning so'zlari Anvar Obidjon har tomonlama keng o'rganilishga arziydigan ijodkor ekanini tasdiqlaydi. "Polosonlik Anvar Obidjon" nomli maqolada ("Xalq so'zi", 2006-yil 20may) X. To'xtaboyev shunday yozadi: "Mark Tven, aka-uka Grimmlar, Sharl Perro, Janni Rodari singari jahonshumul yozuvchilarni o'qiganda... ularning o'ziga xosligi, adabiyotga hech kim aytolmagan gaplarini aytib kirib kelganligini o'ylab, "Yo, Xudo, bizga ham ana shunday yozuvchilardan bersang edi", deb ich-ichimdan orzu qilgan paytlarim ham ko'p bo'lgan. Ana shunday ijodkorni Alloh bizga polosonlik Anvar Obidjon qiyofasida berganga o'xshaydi".

Yetuk ustozlarning mehrini qozongan Anvar Obidjon yurtimiz mustaqillikka erishgach, nihoyat o'zining munosib bahosini oldi. U 1987-yilda hukumatimiz tomonidan "Shuhrat" medali bilan taqdirlandi, 1988-yilda O'zbekiston xalq shoiri unvoniga sazovor bo'ldi.

Anvar Obidjonning bolalarga atalgan "Qo'ng'iroqli yolg'onchi" nomli birinchi pesasi 1983-yilda Respublika yosh tomoshabinlar teatrida sahnalashtirilgan. Keyinchalik mazkur teatrdan va Farg'ona, Guliston, Qarshi, Qo'qon teatrlarida uning "Pahlavonning o'g'irlanishi", "Topsang, hay-hay", "To'tiqul", "Samo-zvanets", "Qorinbotir", "Alamazon", "Navro'z va Boychechak" kabi pesalari namoyish etildi. "O'zbekfilm" kinostudiyasida uning ssenariylari asosida "Tilsimoy – g'aroyib qizaloq", "Dahshatli Meshpolvon" kinolari suratga olingan.

Abusaid Ko'chimov hayoti va ijodiy faoliyati

Ilk mashqlarini maktabda – O'quvchilik partasida xabar va maqolalar yozishdan boshlagan Abdusaid Ko'chimovni maktabdoshlari “muxbir bola” deb atar edilar. Chunki uning lavha va xabarlari tez-tez gazetalarda chiqib turardi. U a'lo o'qish, jamoat ishlarida faol qatnashish bilan birga, adabiyotni jondildan sevar, “O'zbek xalq ertaklari”, “Alpomish”, “Go'ro'g'li”, “Tohir va Zuhra”, “Uchar gilam”, “Gulliverning sayohatlari”, “Temur va uning komandasi”, “Shum bola” singari kitoblarni qo'ldan qo'yamay o'qirdi. Adabiyotga bo'lgan muhabbat uni, o'rta maktabni 1967-yili tamomlaganidan keyin, Toshkentdagi Nizomiy nomidagi pedagogika institutiga yetaklab keldi. U 1968–1972-yillarda mazkur institutning (hozirgi universitet) o'zbek tili va adabiyoti fakultetida tahsil oldi.

Institutda o'zbek va jahon adabiyoti durdonalari bilan yanada chuqurroq tanishdi. Ulkan adiblar ijodi unga mahorat maktabi vazifasini o'tadi. Bu yozuvchilardan haqqoniy qiyofa yaratish, jonli xarakter chizish, qiziqarli badiiy usullar bilan bolalarni katta hayot ichiga olib kirish yo'llarini o'rgandi. So'zning sehrli kuchini his qildi. Ehtimol, ushbu hodisalar bo'lajak shoir va adibning tuyg'ulariga yanayam kuchliroq g'ulg'ula solgandir.

Abdusaid Ko'chimovning mehnat faoliyati 1972-yilda “O'qituvchi” nashriyotida musahhihlikdan boshlandi. Ushbu nashriyotda olti oy ishlaganidan keyin, bolalarning respublika gazetasi “Tong yulduzi”ga adabiy xodim bo'lib ishga o'tdi va 1984 yilgacha ana shu gazetada bo'lim mudiri, mas'ul kotib vazifalarida mehnat qildi. Gazetachilik ishi Abdusaid Ko'chimov qalamini charxlab, adabiy ishga yo'llabgina qolmadi, balki keng hayot ichiga olib kirdi, bolalar dunyosi, ruhiy olami bilan do'stlashtirdi. Hayotiy kuzatishlar yangi mavzu, yangi material berdi. Bu yillar ijodkorning tarjimai holida hayotni o'rganish, anglash, tushunish va adabiyot sirlarini egallash davri bo'lib qoldi, deyish mumkin. Gazetachilik ishi yuzasidan tez-tez safarlarga chiqqan qalamkash respublika shahar va qishloqlarini kezdi, yirik qurilishlarda, maktablarda bo'ldi. O'zining bo'lajak qahramonlari bilan yaqindan tanishdi. Shu tariqa uning asarlarida odobli, a'lochi, mehnatkash, tirishqoq va ayni paytda, o'jar va sho'x bolalarning xilma-xil qiyofalari paydo bo'ldi. Ana shunday asarlardan biri “Mening O'zbekistonim” dostonidir. Doston bolalar adabiyotidagi tipik usullardan biri – sayohat janrida yozilgan. Dostonda mamlakatda sodir bo'layotgan voqea va hodisalar Bobo bilan Nabiraning xayolan qilgan sayohati vositasida juda qiziqarli hikoya qilinadi. Bu doston 1979-yilda alohida kitob – albom shaklida nashr etildi.

Tinimsiz izlanishlar, hayotdan va ustozlar ijodidan o‘qib o‘rganishlar Abdusaidga ijodda o‘z ovozi, o‘z yo‘lini topib olishga imkon yaratdi. Shoirning uchinchi kitobi – “Toshburgut” (1981 yil) Abdusaid Ko‘chimovning ma’lum kamolotga yetganiga dalolatnoma bo‘ldi, deyish mumkin.

“Toshburgut” to‘plami bilan tanishar ekansiz, shoirning har doim bugungi kichik kitobxonning nafis didiga mos she’rlar yozishga intilayotganiga guvoh bo‘lasiz. Shu bois uning kichikintoylar bilan muloqoti samimiy dildan kechadi.

“Maqtanchoqlar”, “Mish-mishvoy”, “Inoqlar”, “Yolg‘onchi-sayohatchi”, “Jazo”, “Suflor” she’rlarida yuksak yumor bilan birga bolalarda uchraydigan sodda mug‘ambirlik, maqtanchoqlik, o‘yinqaroqlik ajoyib mahorat bilan tasvirlanadi. “Suflor” asari ana shu jihatdan e’tiborli.

She’r bir sinfdagi oddiy va hayotiy voqea zaminiga qurilgan. Bayram arafasida bolalar sinfda pesa qo‘ymoqchi bo‘ladilar. Rollar taqsimlanadi. Birov ot, birov chol, yana birov quyon. Barcha rollar taqsimlab bo‘lingach, o‘qituvchi:

Sahnada o‘z so‘zidan
Adashgudek bo‘lsa kim,
Unga parda ortidan
Xolis yordam beruvchi,
Bilmay qolgan so‘zini
Sekin aytib turuvchi,
Suflor kerak, –

deb qoladi. Muallimning gapini eshitgan bolalar yoppasiga Hakim degan bolaga qaraydilar.

Negaki, oldingi partada o‘tiradigan Hakimjon doskaga chiqib adashib qolganlarga doimo beminnat yordam ko‘rsatar, pichirlab adashganlarga aytib turar edi...

Bu she’rdagi hajviy yumoristik xislat xuddi malham singari shifobaxsh kuchga ega bo‘lib, “Mish-mishvoy”da yana ham bo‘rtibroq namoyon bo‘ladi. Shoir bu asarida har xil yolg‘on mishmishlarga ishonish xunuk oqibatlariga olib kelishi muqarrarligini sodda misralarda, aniq misollar vositasida ishonchli va ta’sirli ifodalaydi.

Mish-mishvoy o‘zi
Tug‘ilar qayda?
Hurmat va ishonch
Yo‘qolgan joyda.

Ko‘zga ko‘rinmas Mish-mishvoyning g‘iybatlariga laqqa tushib, bir-birlari bilan yoqalashishgacha borgan bitta sinfdagi bolalar oxiri ana shunday xulosaga kelishadi. Ishonch, sadoqat bilan yashash hayotning asosiy mazmuni bo‘lmog‘i zarurligi bu she’rda badiiy ifodalanadi.

Kitobxonni ham kuldirish, ham o‘ylatish har kimning ham qo‘lidan kelavermaydi. Buning uchun iste’doddan tashqari tabiiy mahorat ham bo‘lishi lozim. Abdusaid Ko‘chimov she’rlarida

quvnoq yumor, nafis misralar ko‘p. Shoirning qahramonlari hazil-mutoyibani sevuvchi, sho‘x bolalardir. Mana ulardan biri:

“Qag‘” etmasam qish kelmaydi, – deydi qarg‘a,
Qichqirmasam, tong otmaydi, – deydi xo‘roz.
Men bo‘lmasam, doim futbol komandamiz,
Yig‘lab-yig‘lab yutqizadi, – deydi O‘roz.

(“Maqtanchoqlar”)

Yoki:

Maktabda hamma meni
Qo‘rqmas bahodir deydi.
Katta-kichik har kuni
Faqat g‘amimni yeydi.

Bu ishlarda hamma vaqt
Suyanaman kuchimga.
Lekin ularni faqat...
Bajaraman ichimda.

(“Jasur bola”)

Kichkintoylarning o‘ziga xos ma’naviy olamini tiniq aks ettiruvchi bunday misralardagi quvnoq kayfiyat darrov boshqalarga ham yuqadi. Bunday she’rlarni o‘qigan bolada o‘zidagi va boshqa tengdoshlaridagi yaxshi-yomon xislatlarga munosabat uyg‘onadi, kamchiliklarga qarshi nafrat, yutuqlarga nisbatan muhabbat paydo bo‘ladi. Shoirning “Men g‘iybatchi emasman” asari bu fikrimizga yorqin misol bo‘ladi. She’rda g‘iybatchilik – illat ekani, aslida bu illatga qarshi bo‘lgan bola tilidan g‘oyat ishonchli va ta’sirli tarzda bayon qilinadi:

Men g‘iybatchi emasman,
G‘iybatga yo‘q toqatim.
Jahlim chiqib ketadi,
Viji-viji qilsa kim, –

degan bola “g‘idi-bidichi” bolalarni fosh qilaman deb o‘zi ham ularning qatoriga qo‘shilib ketganini sezmay qoladi va o‘zi ham zo‘r g‘iybatchi ekanini oshkor qilib qo‘yadi.

Abdusaid Ko‘chimovning ijodi bilan tanishar ekansiz, uning asarlarida bola xarakterining shakllanishida oila, jamoa va do‘stbirodarlarning roli muhim ekanini ko‘rsatish alohida o‘rin

egallashini ko'rasiz. Aksariyat asarlarida bolalarning ijtimoiy hayotda o'ynaydigan roli batafsil tilga olinadi, tahlil va tasvir etiladi. "Biz o'n yetti o'rtoqmiz", "Uch do'st, Ali bobo va anzur piyoz haqida ballada", "Yer – boyliklar onasi" kabi she'rlari xuddi shunday xususiyatga egadir. Ularda baxtning kaliti mehnat ekanligi shunchaki bayon qilinmaydi, balki mehnatsiz, qiyinchiliklarni yengib o'tmasdan hech narsaga erishib bo'lmasligi bolalarbop badiiy bo'yoqlarda mahorat bilan tasvirlanadi. Dangasalik va ayyorlik bilan do'stlik qadrini yerga urish, mulohazasizlik, maqsadsizlik va maslaksizlik oxir-oqibat xunuk oqibatlariga olib borishi qoralanadi. Shoirning "Chanoq" dostonini o'qigan kishi bunga yana bir karra ishonch hosil qiladi.

Dostonda bitta brigada bo'lib mehnat qilayotgan paxtakor bolalar faoliyati qalamga olingan. Doston qahramonlari – Qo'chqor, Alisher, Oysuluv, Dildora va boshqalar ota-bobolari kasbi – paxtachilik sirlari, mashaqqatlari dardi bilan yashaydilar. Asarda kitobxon e'tibori mehnat kishini bolalikdan chiniqtirishi, dadillikka undashi, har turli yot qusurlardan xalos etishi, ayni vaqtda bolani hayotiy muammolar, paxtachilikning mashaqqatlari, go'zal tabiatni asrab-avaylash kerakligiga qaratiladi.

She'riy ertak bolalar adabiyotining eng ommaviy janridir. Yaxshi ertak yoki afsona jajji yuraklarga tez ta'sir ko'rsatadi. Ularning qalbida ezgulikka muhabbat, yovuzlikka nafrat tuyg'ularini uyg'otadi.

Abdusaid Ko'chimovning "Yosuman", "Toshburgut", "Vulqonlar" kabi ertaklari adolat, do'stlik kabi insoniy tuyg'ular talqiniga ayricha yondashilgani bilan xotirada muhrlanadi, o'quvchi qalbini junbushga keltiradi. Binobarin, yosh avlodni chin odamiylik ruhida tarbiyalash, jamiyatga munosib kishilar qilib kamol toptirishdek muqaddas mavzuda asar yaratish har qaysi qalamkashning birinchi vazifasidir.

Shoir o'zining "Chaman" dostonida mazkur vazifani yana bir karra go'zal bir shaklda ado etgan. Tarixiy mavzudagi mazkur yirik asar yosh kitobxon qalbida vatanparvarlik, el-yurtga sadoqat, dushmanlarga qahr-u g'azab uyg'otishi bilan yuksak hayotiy va badiiy ahamiyatga molikdir.

Ijodkorning faoliyatida bolalar uchun yozilgan qissalar va hikoyalar, ayniqsa, muhim o'rin egallaydi. Uning "Mening yulduzim", "Halqa", "Baland tog'lar" kabi kitoblaridan o'rin olgan asarlari yuksak badiiy salohiyati bilan yoshlar nasrini bezab turadi. Bu asarlarni inson xarakterini yaratishdagi betakror mahorati bilan ham o'zbek nasrining eng sara namunalari, deb bimalol aytish mumkin. Shunday xususiyatlari uchun ham adibning bir qator hikoya va qissalari, she'rlari jahondagi ko'pgina xalqlar tiliga tarjima qilindi. Xitoyda uning ikki kitobi "Halqa" (1993-yil) va "Hayot hukmi" (2000-yil) nomlari bilan nashr etildi. "Boychechak" hikoyasi, "Baland tog'lar ostida" qissasi asosida ko'p seriyali badiiy filmlar yaratildi. 1987-yilda chop etilgan "Halqa" kitobi

Gʻafur Gʻulom nomidagi mukofotga sazovor boʻldi. Tabiat mavzusida yozgan asarlari uchun esa 1984-yil YUNYeSKO mukofoti bilan taqdirlandi.

Adibning barcha nasriy asarlariga xos boʻlgan yana bir fazilat bor. Bu kattalar va kichiklar, otalar va bolalar oʻrtasida azaliy munosabatlarning nozik qirralarini oʻta sezgirlik bilan idrok etish va badiiy qiyofasini topa bilishdir. Muallif oʻz asarlarida hamisha hayotiylikka, tabiiylikka intiladi. Hech qachon voqealarni toʻqib chiqarmaydi, toʻqimalik ham hamisha oʻta tabiiy tasviri bilan asar qahramonlari qoniga singdirib yuboriladi. Misol uchun “Oʻgʻil” hikoyasini eslaylik. Hikoya qahramoni Avaz ismli oddiy qishloq bolasi. Uning otasi bir zamonlar oʻzbek xalqi boshiga mislsiz kulfatlar keltirgan mashʼum “Paxta ishi” boʻyicha olib borilgan tekshiruvda nohaq qamalgan. Bola hayot murakkabliklarini tushunishga hozircha qodir emas. Shu boisdan u otasi “ikki tonna paxtani qoʻshib yozgani uchun”, degan kattalarning aldoviga ishonadi. Otasining “kamomadi”ni qoplash va ozodlikka chiqib olishiga yordam berishga astoydil bel bogʻlaydi. Ertadan kechgacha, hatto kun-u tun, yomgʻir tinmagan ezgin damlarda ham paxta teradi. Lekin tergani ikki tonnaga yetganda haqiqatni biladi. Nishonboy tabelchiyam, Suvon traktorchiyam aldanchi ekanini anglaydi. Begʻubor bolaning ruhiy dunyosi ostin-ustun boʻlib ketadi. “Yolgʻonchi! – dedi kutilmagan nohaqlikdan yurak-bagʻri oʻrtanib ketgan Avaz, – Hammangiz aldanchisizlar, aldanchi! Aytaman, hammangizni otamga aytaman! Ota, otajon! – Bola keskin burildi-yu, izillab yigʻlagancha yomgʻir sim-sim yogʻayotgan kimsasiz dala boʻylab yugurib ketdi...” Hikoya ana shunday diloʻrtar satrlar bilan yakunlanadi. Bolaga hech qachon yolgʻon soʻz aytmalik kerakligi, uning murgʻak qalbiga yolgʻon sigʻmasligi va har qanday yolgʻon uning ruhiyatiga putur yetkazishi hikoyada oʻz ifodasini topgan.

“Boychechak” hikoyasida esa ana shu gʻoya yanada chuqurroq talqin etiladi. Bu asarning sujeti ham oddiy va sodda: qishloqdagi anʼanaga koʻra har yili erta bahorda “Boychechak” qoʻshigʻi aytiladi. Boychechakni birinchi boʻlib topib kelganlar doimo boshqalar oldida ayricha ehtiromga ega boʻladilar. Qoʻzivoy ismli mittigina bola bu yil ana shu hurmatga sazovor boʻladi. Togʻasi unga “Boychechak” keltirib beradi. Sevinib ketgan bolalar toʻplanishib, yarim tunga qadar uyma-uy “Boychechak” qoʻshigʻini aytadilar. Odatga koʻra, tushgan pul hammaga teng boʻlinishi, boychechak egasiga esa koʻproq berilishi lozim edi. Ammo joʻraboshi – Murod chilim Qoʻzivoyga hammadan kam pul beradi. Boshqa bolalar nohaqlikni sezgan esalar-da, avvaliga jim kuzatib turishadi. Biroq Qoʻzivoy pulni otasi urushda halok boʻlgan, onasi koʻpdan buyon betob boʻlib toʻshakda mixlanib yotgan doʻstiga bermoqchi ekanini bilishgach, chidab turisha olmaydi. Nafaqat bolalar, hatto Murod chilimning oʻzi ham qilmishidan pushaymon yeydi va boshqalardan berkitib, paytavasi orasiga yashirgan chaqalarni oʻrtaga tashlaydi. Bolalar hamma pulni olib, onasi bemor boʻlgan Usmonlarnikiga qarab yoʻl olishadi. Uyat va or-nomusdan ezilgan joʻraboshi hamrohlarining koʻziga tik qarashga botinmay oʻzini zim-ziyo tun qaʼriga uradi.

Hikoya quyidagicha yakun topadi:

“ – O‘zidan ko‘rsin, – dedi bolalardan biri. Bahrilla pullarni shu holicha gazetaga o‘radi. Bolalar eng quvonchli xabarni yurtdoshlariga yetkazishga oshiqayotgan elchilardek, g‘uvullab Usmonlarnikiga jo‘nashdi. Oldinda pildirab ketayotgan Qo‘zivoyni shodligi ichiga sig‘masdi. Uning xayolida qo‘lidagi boychechak mash‘al singari hammalarining yo‘lini yoritayotgandek tuyular va shuning uchun ham qo‘lini baland ko‘tarib ketib borardi”.

Ko‘pchilik e‘tibor bermaydigan shunchaki voqeadan g‘oyat ulkan xulosalar chiqaruvchi bunday barkamol asarlar bolalar adabiyotida uncha ko‘p emas. Bu hikoya yuksak badiiy mahorat mevasi bo‘lgani uchun ham adabiyotimiz xazinasidan munosib o‘rin egallaydi.

Adibning “Qochoq”, “Halqa”, “Ishqibozlar” kabi hikoyalari ham o‘zbek bolalar adabiyotida yaratilgan eng sara asarlar qatoriga kiradi.

Abdusaid Ko‘chimovning qissanavislikda erishgan muvaffaqiyatlari, ayniqsa, havas qilgulikdir. Ijodi kamolot bosqichiga ko‘tarilib borgan sayin, mahorati ham yarqirab borgan yozuvchi hozirga qadar “Qayta tug‘ilgan bola”, “Baland tog‘lar ostida”, “Oq kaplarlar oroli” kabi yirik asarlar yaratdi. Bu asarlar bolalarning kichkina dunyosi orqali ulkan hayotni ko‘rsatishi, samimiyligi, har bir so‘z, ovoz va rangga shakl va timsol bera oluvchi qudratga egaligi bilan dilni o‘ziga rom etadi.

Bugungi kunga kelib o‘n beshdan ortiq kitob muallifi bo‘lgan Abdusaid Ko‘chimov nafaqat bolalar, ayni chog‘da kattalar adabiyotining ham ko‘zga ko‘ringan ijodkorlaridan biriga aylandi. Uning “Ikki bahor”, “Umid daraxtlari”, “Qiyofa”, “Yosuman”, “Ko‘zlarimning qarog‘idasan”, “Muhabbat bog‘lari”, “El suv ichgan daryolar” kabi kitoblarini barcha yoshdagi o‘quvchilar sevib o‘qishmoqda.

Hamza Imonberdiyev hayoti va ijodiy faoliyati (1954-1997)

– Shalpangquloq, hoy, filcha,

Javob bergil so‘roqqa.

Suv to‘la xartuming-la

Ketayapsan qayoqqa?

– E, do‘stim, bu sayyohlar

Rosa tegdilar jonga.

Ermakka gulxan yoqib,

Xavf solishar o‘rmonga.

Shunga bo‘lib ko‘z-quloq,

Yuribman kun kechirib.

Ular yoqib ketishgan

Gulxanlarni o'chirib...

Bu ajoyib misralar, ma'no va mazmunga boy, badiiy jihatdan yuksak darajadagi she'r iste'dodli bolalar shoiri Hamza Imonberdiyev qalamiga mansub. U 1954 yilda Qozog'iston Respublikasi Shimkent viloyatining Suzoq qishlog'ida dehqon oilasida tavallud topdi. Hozirgi Nizomiy nomli Toshkent davlat pedagogika universitetining filologiya fakultetida Abusaid Ko'chimov, Abdug'affor Hotamov kabi yozuvchilar, Shuhrat Jabborov, Hamid Habibullayev kabi taniqli jurnalistlar bilan birin-ketin o'qidi. Talabalik yillarida yuqoridagi ijodkor do'stlari bilan O'tkir Rashid rahbarlik qilgan fakultetning "Chashma" to'garagida, universitetning "Ma'rifat yo'lida" gazetasida she'riy mashqlarini tobladi.

Universitetni imtiyozli diplom bilan tamomlagan bo'lajak bolalar shoiri H. Imonberdiyev o'z mehnat faoliyatini "Tong yulduzi" gazetasida boshladi. Umrining so'nggi o'n yilini esa "Cho'lpon" nashriyotida, kichikintoylar uchun katta adabiyot chop etadigan maskanda muharrirlik bilan o'tkazdi.

Talabalik yillaridayoq ijodda kitobxon ko'ziga tashlanib qolgan bolalar shoiri Hamza Imonberdiyev "Quvnoqlar quvonchi", "Shokoladxo'rlar", "Kulgi shaharchasi", "G'aroyib pufak", "Oydagi tomosha", "Qutichada mitticha", "Lofchilar – aldoqchilar", "G'aroyib Kent hangamalari", "Bir kunlik mo'jiza" kabi kitoblar muallifi sifatida bolalar dilidan mustahkam joy oldi.

Shoir asarlari rang-barang, mavzu doirasi keng. U har bir katta-kichik asarida kenja kitobxon do'stlarini nimagadir o'rgatadi, o'rganishga, ibrat olishga, turmushda xulosa chiqarib yashashga chorlaydi.

Xalqda: "Birovga chuqur qazisang, unga o'zing qulaysan", degan naql bor. Bu borada "Kalila va Dimna"da juda ibratomuz bir hikoya bor. U har qanday odamga ta'sir qiladi:

"Bir kuni Qoraquloq o'rmon chetiga chiqib o'tirgan edi, bir sichqonning jahd-u jadal bilan daraxt tomirini kemirayotganini ko'rib qoladi.

Daraxt tilga kirib unga dedi:

– Ey, dilozor va sitamkor! Nima uchun jonim rishtalarini qirqyapsan?

Sichqon uning nola-yu zoriga e'tibor bermay, o'z ishini davom ettiraverdi. Nogah bir burchakdan ilon chiqib, sichqonga hamla qildi va bir zumda yutib yubordi. Qoraquloq bu voqeadan "Dilozorning jazosi ozor ekan", degan xulosa chiqarib oldi.

Shu vaqt bir tarafdin tipratikan kelib, ilonning dumidan tishladi-yu, boshini ichiga tortib g'ujanak bo'lib oldi. Ilon jahl bilan unga o'zini ura boshlagan edi, a'zoyi badanini tikanlar pora-pora qilib yubordi. Ilon o'sha zahoti o'ldi. Qoraquloq bundan ibrat darsi oldi. Ilon o'lgach, tipratikan boshini chiqarib, uning yaxshiyaxshi joyidan tanlab yedi. Qorni to'ygach, daraxt

soyasida koptokdek bo‘lib yumalab, huzur qilib yotgan edi, nogah bir och tulki kelib qoldi.

Tipratikanning nayzalaridan qo‘rqib, uni hiyla bilan o‘ldirmoqchi bo‘ldi. U tipratikanni ag‘anatib qorniga yozildi. Tipratikan yomg‘ir yog‘yapti shekilli deb o‘ylab, boshini chiqargan ham ediki, tulki bir hamla bilan uni cho‘rt uzdi, bo‘shashib qorni ochilib qolgan tipratikanni ishtaha bilan yeb oldi. Shu vaqt bo‘riga o‘xshagan vahshiy bir it kelib, tulkini turgan yerida bo‘g‘ib, uning go‘shiti bilan ochligini qondirdi.

Qoraquloq bu ajoyibotlarni ko‘rib, hayron qolib yotar edi.

It endi dam olishga hozirlik ko‘rayotganda bir qoplon kelib, uning siynasidan oldi. Qoplon hali itni tugatmagan ham edi, ovchi kelib, bir o‘q bilan uni tinchitdi. Qoplonning joni hali uzilmagan edi, u yerdan bir otliq o‘tib qoldi. Unga qoplonning terisi yoqib, ovchi bilan urisha boshladi. Qilich solib, ovchining boshini tanidan judo qildi va qoplonning terisini olib yo‘lga tushdi. U yuz qadam ham yurmagan ediki, oti qoqilib, yerga yiqildi. Gardani sinib, shu onda halok bo‘ldi”.

Bolalar shoiri Hamza Imonberdiyev “O‘q” she’rida xuddi shunga yaqin bir voqeani yosh kitobxonga havola qildi. Kamondan bemavrid otilgan o‘q hayotda bosar-tusarini bilmaydi, u o‘ta dahshatli, qasd qilish ishtiyoqida hammaga dag‘dag‘a qiladi. O‘q hech kimni nazar-pisand qilmaydi, chor tomonni nobud qilaman, otaman, bag‘rini tilaman, o‘ldiraman, deb oldinga intilaveradi:

Kelib qoldi ro‘baro‘

Ona Jayron yo‘lida.

Quyosh ko‘kda qotdi tosh,

Qora ajal qo‘lida.

Gullar ma’yus egdi bosh

O‘zligin unutmang.

Qochar Jayron quyunday

Tuyog‘idan chaqnar o‘t.

– Jon o‘q, tegma, uyimda

Kutar bolam, ko‘zi to‘rt!

O‘q voz kechib nishondan,

O‘tib ketdi bir yondan.

Hamon uchib borar u

Nafasini yutmang.

Kelib qoldi ro‘baro‘

Keksa Chinor yo‘lida.

– Hoy, ko‘zingga qara-da, –

*Titrab dodladi Chinor, –
Bag‘rimdagi inlarda
Axir palaponlar bor!
O‘q voz kechib nishondan,
O‘tar-ketar bir yondan...*

Odatda, kim haddidan oshsa, yon-atrofdagilar bilan hisobkitob qilib yashamasa, o‘ziga ortiqcha bino qo‘ysa, albatta, hayotda qoqiladi. Chor tomonga dahshat solib, hammaning jonini olmoqchi bo‘lgan o‘q o‘ziga nisbatan zo‘rroq mergan otgan o‘qqa duch kelib vayron bo‘lishi kitobxon bolalarni quvontiradi.

Shoir she‘rlarini rang-barang dedik. U haqiqatan ham shunday. “Tarbiyachi” asari buning yorqin isboti bo‘la oladi. Inson insofli, adolatli, or-nomusli bo‘lsa, har bir bosadigan qadamini o‘ylab, bilib tashlaydigan bo‘lsa, hayotda qoqilmaydi, baxtiyor bo‘ladi. Bunday odamlarni vijdonli, or-nomusli kishilar deb atashadi. Insondagi bunday ijobiy fazilatlarni birov unga hadya qilmaydi, o‘zini o‘zi kuzatadi, noo‘rin xatti-harakati uchun o‘zi javob beradi. Uning tarbiyachisi – vijdoni. Shu vijdon kuzatuvini uni har doim to‘g‘ri yo‘lga boshlaydi va to‘g‘ri yo‘lga solib turadi:

*Tunov kuni futbolga
Ketayotsam tez shoshib,
Ko‘zi ojiz chol yo‘lda
Turgan ekan adashib.*

*Ikkilanib turdim men,
Biroz xayol surdim men.
Futbol zavqi bir dunyo,
Yo‘lni to‘pga burdim men.*

*To‘pga tegmasdan oyoq,
Solgan kabi tizginga,
Tarbiyachim o‘sha choq
Qaytardi-ku izimga.*

*Qarshi chiqmoq foydasiz,
Qayga boray da‘voga?
Qo‘llaridan olib tez,
Yo‘l ko‘rsatdim bobomga.*

Inson hayotda sog‘lom, tetik, qo‘rqmas, jasoratli bo‘lib kamol topishi zarur. Mabodo u soyasidan ham cho‘chib, hadiksirab, qo‘rqib yashaydigan bo‘lsa, bunday bola kelajakda omadsiz, tolesiz bo‘lib qoladi.

Hamza Imonberdiyev “Yolg‘izlikda” she’rida xuddi shu masala ustida to‘xtaladi. Botir o‘zi tabiatan qo‘rqoq bola. Qo‘rqqanga qo‘sha ko‘rinar deganlaridek, ayniqsa, kechqurunlari har qanday sharpadan cho‘chib, qo‘rqib yuradi. U kechqurun ko‘chaga chiqdimi, tamom, go‘yo qo‘shiq aytgandek baqirib-chaqirib, to‘polon qilib yuradi. Natijada u hammaning tinchini, oromini buzadi: mushuklar miyovlaydi, itlar vovullaydi, odamlar “hangmang” bo‘ladi. Voqea oydinlashgach, ko‘rsalarki, bu Botirning quyonyurakligi bo‘lib chiqadi:

Bilsak, Botir bu palla

Qo‘shiq aytib baralla,

Madad berib o‘ziga,

Bot-bot qarab iziga

Qo‘rqinchdan qochib borar.

Bolalar adabiyotida o‘y o‘ylash, xayol surish, xayoliy orzular bilan yashash ijobiy natija berishi to‘g‘risida ko‘p gapiriladi. Bunga misol qilib G‘afur G‘ulom, Quddus Muhammadiy, Po‘lat Mo‘min, Miraziz A‘zam asarlaridan ko‘plab misollar keltirishimiz mumkin. Bolalardagi bunday shirin tuyg‘ularni Hamza Imonberdiyev ham to‘g‘ri payqay olgan. “Lofchilar – aldoqchilar” asarida u kichkintoylardagi mana shunday orzu-havasni o‘ziga xos usul bilan ochib berishga erishgan.

Ali xayolan qushcha shaklini yaratdi. Uni tomosha qilishga Valini chaqirdi. Vali ko‘rsaki, qushcha yo‘q. Lekin Alining bo‘sh kelmasligi kitobxonda yaxshi taassurot qoldiradi.

Ha, bolalar qush rasmini chizishadi, xayolan qushchalarga don berishadi. Bularning hammasi umumlashib, kelajak poydevorini bunyod etadi. Bu bolalarning kelajakda mustaqil mamlakatimiz kenja avlodini bilimdon, zukko, rahm-shafqatli bo‘lib kamol topishiga barakali ta’sir qiladi.

Hayvonot olamiga mehr qo‘yish, uni ehtiyot qilish, asrash, avaylash, do‘st tutunish bolalikdan, oiladan boshlanadi va bir umr insonga hamroh bo‘lib qoladi. Hamza Imonberdiyev bu haqda “Olamoshim” degan bir she’r yozgan. Bunday olib qaraganda bu asar juda oddiy, sodda, bolalarni o‘ylantirmaydigan, ularni hech narsaga o‘rgatmaydigan, xulosa chiqarmaydigan she’rlardan biriga o‘xshab ketadi. Lekin bir o‘ylab ko‘rilsa, tahlil qilinsa, ma’no va mazmuni, tarbiyaviy ahamiyati juda katta va eng ta’sirli she’rlardan biri ekanligi yarq etib ko‘zga tashlanib qoladi.

Tokchadagi qaymoqdan

Ko‘tarmay sira boshin,

Ichayapti qarasam,

Uyalmay Olamoshim.

*Avvaliga “pisht” deb bir
Quvmoq bo‘ldim-u, biroq
Rahmim kelib negadir
Tikilib qoldim uzoq.*

*Quloqlarin chimirib,
Ichar edi bir mayin.
Beparvoligim sabab
Qorni ochgani tayin.*

*Oyoq uchida asta
Chiqib ketdim hovliga
– Bir gal qaymoq yemasam
Yemabman-da, mayliga.*

E’tibor bergan bo‘lsangiz, “Bir gal qaymoq yemasam yemabman-da, mayliga”ning o‘zi ijobiy holat, bag‘rikenglik, bir mayizni qirq bo‘lib yeyishga bolalikdan o‘rganishning boshlanishi. Bunday bolalar kelajakda haqiqiy inson bo‘lib kamol topishlariga shak-shubha yo‘q.

Hamza Imonberdiyev o‘zi bilimdon, o‘ta madaniyatli, to‘g‘riso‘z, halol, pok, ozod va obod O‘zbekistonimizni juda qattiq suyardigan ajoyib inson bo‘lganligi uchun ijodining mundarijasi ham shunday. Adolat masalasida u ko‘p jon kuydirar va bu haqda ko‘plab asarlar yaratgan edi.

Hadislarda to‘g‘riso‘z, halol, pok bo‘ling, deyiladi. Kimki bunga qattiq amal qiladigan bo‘lsa, el-yurt o‘rtasida xijolat bo‘lmaydi, obro‘-e’tibori oshadi. “Adolat kaliti” ertagida Hamza Imonberdiyev xuddi shu haqda gap yuritadi. Asar boshlanishidayoq yosh kitobxonlarni o‘ziga tortadi:

*Hayron quyosh, loldir oy,
Necha kun-u necha oy
Ikki elat urushar,
Bir-birlarin qirishar.
O‘rtaga kimki tushsa,
Biz haqmiz, deb turishar.*

Hamma gap, hamma balo ana shu “biz haqmiz”da. Buning asl boisi, sababini hech kim tushunmasligida. Qonli urush davom etaveradi. Bundan podshoh ham hayron:

*Podshohning boshi qotgan,
Halovatin yo‘qotgan.*

Ojizligin his etib.

Og'ir xayolga botgan.

Chorasiz qolgan podshoh bu ishni – qonli urushni to'xtatish chora-tadbirini qidiradi. Bu jumboqni yechadigan, urushga chek qo'yadigan adolatli, xalq manfaatini o'z manfaatidan yuqori qo'yadigan bir Odilbek otli qozini toptiradi.

Odilbek halol, pok, adolatli. U og'ir-bosiqlik bilan voqeani so'rab-surishtiradi, so'roq qiladi. Da'vogar-u aybdorlarning ko'rsatmalari yosh kitobxonda haqiqat uchun kurashchi bo'lish orzusini nish urdiradi. Da'vogarning:

– Yigitimiz zo'r edi,

To'g'ri, yosh-da, g'o'r edi.

U elatning bir qizin –

Latofatda yulduzin

Sevarkan, dil ochibdi,

Shu kun olib qochibdi.

U qizning og'alari,

Qasoskor tog'alari

Quvib yetib olibdi,

Yetib qilich solibdi.

Bechora bovirimizning

Tani yerda qolibdi.

Yovlar to'lasin xunin,

Yo'qsa ko'radi kunin!

Chiqqunicha tandan jon,

Olishamiz, begumon!

Qozikalon, biz haqmiz,

Hukmingizga ilhaqmiz.

To'g'ri hal eting, illo, –

Deya bir xalta tillo

Uzatib chiqib ketmish, –

deyishi va pora berishi Odilbekni sergaklantiradi. U ishiga yanada jiddiy kirishadi.

Aybdorlarning g'irromliklari ham yotig'i bilan kitobxon ongiga yetib boradi:

Yuzimiz yorug' eting,

To'g'ri hal qilib keting.

Haq qaror topsin, illo, –

Deya bir xalta tillo

*Uzatishib, ko‘z qisib,
Chiqib ketmishlar pusib.*

Hamma gap mana shunda. O‘sha pora sifatida berilgan ikkita xalta – boylikda. Mabodo Odilbek odil bo‘lmaganida xaltachalarni olib uyiga ravona bo‘lar edi. Ammo u nafsini tiyadi, xalqni o‘ylaydi, urushni to‘xtatish yo‘llarini qidiradi. Uning da’vogarning huzuriga chorlab voqeani mana bunday hal qilishi o‘quvchilarda katta taassurot qoldiradi:

*– Haq so‘z nishonga tegdi,
Raqib to‘liq bosh egdi.
Ayblarin tan olishib,
Mulzam bo‘lib qolishib,
Bir emas, qayta-qayta
Tavbasin ayta-ayta,
Deyishib yigit xuni
Tashlab ketishdi buni, –
Deb qo‘sh xalta tilloni
Da’vogarga uzatdi.
Yalt ko‘zi yonganini,
G‘ururi qonganini
Diqqat bilan kuzatdi.
Tugab deng olaqarash,
Bo‘libdi “yarash-yarash”.*

Hamza Imonberdiyevning o‘nlab qo‘shiqlari, ko‘plab doston-ertaklari bolalar tilida kuylanmoqda, o‘qilmoqda.

Abdurahmon Akbar hayoti va ijodiy faoliyati

(1932-2015)

Abdurahmon Akbar 1962-yilda Yangiyo‘l tumani Niyozbosh qishlog‘ida tavallud topgan. U 1987-yilda hozirgi Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetining jurnalistika fakultetini bitirgan. A. Akbar “Kichkintoy va paxtaoy”, “Ehtiyotkor toshbaqa”, “Uyquchining tushlari” kabi o‘ndan ortiq she’riy kitoblar muallifi.

Abdurahmon Akbar ijodi rang-barang mavzuda, shirali, ta’sirli yozilganligi bilan ajralib turadi. Aksariyat she’rlarining qahramonlari ko‘ngillari osmon kabi musaffo, shaloladek quvnoq, orzulari buloqlar suvidek toza, shamoldek tinim bilmaydigan bolakaylar ekanligining guvohi bo‘lasiz.

Kichkintoylar dunyoni o'zgacha idrok qiladilar. Kattalar uchun oddiy tuyulgan narsalar ular ko'z o'ngida fojiali ko'rinishi, kattalar uchun og'riqli va armonli tuyulgan yechilmas masalalar esa ular nazarida oddiy, yechimini topishi qiyin emas. Masalan, mana bu she'riy parchadagi kabi:

Meni ko'rsa tog'amning ko'zlariga yosh kelar,
Botirim, polvonim deb opichlab yurar uzoq.
Yoshi dadajonimdan ancha kichik bo'lsa-da,
G'o'zasi kabi rangpar, paxtasidek sochi oq.
Ona, tog'amning nega bitta ham bolasi yo'q?
Qiliqlari, yuzlari menga rosa o'xshaydi,
Menga o'xshab arazchi, menga o'xshab hazilkash.
Ammo bitta gapiga sira tushunolmayman,
Nimaydi, ha, "Bunchalar, bunchalar qiyin yashash?"
Ona, tog'amning nega bitta ham bolasi yo'q?

Shoirnig "Iltimos" deb atalgan she'rining adabiy qahramoni tog'asining ushalmagan armoniga mana bu yo'sinda nuqta qo'yishga bel bog'laydi:

Ertakdagi parilar sarvqomat desalar,
Ulardan go'zal derdim Lobaroy kennoyimni.
Kasal bo'lib qolasiz yig'layversangiz agar,
Desam ham ko'zin yoshlab solib berdi joyimni,
Ona, tog'amning nega bitta ham bolasi yo'q?
Akam, opachalarim xafa bo'lishsa bo'lar,
Mening aytganimga ham bir borgina kiringlar,
Ko'nmasangiz agarda uydan qochib ketaman,
Meni kichik tog'amga o'g'il qilib beringlar.
Ona, tog'amning axir bitta ham bolasi yo'q.

Bu Abdurahmon Akbarning armon haqidagi she'ri:

A'lochi qiz edi Nigora,
Darslaridan sira qolmasdi.
Ahvol so'rab borgan paytimiz –
U o'rnidan tura olmasdi.

Shoir she'rlarining ikki xususiyati mazkur satrlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Birinchisi: Nigoraning darslardan sira qolmasligi, lekin uning yura olmasligi zamirida ilojisizlik, taqdirning achchiq haqiqati yotadi. Va ikkinchi xususiyat – bolalar she'riyatida ham tabiat tasvirini voqealar rivoji bilan uyg'unlikda berish:

Sog'aymadi sinfdoshimiz

Oxirgi kun qorayganda qosh.
...Derazada bizlar keltirgan
Atirgullar qolgandi so‘lib...

Armon va ilojisizlikka she‘rning so‘nggi misralari go‘yo so‘nggi nuqtani qo‘ygandek bo‘ladi:

Ko‘zimizni qizartirdi g‘am,
Qalbimizdan armon ketmadi.
Ko‘taraylik tobutin desak,
Bo‘yimiz yetmadi, yetmadi...

Bu kabi qarama-qarshiliklar ko‘plab shoirlarning ijodiga xos. Asosiy fikr bu emas. Asosiysi shundaki, Abdurahmon Akbar o‘z ijodiy izlanishlari bilan hozirgi zamon o‘zbek bolalar she‘riyatiga lirik kayfiyat va bola kechinmalarini qahramon tilidan berishning o‘ziga xos uslubini olib kirdi.

Shoir “Qo‘rqqanga qo‘sha ko‘rinar” nomli she‘rida bolakaylarni mard, botir va ziyrak bo‘lishga da‘vat etadi:

Kech kirib, ko‘kda hali
Oy kezmagan pallada,
Norni kuchuk quvlabdi
Sukut to‘la dalada.
Yetib olsa tishlaydi
Degan xayolga borib,
Chopibdi Nor bechora
Oyog‘in qo‘lga olib.
Ortda qolibdi dala,
Ortda qolibdi ariq.
Toshko‘chaga yetganda
Toyib ketibdi qattiq...
Ko‘zin ochib qarasa,
Yuragi urib duk-duk,
O‘zin Laychasi emish
O‘sha... “quvlagan” kuchuk.

Taniqli adabiyotshunos Rahmatilla Barakayevning Abdurahmon Akbar ijodiga bergan bahosi ham e‘tiborga loyiq. Muallif “Istiqlol davri bolalar adabiyoti: an‘ana, vorislik va izlanish” nomli tadqiqotida shoir ijodining quyidagi qirrasiga alohida e‘tibor qaratadi: “Abdurahmon Akbarning mumtoz adabiyotimizdagi qofiyali nasr (saj)ni eslatuvchi “Shoir dadam haqida she‘riy hikoyalar” turkumini she‘riy shaklga sig‘magan fikrlar tizimi deyish to‘g‘riroq bo‘lar edi. Abdurahmon bu

she'rlari bilan bolalar adabiyotimizga fikrlovchi, o'ychan bola timsolini olib kirdi. Besh she'riy hikoyadan tarkib topgan turkum shoir dadasining armon-u iztiroblarini, dard-u tashvishlarini eshitib qolib, jajji yuragiga sig'dira olmay, to'ldinlanib so'zlayotgan bolakay tilidan hikoya qilinadi. Jumladan, "Dadamning qalbi" she'riy hikoyasida shunday deyiladi:

"Armon uyasimish dadamning qalbi, dadamning qalbida kularmish sevinch. Dadamning qalbida ummon bor emish. Bor emish dadamning qalbida ilinj.

Yozgan uch-to'rt she'ri dadam qalbining topgan quvonchi-yu ozori emish. Dadamning yuragi dunyo ko'rmagan sonsiz fikrlarning mozori emish..."

Ichki qofiyalanishga uyg'un bo'lgan so'z takrorlari va bolakayning mo'jaz taxayyul olamiga sig'magan nogahoniy qiyoslar ushbu turkumga mansub she'riy hikoyalarning shaklan va mazmunan mukammalligini ta'minlaydi.

A. Akbarning shakliy izlanishlari ham e'tiborga molik. Uning raqamli she'rlari kichik maktab yoshidagi bolalar she'riyatini yangicha shakl va mazmun bilan boyitdi:

"Aka, qanday yuribsiz,
Soz ketyaptimi xizmat?
Askarlikka ko'nikib
Ketgandirsiz batamom.
Buvim, qo'ni-qo'shnilar
Sizga yo'llashdi salom.
Q3oq-q3oq ch3moma
Terib qaytsak adirdan.
Ko'chamizni nomlashib,
Ketishibdi yangidan.
"Ul. Zarechnaya" emas,
Bilib qo'ying, aka, siz,
Endi bizning uy-hovli
"1lik" ko'cha, 18!
"Paxtakor" ham ketma-ket
Q3ib turibdi zafar.
Imas, 3ta, to'p urdi
Ilhom kechagi safar...

(“Salom xat”)

Sinchkov bolalarning tiyrak nigohi bahorda tabiatning gul ochib yangilanishi, adirlardan bolalarning zavq-shavq bilan quchoq-quchoq chuchmomalar terib kelishlari bormi, Mustaqillik sharofati bilan ko'chalarimiz nomlari milliylashgani ("3apeuHan" emas – "Birlik") bormi,

“Paxtakor”ning ketma-ket zafar quchayotgani bormi, aslida yosh bola qiyofasiga musavvir shoirning g‘aroyib mo‘yqalami chizayotgan turfa chizgilardir...

Bunday she‘riy usul o‘zbek bolalar adabiyoti uchun yangilik. Bu she‘rlarning o‘ziga xosligi haqida fikr yuritilganda, dastavval, ijodiy izlanish mahsuli sifatida baholash joiz. Zero, yosh kitobxon she‘r o‘qir ekan, hatto uning g‘ayritabiiy shaklidan ham zavq topadi. Harflar raqamlar bilan uyqalashib ketgan bunday she‘riy usul yosh kitobxon uchun ham hayratli, ham qiziqarli topilma.

Shoirning ijodini kuzatgan adabiyotshunos Zamira Ibrohimova Abdurahmon Akbarning hayotiy voqea va xayoliy tasavvurlardan ta’sirchan manzaralar yaratgani haqida, jumladan, shunday yozadi: “Bu manzaralar xuddi aqlli farzand oilaga fayz-baraka, ota-onaga rahmat olib kelganday, ko‘ngillarda mamnuniyat tuyg‘ularini paydo qilib, yosh kitobxonning xayolot olamini boyitadi, kengaytiradi: o‘quvchi chirildoqlarning sokin oqshomni to‘ldirib kuylashlarida osoyishtalik gashtini anglagandek, yog‘gan yomg‘ir tomchilaridagi mo‘jizani tuygandek, asalari, chumolilarning mehnatiga xos go‘zallik, fayzziyatni ko‘rgandek bo‘ladi”.

Yetti qalam, yetti rang,
Yetti ohang – kamalak.
Qayerlarda yuribsan,
Quyosh – sochi jamalak?
Qamlarning topildi,
Qalamdonni qo‘yatur,
Kel, quyoshjon, tezroq kel.
Rasm chizib ber bizga,
O‘chirg‘iching bo‘lar yel...
Million yilki, ahvol shu,
Yerliklar kutib tolar.
Qamlar bor paytda
Quyosh “yo‘qolib” qolar.
Bulut – qog‘oz ham tayyor.
San’atingdan bahramand
Bo‘laylik bizlar bir bor.

(“Kamalak”)

Bolalar olamida mayda va ahamiyatsiz narsalar uchramaydi, ya’ni kattalar mutlaqo nazarga ilmaydigan, e’tibor bermaydigan, ular uchun ahamiyatsiz ko‘ringan narsalar bola nazarida o‘zgacha, ajib bir qiyofada jonlanadi. Masalan, jajji Zeboxon birinchi marta qo‘shaloq giloslarni ko‘rib, ularning o‘rtoq bo‘lib olishganidan (“O‘rtoqlar”) quvonadi. Yoki Sevinchoy issiq choydan

ko'tarilayotgan bug'ni ko'rib "choyim uchib ketayapti" deb ("Sevinchoy haqida she'r") hayratlanadi. Yulduzoy esa o'ziga yoqqan fasl haqida samimiyat bilan "Yozda yoz fasli, kuzda bo'lsa kuz" ("Eng to'g'ri javob") deb ko'nglidagini aytadi.

Darhaqiqat, ularning dunyosida yolg'on yo'q. Shoir bolalikning musaffo olami har kuni quvonchlarga, kashfiyotlarga to'liq ekanligini nozik did bilan kuzatadi va mahorat bilan badiiy qiyofalarda gavdalantiradi: Gilos qoqib bergandim Zeboxonga erinmay.

Oldiga qo'shalog'i
Qarang, tushib qolibdi.
Qiqirlar Zebogina
Ularni qo'ldan qo'ymay:
– Dada, gilolarimiz
O'rtoq bo'lib olibdi!

(“O'rtoqlar”)

Shoir ko'pgina she'rlarida hayotning "anglab bo'lmaz murakkab" tomonlari haqidagi fikrlarni ilgari surishga intiladi. "Yolg'iz farzand", "Umid haqida she'r", "Iltimos", "Chivin" kabi she'rlarida nafaqat tabiatni, bolalarni ham asrash, qadrlash kerakligi kuyunchaklik bilan uqtiriladi. Bu she'rlarga xos umumiy xususiyat shundaki, ularda kattalar adabiyoti mavzusiga doir insoniy dardlar aks etgan. Shoir yosh kitobxonga ishonadi, uning nimalarnidir tushunmay qolishidan cho'chimaydi.

So'zimizni muxtasar qilib aytadigan bo'lsak, Abdurahmon Akbar qalamiga mansub she'r va tarjimalarda bolalar dunyosiga chuqurroq kirib boriladi, ularda fikr aniq va lo'nda ifodalanadi. Asarlar tilining sodda va ravonligi, tasvir vositalarining puxtaligi, jahon bolalar she'riyatining eng yaxshi an'ana va usullarini, shakllarini o'zida omuxta qilganligi bilan nafaqat yosh kitobxonlar, shu bilan birga katta yoshdagi adabiyot, she'riyat muxlislari e'tiborini ham torta oladi. Yoshlarning barkamollikda, bugunning va kelajakning egasi ekanini his etib ulg'ayishlariga ko'mak beradi.

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar hamda axborot manbalari

Asosiy adabiyotlar

1. M.Hamroyev, D.Muhamedova, D.Shodmonqulova, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva Ona tili (darslik) MOLIYA- IQTISOD, Toshkent, 2007-yil. 81.633.1 O-56 U-6793 (10 ta)
2. R.Ikromova, D.Muhamedova, M.Hamrayev Ona tilidan mashqlar to'plami (o'quv qo'llanma) TDPU, Toshkent, 2009-yil 81.633.1 921994 I 37 (60 ta)
3. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti(darslik) –T.: O'qituvchi, 2002. 83.8 (5O'z) J 92 923869 (50)

4. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti(darslik) –T.: O'qituvchi, 2012. 83.8 (5O'z) J 92 923869 (50)

Qo`shimcha adabiyotlar

5. Sh.Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.56 B.

6. Sh.Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.488 b.

7. Sh.Mirziyoyev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlari ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.488 b.

8. Sh.Mirziyoyev. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent –“O'zbekiston” -2017.104 b.

9. George Yule. The Study of Language. CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS. 2010.

10. H.Jamolxonov. Hozirgi o'zbek adabiy tili. 2005, “Talqin” nashriyoti

11. Sh.Rahmatullayev. Hozirgi adabiy o'zbek tili. 2006,“Universitet” nashriyoti.

12. M.Hamrayev. Ona tili fanidan lisoniy tahlil qoliplari. “Sharq” NMAK, 2015.

Internet saytlari:

13. www.saviya.uz

14. www.tdpu.uz

15. www.pedagog.uz

16. www.Ziyonet.uz

17. www.edu.Uz

18. tdpu-INTRANET.Ped

4-nazariy mashg'ulot:

CHET EL BOLALAR ADABIYOTINING UMUMIY TAHLILI. SHARL PERRO, AKA- UKA GRIMMLAR BOLALARGA ATALGAN ASARLARIDA ILGARI SURILGAN G'OYALAR. XANS KRISTIAN ANDERSEN, ALEKSANDR SERGEYEVICH PUSHKIN YARATGAN ERTAK-DOSTONLARDA ILGARI SURILGAN G'OYALAR

Mustaqil mamlakatimizda kattalar adabiyotining ajralmas bir bo'lagi bo'lgan bolalar adabiyotining rivojlanishi, har tomonlama boyib borishida tarjima asarlarining o'rni, ahamiyati katta. Negaki, tarjima asarlarini o'qigan har bir yosh kitobxonning dunyo haqidagi fikri, tasavvuri boyib, o'sha xalqning yashash sharoitlari, urf-odatlar, mehnatlari, orzu-intilishlari bilan oshna bo'ladilar.

Asrlar osha xuddi ertak kabi eldan elga, tildan tilga o'tib, dillarni yashnatib yurgan "Qizil Shapkacha"(Sh. Perro), "Robinzon Kruzo" (D. Defo), "Gulliverning sayohatlari" (J. Svift), "Dyumchaxon" (H. Andersen), "Oltin baliq" (A. S. Pushkin), "Tom Soyerning boshidan kechirganlari", "Shahzoda va gado" (M. Tven), "Kapitan Grant bolalari", "Ostin-ustin" (S. J. Vern), "Don Kixot" (J. Servantes) kabi asarlar yosh qalblarning olamga nisbatan qiziqishlarini jo'sh urdirib yuboradi.

XX asrda bunyod etilgan "Maugli" (R. Kipling), "Kichkina Shahzoda" (A. De Sent – Ekzyuperi), "Katta va kichik Karlson" (A. Lindgren), "Toshkent – non shahri" (A. Neverov), "Vinni Pux" (A. Miln), "Ahmoq sichqoncha haqida ertak" (S. Marshak), "Uch baqaloq" (Y. Olesha), "Quvnoq japbaqlar" (B. Kerboboyev), "Doktor Aybolit" (K. Chukovskiy), "Temur va uning komandasi" (A. Gaydar), "Chipollinoning sarguzashtlari" (J. Rodari), "Styopa amaki" (S. Mixalkov), "Kim bo'lsam ekan?" (V. Mayakovskiy), "Bilmasvoy quyosh shahrida" (N. Nosov) singari olam kezib yurgan asarlar o'zbek kitobxon bolalarida katta taassurot qoldirmoqda.

Yuqorida tilga olingan asarlar yosh kitobxonni nimagadir o'rgatadi, nimagadir da'vat etadi. Bu asarlarning ko'pchiligida onaVatanga muhabbat, uning ozodligi va baxti uchun jon fido qilish ("Uch baqaloq"), noshukur bo'lmaslik, ota-ona pand-nasihatiga quloq solish ("Ahmoq sichqoncha haqida ertak"), tabiatga buyuk mehr (, Maugli), tabiatni asrash, hayvonot olamini sevish ("Doktor Aybolit"), odamlar xizmatini bajarish, beminnat yordam ko'rsatish ("Temur va uning komandasi"), o'ziga pishiq-puxta bo'lish, ichki sirlarni o'zgalarga oshkor qilmaslik ("Qizil Shapkacha"), namunali o'qish, kasb-hunar egasi bo'lish ("Kim bo'lsam ekan?"), sergak, tadbirkor bo'lish hamda quvnoqlikka intilish (, Quvnoq japbaqlar)dek oliyjanob g'oyalarning yotishi bolalarning tarjima asarlariga nisbatan bo'lgan qiziqish va ishtiyoqlarini o'stiradi.

Bir misol. Italiyaning butun jahon bolalari taniydigan J. Rodari (1920–1980) degan yozuvchisi bor. Uning “Chipollinoning sarguzashtlari” degan ajoyib asarini bolalar huzur qilib o‘qiydilar. Qarang, Chipollino Chipolonining o‘g‘li edi. Uning yettita akalari ham bor edi. Chipollotto, Chipollochcho, Chipolluchcho va boshqa piyoz xonadonining Chipolotto o‘g‘illari shular jumlasiga kiradi. Ayonki, qayerda piyoz bo‘lsa, o‘sha yerda ko‘zlarda nam bo‘ladi. Chipollinolar uncha keng bo‘lmagan bir yashikning ustidagi joyda istiqomat qilar edilar. Mabodo, bularning uylarining oldilaridan olifta zodagonlar o‘tib qoladigan bo‘lsalar, darhol dastro‘mollari bilan burunlarini berkitib, ko‘zlaridan yosh oqizib o‘tib ketar edilar. Negaki, ular piyozning achchiq hidiga chiday olmas edilar-da!

Ana shunday quvnoq kuychi J. Rodarining “Hunarning hidi qanaqa?” degan bir she’ri bog‘chalarimiz dasturidan uzoq yillardan beri joy olib keladi. She’r quvnoq misralar asosiga qurilgan. Har qanday o‘quvchini bir o‘qishda, tinglashda o‘ziga rom etib oladi. Boshda kitobxon: “Iya, hunarning ham hidi bo‘ladimi?” – deydi. Lekin she’rni o‘qigach, tinglagach, Rodariga ishonadi, qoyil qoladi, xulosa chiqaradi. Keling, eng yaxshisi “Hunarning hidi qanaqa?”ni hammamiz yana bir bor qayta boshdan o‘qib qo‘ya qolaylik:

Har hunarning o‘zicha
Bordir hidi – belgisi.
Novvoyxonadan kelar
Xamirturushning isi.
Ustaxona yonidan
O‘tib qolsang-chi agar, –
Yangi taxta, payraha
Hidi dimoqqa tegar.
Bo‘yoqchida bo‘yoqning
Hidi bo‘ladi har xil.
Oyna quchog‘idan ham
Zamaska hidi anqir.
Shofyorning kurtkasida
Benzin hidi bor doim.
Ishchining kiyimidan
Kelar mashina moyi.
Qandolatchidan esa
Mag‘izning hidi kelar.
Doktorning xalatidan
Anqir xushbo‘y dorilar.

Omocho ortidan asta
Dalada yurar dehqon.
Tuproq va o'tloq hidi
Bo'lar unda har qachon.
Baliqchining egnidan
Dengiz hidi chiqqanday.
Faqat bekorchilarning
Hidi bo'lmas hech qanday.
Ishyoqmas boy qanchalik –
Atir sepsin, behuda!
Bolalar! Uning hidi
Qo'lansa bo'lar juda!

Bunday asarlarni yosh kitobxon qancha ko'p o'qisa, shuncha ko'p ma'naviy oziqa oladi.

Sharl Perro

(1628- 1703)

Buyuk fransuz shoiri va tanqidchisi Sharl Perro badiiy ertak asoschisi sifatida ma'lum va mashhurdir. U o'zining „Qizil Shapkacha“, „Zolushka“ va „Etik kiygan mushuk“ asarlari bilan jahonga tanildi.

Sh. Perro badiiy ertaklar ijod etishdan oldin xalq og'zaki ijodini mehr va ishtiyoq bilan chuqur o'rgandi. Shuning uchun ham u o'z ertaklarida xalq udumlarini dadil ilgari surdi. Perro qahramonlari o'z mehnatsevarliklari hamda saxiyliklari bilan ajralib turadilar. G'arazgo'ylik, maqtanchoqlik, qizg'anchilik o'rnini yaxshilik, mehribonlik bosib ketishi hamon kitobxonni shod etib kelmoqda. Sharl Perrodan bor-yo'g'i o'n ikki ertak saqlanib qolgan. Qaysi ertagiga nazar tashlamang, barchasida bolalar zavq oladigan qirralar bor ekanligini darrov payqaysiz. Dunyoda uning „Etik kiygan mushuk“ ertagini o'qimagan yoki shu ertak asosida yaratilgan multfilmni miriqib tomosha qilmagan bola topilmasa kerak.

Ertakda aqllilik, bilimdonlik, topag'onlik bosh masala qilib qo'yiladi. Boshqa asarlarida bo'lgani kabi Sh. Perro bu ertakda ham folklor an'analari yana bir bor sodiq qoladi. Ertak qahramoni — tegirmonchining kenja o'g'li Karabs fahm-farosat, aql bilan ish ko'rib, o'z murod-maqsadiga yetadi, baxtiyor bo'ladi. Sharl Perroning barcha personajlari pishiq-puxtaligi bilan ajralib turadi. Ularning ko'pchiligi odamlarni, hayvon-u par-randalarni sevib, erkalab, e'zozlaydigan bo'ladilar. Zolushkani („Zolushka“) olaylik. Uni o'gay ona-yu qizlar xush ko'rmay-dilar, xolos. Qolgan barcha jonzot Zolushkani yaxshi ko'radi. Uning o'z baxtini topib, osoyishta turmush

kechirishini istaydi. Zolushka juda chiroyli, odobli, shirinso'z, kamtarin, odam-larga, jonivor-u parrandalarga nisbatan mehribon. Uning bunday fazilatlari, mehnat, halollik va poklik bilan hayotda o'z o'rnini topishi, sevganiga turmushga chiqib baxtli bo'lishi ertak ting-lovchida yaxshi taassurot qoldiradi.

Sh. Perro ijodida „Qizil Shapkacha“ alohida o'rinda turadi. Ertakning ta'sirli va jozibali chiqishi uchun Qizil Shapkachaning tabiiy holda ijobiy tomoniga ko'p sayqal beradi, bolalar ko'z o'ngida u dunyodagi tengi yo'q, juda yoqimtoy qizcha sifalida gavdalanadi. Bo'rining yovuzligi, surbetligi, lining kampir qiyofasiga kirib olishi har bir bolada chuqur nafrat xislatlarini qo'zg'atadi.

Boshqa ertaklarda bo'lgani kabi „Qizil Shapkacha“da ham voqea yaxshilik bilan tugashi bolalarning quvonchiga quvonch qo'shadi. Sharl Perroning „Havorang soqol“ , „Eshak terisi“, „Uyqudagi malika“ kabi ertaklari xuddi „Qizil Shapkacha“ kabi bolalarbopdii*. Mana to'rt yuz yildirki, shoirning „Qizil Shapkacha“ asari jahon kezib yuribdi. Ertakning o'ziga xos xususiyatlaridan biri quvnoqlikdir. Ha, qizchani hamma yaxshi ko'radi, hamma sevadi. Bundan u mutlaqo taltayib ketmaydi. U juda yoqimtoy, oddiy va sodda. Shu oddiy va soddaligi, pismiq va mug'ambir emasligi unga pand beradi, bo'riga yem bo'lishiga oz qoladi.

Sharl Perroning bu ertak orqali kichkintoylarga aytadigan gaplari ko'p. Eng avvalo, u barcha bolalami xuddi Qizil Shapkacha kabi oddiy va quvnoq bo'lishga chaqiradi va kattalarning har bir topshirig'ini so'zsiz bajarishga da'vat etadi.

Ikkinchidan, o'rtadagi sirni oshkor qilmaslikka, o'ziga pishiq-puxta bo'lishga chorlaydi.

Bo'ri ochko'z, pismiq va mug'ambir. Shu sababli qizchani soddaligidan foydalanadi. U bir o'q bilan ikki quyonni urish qabilida ish tutadi. Bo'ri Qizil Shapkachadan osongina safari haqidagi ma'lumotni bilib olgach, endilikda qizchani o'ziga qo'shib uning buvisini ham yeyish payiga tushadi. Ammo Qizil Shapkachaning baxtiga o'tinchilar kelib qolishadi.

Ertak tinglovchi har bir bola voqeani mana shunday ijobiy tugashini xush ko'radi, quvnoq Qizil Shapkachaning bo'riga yem bo'lishini aslo xohlamaydi. Ertakning umrboqiyligi va jahongashtaligi ham ana shunda!

Aka-uka Grimmlar

Aka-uka (Yakob 1785- 1863. Vilgelm 1786-1859) Grimmlar Magburg universitetida o'qishib yurgan chog'laridayoq o'rta asr olmon tarixi va madaniyati, huquq va mifologiyasi, xalq og'zaki ijodi hamda til va adabiyoti bilan shug'ullana boshladilar.

Aka-uka (Yakob 1785- 1863. Vilgelm 1786-1859) Grimmlar Magburg universitetida o'qishib yurgan chog'laridayoq o'rta asr olmon tarixi va madaniyati, huquq va mifologiyasi, xalq og'zaki ijodi hamda til va adabiyoti bilan shug'ullana boshladilar.

O'qish, o'z ustlarida qattiq_ ishlash Grimmlar uchun baxt yo'li bo'ldi. Ular awal Gettingen, keyinchalik esa Berlin universitetining professorlari bo'ldilar. Yakob olmon tili grammatikasi va mifologiyasini, Vilgelm o'rta asr olmon adabiyoti va xalq og'zaki ijodini o'rganib boshladilar. Olmon xalq og'zaki ijodining gullab-yashnashiga, olam kechishiga bir ko'priklarni yasadilar. Nihoyat, 1812-yilda Grimmlar tomonidan yozilgan ertaklar bir necha jildli „Bolalar va oilaviy ertaklar“ yuzaga keldi. 1815-yilda 2 jild, 1822-yilda esa har ikkala jildni umumlashtiruvchi uchinchi jild bosilib chiqdi.

Grimmlar ertaklarning ko'pchiligini bevosita ertak aytuvchilardan tinglab, ba'zilarini esa dehqonlar bilan suhbatlashib yozib oladilar. Xalqdan olingan ertaklarning har biri Grimmlar tomonidan qayta ishlanib, badiiy tus olib, yana xalqqa qaytariladi.

Grimmlarning uch jildlik kitobiga ikki yuzdan ortiqroq ertaklar jamlangan bo'lib, unda mualliflar ko'proq afsonaviy, maishiy va hayvonlar haqidagi ertaklarni umumlashtirishga harakat qilganlar. Har bir ertakda saxiylik, mehnatsevarlik, botirlik kabi fazilatlar bilan birga, qo'rqqulik ustidan kulish, dangasalik va yolg'onchilikni qattiq qoralash birinchi o'rinda turadi. Shuni ham quvonchlik, ko'pincha Grimmlar ertaklarining asosiy qahramonlari shoh va shahzodalar emas, balki kambag'al, beva-bechoralarning o'g'il-qizlari, cho'pon yoki askar bo'ladi. Ular o'zlarining ibratomuz ishlari bilan ertak tinglovchida chuqur taassurot qoldiradi.

Aql bilan ish ko'rish, bilimdonlik „Tilla g'oz“, „Shishadagi arvon“, „Uch aka-uka“ ertaklarida yaxshi berilgan.

Grimmlarning dunyoga mashhur „Zolushka“, „Qor qiz“ ertaklarining qahramonlari hammadan turtki yeydigan, so'kish eshiladigan va eng past hamda qiyin yumushlarni bajaradigan qizlar bo'lib, ertak davomida o'zlarining halol mehnatlari, yoqimli so'z va tabassumlari bilan baxtiyor bo'ladilar.

Grimmlarning „Quyvon bilan lipralikan“, „Bo'ri va lulki“ asarlari masal janriga yaqin turishi bilan kitobxonda katta taassurot qoldiradi.

„Yalqov Geyns“, „Gansning baxti“, „Botir tikuvchi“, „Yosh pahlavon“, „Brcmen musiqachilari“ kabi ertaklari o'zbek bolalarining ham sevimli asarlariga aylanib qolgan.

„Yosh pahlavon“ ertagidagi botir obrazi kichik maklab yoshidagi bolalarda katta qiziqish uyg'otadi. U halol, pok inson bo'lib, rostgo'ylik, to'g'riso'zlik shaydosi. Shu sababga ko'ra u yo'lida uchragan liar qanday to'siq va g'ovni shoshilmay, jasorat va mardlik bilan yengadi, maqsadiga erishadi.

„Botir tikuvchi“ning sujeti ko'pchilikka yaxshi tanish. Qah-ramon nogahon bir nechta pashshani bir urishda nobud qilish bilan o'ziga o'zi botir, dovyurak tamg'asi — shiorini yozib, yelkasiga osib oladi. U baxtini, taqdirini sinab ko'rish, peshanasida borini qo'lga kiritish maqsadida safarga otlanadi.

Botir tikuvchi tadbirkor, epchil, chaqqon. „Qochib qolguncha otib qol“ qabilida dovyuraklik bilan ish ko'rishi unga katta shuhrat keltiradi. G'orda behisob devlar ustidan puxta-pishiqligi bilan g'olib chiqadi. Dev ko'tarib olgan daraxt shoxlari ustida qush kabi yengil o'tirishi. devlarning savollariga qo'rqmay, ustalik bilan javob berishi asrlar osha kitobxonni hayratga solib kelmoqda.

Botir tikuvchi uchun og'ir sinov o'rmondagi ikki pahlavon bilan „olishuv“ bo'ladi. Podshoh tomonidan ikki pahlavonlarni mag'lub qilish vazifasini olgan botir tikuvchi tavakkal qilib yo'lga tushadi. Ustlariga tosh tashlash hisobiga ularo'rtasida nifoq chiqaradi. Ikki jangchi bir-birini tosh bilan urib nobud qiladi.

Tadbirkor yigit bilimdonlik, o'ylab ish ko'rish bilan o'rmondagi shoxdor maxluq ustidan g'olib chiqadi.

Botir tikuvchining yumshoq so'zligi, muloyimlik bilan ish ko'rishi yosh kitobxonda yaxshi taassurot qoldiradi. Ularda ham xuddi o'sha botir tikuvchi kabi yetuk insonlar bo'lishga, botir, pahlavon bo'lishga havas uyg'otadi.

Aka-uka Grimmlarning qaysi asarini olmang, hammasida ham, eng avvalo, mehnatkashlik, mehnatga muhabbat g'oyasi yotadi.

Ikkinchidan, har qanday holda ham, har qanday mushkul ish boshiga tushganda ham o'sha qahramon chora qidiradi, tadbirkorlik, ishbiJarmonlik yo'lidan boradi va ofatdan qutuladi. Tulki kabi hiyla va makr ishlatadigan jonivor bo'lmasa kerak. Grimmilar ularga qarama-qarshi qilib g'ozlar obrazini yaratishadi.

G'ozlar har doim chorasiz — bo'sh, beg'am hayot kechi-radilar. Grimmilar vaqti kelganda o'sha boqibeg'am g'ozlar ham sergak, tetik, tadbirkor, ishbilarmon bo'lib ketishlarini, olg'ir, muttaham tulkilarni ham dog'da qoldirishlarini kuzatamiz.

Tulki o'tloqda yurgan g'ozlarni yemoqchi. Ular o'limlari oldidan bitta qo'shiq aytib, so'ngra tulkiga yem bo'lishlarini so'raydi. Ammo uzundan uzoq „g'a-g'a"lari tulkini zeriktiradi, uning tinkamadorini quritadi. oxiri g'oz — o'ljadan voz ke-chishga majbur bo'ladi:

„Dastlab bitta g'oz qo'shiq aytibdi. Uning qo'shig'i mana bu-naqa uzundan uzoq ekan:

— G'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a!

Undan keyin ikkinchi g'oz jo'r bo'libdi:

— G'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a, g'a-g'a-g'a!...

Ulardan so'ng to'rtinchisi xonish qilibdi:

— G'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a.

To'rtinchi g'ozdan keyin beshinchi g'oz ham:

— G'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a, — deb qo'shiq boshlabdi.

Oxiri hamma g'ozlar birgalikda qichqirib, „g'a-g'a-g'a"lashga tushibdilar:

— G'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a...

Qachonki, g'ozlar qo'shig'i tamom bo'lsa, ertak ham tugaydi.

Shundagina tulki g'ozlarni yeydi.

Biroq aqlli g'ozlar qo'shiqni to'xtatishni o'ylashmabdi. Ular hozir

ham „g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a", — deb qichqirib turishgan emish".

Aka-uka Grimmlarning ertaklari olam kezib, ularning nomlarini jahonga yoyib yuribdi.

Hans Kristian Andersen

Daniyaning jahonga mashhur ertakchisi Hans Andersen 1805-yilda Odens shahrida dunyoga keldi.

Bolaning otasi kavushdo'z, onasi esa kir yuvuvchi bo'lib ishlar edi. Shuning uchun Hans kambag'allar maktabiga o'qishga kiradi. Oradan uncha ko'p vaqt o'tmay, ularning oilasi Kopengagenga ko'chadi. Bolaning yashash sharoiti va o'qishi bu yerda ancha-muncha yaxshi bo'ladi. Bo'lajak yozuvchi 1823-yilda Slagels maktabiga o'qishga kiradi, undan keyin Xelsingyorda ta'lim oladi. 1828- yilda esa Kopengagen universitetiga o'qishga kiradi

Andersen juda ko'p mamlakatlarni kezib chiqadi. Fransiya, Shveysariya, Italiya, Gretsiya va Ispaniya singari joylarga sayohat qiladi.

Andersenning ijodi 20 yillarning boshlaridan boshlanadi. U dastlab lirik she'rlar, roman, drama, yo'l ocherklari, biografik etudlar yaratadi.

“Daniyalik Xolger”, “Qor malikasi”, vatanparvarlik ruhi bilan yo‘g‘rilgan “Daniya – mening vatanim”, ozodlik g‘oyasi mujassamlangan “Soqchi”, “Shilyon asiri” va boshqa she‘rlari she‘riy janrida yaratgan eng sara asarlari jumlasiga kiradi.

Andersen o‘z romanlarida (“Improvizator”, “O. T” bo‘lgan yoki bo‘lmaydi”) zamonasi uchun juda muhim bo‘lgan voqealarni qamrab olishga harakat qiladi.

Uning ijodi ko‘p qirrali va rang-barangdir. Ayniqsa, tarix va ertak asarlari yosh kitobxonlar uchun maroqlidir. “Ertaklar” (1835–1855), “Yangi ertaklar” (1843–1872) va boshqa kitoblari Andersenning nomini juda mashhur qildi va uni jahonga tanitdi.

Andersen bu kitoblarni yaratishda xalq og‘zaki ijodidan unumli foydalandi, ularning orzu-umidlarini qog‘ozga tushirishga harakat qildi. Ertaklardagi xarakter va jonli nutqni yanada mukammallashtirishga erishdi. Shuning uchun Andersen yaratgan ertaklar sodda, kitobxon uchun tushunarli bo‘lish bilan birga, o‘quvchilar xotirasida uzoq vaqt saqlanish xususiyatiga ham ega.

Andersen ertaklarida ko‘pincha bosh qahramon shahzoda ham emas, malika ham emas, balki oddiy mehnatkash xalqdir. Ular o‘zlarining samarali mehnati, aql-idroki, axloq-odoblari bilan kitobxon tahsiniga muvaffaq bo‘ladilar. Uning „Qo‘ng‘iroqli girdob“, „Kumush tanga“, „Kolbasa sixidan sho‘rva“, „Go‘ng qo‘ng‘iz“ va boshqa ertaklari fikrimizga yorqin misol bo‘la oladi. Ertakchining Qo‘ng‘iroqli girdob“ asarini olib ko‘raylik. Unda asrlar mobaynida ezilgan, og‘ir mehnat va zulmdan tinka-madori qurigan mehnatkash xalq vakili Blakenning o‘z xo‘jasiga qarshi turishi kitobxonni quvontiradi.

„Bolalar gurungi“ asarida hech kirm taqdirini, kichkintoy o‘sib-ulg‘aygach kirm bo‘lib yetishishini bilishi mumkin emas-ligini, bu ko‘proq o‘sha bolaning o‘ziga, intilishiga, kattalarning ibratomuz pand-nasihatlariga quloq solishiga bog‘liq ekanligini o‘qiymiz.

Shohona qasrga to‘plangan bir to‘da bashang kiyingan aslzoda bolakaylar qasrni to‘ldirib maqtanishar, ota-onalarining hisobsiz boyliklari bilan quvonishar, kelajakda ota-onalaridan ham badavlatroq bo‘lish uchun harakat qilishlarini kibor bilan ta‘kidlar edilar. Bu boy-badavlat bolalarning bir-birlariga gap bermay maqtanishlarini yirtiq-yamoq kiyim kiyib olgan bir kambag‘al bola tinglab, xo‘rsinar, „bularga yetish bizga yo‘l bo‘lsin“, deb qo‘yar edi, o‘zicha.

Yillar o‘tib o‘sha juldur kiyimli bola yaxshi o‘qib, rassom bo‘lib yetishdi, mamlakatda eng boy odamlardan biriga aylandi, o‘ziga munosib bir qasr qurdirdi. „Qasr hamda uning ichidagi xazinani ko‘rish“ni hamma istardi.

Ertakchining „No‘xat ustidagi malika“ asari ham yosh kitobxonning kulgisini qistatadi, ham tannoz malikaga qahr-g‘azabini qo‘zg‘atadi.

Bir shahzoda haqiqiy malikaga uylanish uchun butun yer yuzini, shahar-u qishloqlarni qidirib hech qayerdan haqiqiy malikani topa olmaydi. Hafsalasi pir bo'lgan, tarvuzi qo'ltig'idan tushgan shahzoda qasrga qaytadi.

Kunlardan bir kuni ko'z ko'rib, quloq eshitmagan mo'jiza yuz beradi:

“Bir oqshom havo aynigandan aynibdi: shundoq chaqmoq chaqib, momaqaldiroq gulduros solibdi, yomg'ir chunonam chelaklab quyib beribdiki, dahshatning o'zginasi.

To'satdan shahar darvozasi taqillab qolibdi. Keksa qirol borib darvozani ochibdi.

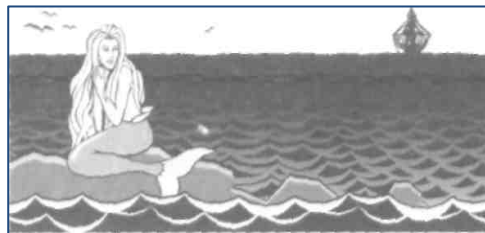
Darvozada malika turardi. Yo qudratingdan, uni nimaga o'xshatish mumkin! Suv malikaning sochlari, ko'ylaklaridan sharillab oqib, to'ppa-to'g'ri boshmoqlarining uchlariga, tovonlariga tushardi, u bo'lsa pinagini buzmay, “Men haqiqiy malikaning xuddi o'ziman, derdi”.

Malikani sinab ko'rish ishlari ham g'alati bo'ladi. Tunda qirq qavat ko'rpa ostiga bitta no'xatni yashirib, joy solib beradilar. Tannoz oqbilak qiz ertalab o'rnidan turar ekan, “Qanday uxlab turdingiz?” deyilgan savolga nolish, ichki dard bilan javob beradi:

“Ey, juda yomon! – deydi u. – Ko'zimni yummadim, desam ham bo'ladi. Men qandaydir qattiq narsaning ustida yotdim, butun a'zoyi badanim ko'karib ketibdi. Naqadar dahshat!”

Shahzoda qizning haqiqiy malika ekanligini bilib, unga uylanadi.

Bolalar, odatda, hayvonlar, parrandalar, hasharotlar haqidagi ertaklarni sevib o'qiydilar. Andersen yaratgan ertaklarning juda ko'pchiligi ana shu mavzuni qamrab olishi bilan ham xarakterlidir.

“Dyumchaxon”, “Irkit o'rdakcha”, “Botqoqlik shohining qizi”, “Baq”, “Burga bilan professor” singari ertaklari o'zbek kitobxonlarining ham sevimli asarlariga aylanib ketgan.

Xullas, Daniya ertakchisi Hans Kristian Andersenning ijodi uzoq yillardan beri yosh kitobxonlarga zavq-shavq bag'ishlab kelmoqda.

Suv parisi

Olis - olislarda suvlari bo'tako'z gulbargidek zangori, shaffof shisha singari tip-tiniq, hech bir kema langari yetolmaydigan chuqur bir dengiz bo'lgan ekan. Juda ko'p qo'ng'iroqlarni ustma-ust qo'ygandagina bu dengiz yuzasiga chiqish mumkin ekan. Dengiz tubida suv osti xalqi yashar ekan.

Tag'in bu suvning tubi oppoq qumdan iborat tap-taqirlik ekan-da, deb o'ylamang. Yo'q, u yerda shox-u barglari o'ta egiluvchan g'aroyib daraxt va gullar o'sib yotar, ular suvning jinday harakatidan ham xuddi jonlidek tebranib turar ekan.

Bu shoxlar orasida esa bizning dunyomizdagi ochiq havodagi qushlar kabi katta-kichik baliqlar orom olishar ekan. Dengizning eng chuqur joyida dengiz shohining saroyi joylashgan

bo'lib, uning devorlari marjondan, baland qirrador oynalari eng sof kahrabodan, tomi esa chig'anoqlardan iborat ekan, bu chig'anoqlar suvning ko'tarilib-pasayishiga mos ravishda goh ochilib, goh bekilib turar, bu juda go'zal manzara ekan, chunki har qaysi chig'anoq ichida jilolanib turgan marvarid bo'lib, uning har bin naq qirolicha oliylarining tojiga ajoyib bezak bo'la olishi mumkin ekan-da.

Dengiz shohi allaqachon tul qolgan bo'lib, uning ro'zg'orini kampir onasi eplashtirib turar ekan, u aqlli ayol bo'lsa-da, o'z nasl-nasabi bilan haddan ziyod g'ururlanar, dumiga naq o'n ikkita ustritsa taqib yurar, holbuki, boshqa amaldorlarga faqat oltita ustritsa taqib yurish uchun ruxsat berilgan ekan, xolos. Shunisini aytmaganda, kampir har qanday maqtovg'a loyiq ekan, xususan, jajji nevaralari — malikalarni jon-dilidan yaxshi ko'rishini aytmaysizmi? Malikachalar olti nafar bo'lib, biri-biridan go'zal, lekin eng kenjasi hammasidan ma'suma, badani atirgul kabi toza va nafis, ko'zlari dengiz kabi tubsiz va moviy ekan. Faqat uning ham opalari kabi oyoqlari yo'q, oyoq o'rniga xuddi baliqnikiidek dumi bor ekan.

Malikalar uzzukun hovlida, devorlarida haqiqiy gullar o'sib yotgan keng-mo'l chodirlarda o'ynashar ekan. Kattakon kahrabo oynalar ochilganda, xuddi bizning uyimizga qaldirg'ochlar uchib kirgani kabi, baliqlar ichkariga suzib kirar, derazalar lang ochib qo'yilganida baliqiar to'g'ridan to'g'ri jajji malikalar yoniga suzib kelar, ulaming qo'lidan yemak yer, malikalar ularning ustini silamoqchi bo'lishsa jimgina turib berishar ekan.

Saroy oldida kattakon bog' bo'lib, unda alvondek qizil va to'q zangori daraxtlar o'sib yotar, ularning mevalari tilladek tovlanib, gullari olovdek yashnab turar, novda-yu barglari tinimsiz tebrangani-tebrangan ekan. Yer sidirg'a mayin qumdan iborat bo'lib, oltingugurt olovi kabi zangori tovlanar ekan. Bu yerda hamma narsa g'aroyib bir moviylikka belanib yotar, daf'atan bu yerga tushib qolsang, o'zingni dengiz tubida emas, balki yuksak fazoga chiqib qolgandek, boshing ustini ham, oyog'ing ostini ham osmon qurshab olgandek his etar ekansan kishi. Sokin paytlarda bu tubanlikdan quyosh xuddi gulkosasidan yog'du taralib yotgan arg'uvongulga o'xshab ko'rinar ekan.

Bog'da har bir malikaning o'z burchagi bo'lib, bu yerga ular istagan narsalarini kovlab o'tqazishlari mumkin ekan. Malikalardan biri jo'yak tortib, kitga o'xshash gulzoryara-tibdi, ikkinchisi suv parisiga o'xshab ketadigan gulzor qilishni o'ylab topibdi, eng kichkina malika esa quyoshdek dum-dumaloq jo'yak olib, unga xuddi quyoshdek alvon gullar o'tqazibdi. Kichkina malika judayam g'alati, kam gap, o'ychangina qizcha ekan. Opalari cho'kkan kemalardan topib olishgan turli-tuman ashyolar bilan o'zlarini bezatishar, kenjasi esa faqat dengiz tepasidagi quyoshga o'xshash alvon gullami, shuningdek, marmar haykalni juda yaxshi ko'rar ekan. Bu sof oppoq toshdan yasalgan go'zal yigitchaning haykali bo'lib, u kema halokati tufayli dengiz tubiga cho'kib tushgan ekan. Kichkina suv parisi haykal yoniga pushti majnuntol o'tqazibdi, uning tolim-tolim novdalari zangori qumchil tubanlikda yotgan haykal uzra eshilib, o'z tebranishiga mos

ravishda nofarmon soya solib turar, bu esa manjuntolning novda va ildizlari bir-biriga chirmashib, bir-birini erkalayotgandek ajoyib manzarani hosil qilar ekan.

LUGAT

1 **Qirolicha**- rus tilidan olingan bo‘lib,(malika) degan ma‘noni bildiradi.”Suv parisi” ertagidan 5-bet

2 **Ustritsa**-rus tilidan olingan bo‘lib,(dengiz malyuskasi) degan ma‘noni bildiradi.”Suv parisi” ertagidan.7-bet

3 **Kenja**-fors tilidan olingan bo‘lib,(eng kichik farzand) degan ma‘noni bildiradi.”Suv parisi” ertagidan 10-bet

4 **Badan**-arabcha so‘zdan olingan bo‘lib,(tana,yuz korinish) degan ma‘noni bildiradi.”Suv parisi”ertagidan 15-bet

5 **Daf’atan**-arabchadan olingan bo‘lib,(mobodo,misoli) degan ma‘noni bildiradi.”Suv parisi” ertagidan 17-bet

6 **Mil**-ingliz tilidan olingan bo‘lib,(uzunlik olchovi)ni bildiradi

7 **List**-rus tilidan olingan bo‘lib,(bir parcha,bir bo‘lak) degan ma‘noni bildiradi.”Suv parisi”ertagidan 19-bet

8 **Joyak**-arabchadan olingan bo‘lib (kichkina ariq) degan ma‘noni bildiradi.”Suv parisi” ertagidan 20-bet

9 **Paluba**-rus tilidan olingan bo‘lib,(kemaning ichki qismi)degan ma‘noni bildiradi.”Suv parisi” ertagidan 22-bet

10 **Kayuta**-rus tilidan olingan bo‘lib,(kemaning pastki xonalari)degan ma‘noni bildiradi.”Suv parisi” ertagidan 23-bet

11 **Machta**-rus tilidan olingan bo‘lib,(yelkan) degan ma‘noni bildiradi.”Suv parisi”ertagidan 26-bet

Aleksandr Sergeyevich Pushkin

Har bir xalqning donishmadligi va qalb nazokatini o‘zida mujassamlashtirgan shoiri bo‘ladi. Rossiyada inson ma‘naviy olamining musavviri, shubhasiz, Pushkindir. U nurga intilib, doim ozodlik uchun kurashuvchi shoir, buyuk optimistik bo‘lib etishdi. Rus xalqining yana bir buyuk shoiri Aleksandr Blok: “Pushkinning nomi naqadar jarangdor”, - deb ta’riflagan edi.

A. S. Pushkin o'zining „Pop va uning xizmatkori Balda haqida ertak“ (1831), „Baliqchi ham baliq haqida ertak“ (1833), „O'lik malika va yetti bahodir haqida ertak“

(1833), „Oltin xo'roz haqida ertak" (1834) kabi ertak-dostonlari bilan jahon bolalar adabiyoti xazinasini yanada boyitdi

U nurga intilib, doim ozodlik uchun kurashuvchi shoir, buyuk optimist bo'lib yetishdi. Rus xalqining yana bir buyuk shoiri Aleksandr Blok: „Pushkinning nomi naqadar jarangdor", deb ta'riflagan edi

A. S. Pushkin xalq og'zaki ijodini bolalikdan berilib o'rgandi. Buloqdek qaynab-toshgan xalq og'zaki ijodi shoirning ilhomiga ilhom qo'shdi. Kelajakda mashhur shoir bo'lib, jahonga tanilishida boy manba bo'lib xizmat qildi. U, ayniqsa, o'zining ertak-dostonlari bilan yosh kitobxonlarning hurmat-olqishiga sazovar bo'lib kelmoqda

Yuqorida biz ta'kidlab o'tgan asarlarning hammasi boy va rang-barang xalq og'zaki ijodi ta'sirida yuzaga kelgan. Bu asarlar zamirida faktik materiallar yotganligini ko'ramiz. Masalan, shoir „Ajoyib bolalar" xalq ertagi asosida „Shoh Saltan... haqida ertak", „Qurimsoq kampir" ertagi va rus xalq folklorining to'plovchilaridan biri V. Dal hikoya qilib bergan sujet asosida „Baliqchi ham baliq haqida ertak", „Sehrli ko'zgu" ertagi asosida „O'lik malika va yetti bahodir haqida ertak", uzoq yillar xalqni ayovsiz ishlatib, unga rahm-shafqat nima ekanligini bilmay o'tgan va uning hatto pok xizmatlarini o'zida mujassamlashtirgan „Shabarsha batrak" asosida „Pop va uning xizmatkori Balda haqida ertak" yotganligini ko'ramiz. Bu ertaklarning hammasi shoirning ijodiy laboratoriyasida ishJanib, sayqallanib, yanada o'qimishli, ta'sirli chiqqan. A. S. Pushkin oddiy, mehnatkash xalqni yaxshi ko'radi, uni iloji boricha himoya qilishga, yon bosishga harakat qiladi. Shuning uchun ham uning ertak-dostonlarida xalqqa bo'lgan cheksiz muhabbat tuyg'usi barq urib turadi. Dadon shohni oling („Oltin xo'roz haqida ertak"). U g'irt ahmoq. Na xalqni sevadi va na farzandlariga mehribon otalik qila oladi. Dadon o'taketgan darajada maishatparast va kaltabin. U butun podshohligidan, xalqidan, farzandlaridan o'zga yurtlik makkora ayolni ustun qo'yadi. Buni xalq, xudo kechirmaydi. Natijada shoh xalq qahr-g'azabiga duchor bo'ladi. Oltin xo'roz tepkisidan halok bo'lgan shohga birovning rahmi kelmaydi, aksincha, shohning o'limi ularga shodlik va ozodlik baxsh etadi. Pop („Pop va uning xizmatkori Balda haqida ertak") obrazi ustida shoir qattiq ishlaydi. Uning tekinxo'r, ochko'z, o'zgalar hisobiga umr kechiradigan bir pastkash kimsa ekanligini keskin ochib tashlaydi. Unga qarama-qarshi qilib oddiy

A. S. Pushkin o'zining „Pop va uning xizmatkori Balda haqida ertak" (1831), „Baliqchi ham baliq haqida ertak" (1833), „O'lik malika va yetti bahodir haqida ertak" (1833), „Oltin xo'roz haqida ertak" (1834) kabi ertak-dostonlari bilan jahon bolalar adabiyoti xazinasini yanada boyitdi

Yuqorida biz ta'kidlab o'tgan asarlarning hammasi boy va rang-barang xalq og'zaki ijodi ta'sirida yuzaga kelgan. Bu asarlar zamirida faktik materiallar yotganligini ko'ramiz. Masalan, shoir „Ajoyib bolalar" xalq ertagi asosida „Shoh Saltan... haqida ertak", „Qurimsoq kampir" ertagi va rus xalq folklorining to'plovchilaridan biri V. Dal hikoya qilib bergan sujet asosida „Baliqchi ham baliq

haqida ertak", „Sehrli ko'zgu" ertagi asosida „O'lik malika va yetti bahodir haqida ertak", uzoq yillar xalqni ayovsiz ishlatib, unga rahm-shafqat nima ekanligini bilmay o'tgan va uning hatto pok xizmatlarini o'zida mujassamlashtirgan „Shabarsha batrak" asosida „Pop va uning xizmatkori Balda haqida ertak" yotganligini ko'ramiz. Bu ertaklarning hammasi shoirning ijodiy laboratoriyasida ishJanib, sayqallanib, yanada o'qimishli, ta'sirli chiqqan.A. S. Pushkin oddiy, mehnatkash xalqni yaxshi ko'radi, uni iloji boricha himoya qilishga, yon bosishga harakat qiladi. Shuning uchun ham uning ertak-dostonlarida xalqqa bo'lgan cheksiz muhabbat tuyg'usi barq urib turadi.Dadon shohni oling („Oltin xo'roz haqida ertak"). U g'irt ahmoq. Na xalqni sevadi va na farzandlariga mehribon otalik qila oladi. Dadon o'taketgan darajada maishatparast va kaltabin. U butun podshohligidan, xalqidan, farzandlaridan o'zga yurtlik makkora ayolni ustun qo'yadi. Buni xalq, xudo kechirmaydi. Natijada shoh xalq qahr-g'azabiga duchor bo'ladi. Oltin xo'roz tepkisidan halok bo'lgan shohga birovning rahmi kelmaydi, aksincha, shohning o'limi ularga shodlik va ozodlik baxsh etadi.Pop („Pop va uning xizmatkori Balda haqida ertak") obrazi ustida shoir qattiq ishlaydi. Uning tekinxo'r, ochko'z, o'zgalar hisobiga umr kechiradigan bir pastkash kimsa ekanligini keskin ochib tashlaydi.Unga qarama-qarshi qilib oddiy va halol, mehnatkash va bahodiryigit Balda obrazini ijod cho'qqisiga ko'taradi.Ikki qahramonning bozordagi o'zaro suhbatidanoq kitobxon kim qanday odam ekanligini darhol sezadi

Bo'sin oshpaz, oiboqar ham duradgor

Ayt-chi, bunday arzon ma/ay qayda bor?"

Balda debdi: „Yaxshi malay bo'layin

Bergan obi yovg'oningga ko'nayin

Xizmatimga haq to 'laysan shu xilda

Peshanangga uch chertaman bir yilda

Ha, hayotda har bir narsaning, jumladan, tekinxo'rlik, ochko'zlikning ham poyoni, oxiri bor. Kaltabin Pop chertkini yeb halok bo'ladi.„Baliqchi va baliq haqida ertak" dostonida shoir pok muhabbat mangu bo'lishini orzu qiladi. Boylik, mansab deb o'tgan kunni unutmaslikni istaydi. Bundan tashqari, kimki halol peshana teri to'kib boylik orttirmasa, birovlar hisobiga boyiydigan bo'lsa, u hech qachon yuqmasligini, birovniki birovnikiligicha qolib ketishini kampir qismati bilan chog'ishtirib hikoya qiladi. Yer yuzi, butun olam hukmroni bo'libolgan kampir cholni mensimaganligi uchun, ochko'z va badbaxtligi uchun yana eski hammom, eski tos bilan qolib ketaveradi. Buni shoir juda chiroyli ifodalaydi

Rostgo'y, haqiqatni yoqlovchi shoir „O'lik malika va yetti bahodir haqida ertak", „Shoh Saltan... haqida ertak" asarlarida haqiqat bir kun emas bir kun, albatta, qaror topadi, hamma baxtiyor bo'ladi, degan fikrni ilgari suradi

A. S. Pushkinning xalq og'zaki ijodiga asoslanib yozgan „Ruslan va Ludmila" asari ham bolalar qalbiga ancha yaqin turadigan dostonlardan biri hisoblanadi. Rus ertaklari, qo'shiqlari, afsonalari bu g'aroyib asarga favqulodda go'zal mazmun bergan. Yuksak insonparvarlikni o'zida mujassamlashtirgan yorqin is-te'dod egasigina shunday asar yarata olardi

Mashhur rus romantik shoiri V. A. Jukovskiy „Ruslan va Ludmila" poemasi nashr etilgach, Pushkinga „G'olib o'quv-chimga mag'lub murabbiydan" deb yozilgan portretini sovg'a qiladi. Bu buyuk shoir dahosiga, qaysiki, ustozdan g'olib kelib va zamondan ilgarilab ketgan kurashchan insonga berilgan xolisona baho edi

Mana shuning uchun Pushkinga Rossiyaning mangu, otashin shoiri bo'lib qolmoq baxti nasib etdi.

Asosiy va qo`shimcha adabiyotlar hamda axborot manbalari

Asosiy adabiyotlar

1. M.Hamroyev, D.Muhamedova, D.Shodmonqulova, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva Ona tili (darslik) MOLIYA- IQTISOD, Toshkent, 2007-yil. 81.633.1 O-56 U-6793 (10 ta)
2. R.Ikromova, D.Muhamedova, M.Hamrayev Ona tilidan mashqlar to'plami (o'quv qo'llanma) TDPU, Toshkent, 2009-yil 81.633.1 921994 I 37 (60 ta)
3. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti(darslik) –T.: O'qituvchi, 2002. 83.8 (5O'z) J 92 923869 (50)
4. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti(darslik) –T.: O'qituvchi, 2012. 83.8 (5O'z) J 92 923869 (50)

Qo`shimcha adabiyotlar

5. Sh.Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.56 B.
6. Sh.Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.488 b.
7. Sh.Mirziyoyev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlari ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.488 b.
8. Sh.Mirziyoyev. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent –“O'zbekiston” -2017.104 b.
9. George Yule. The Study of Language. CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS. 2010.
10. H.Jamolxonov. Hozirgi o'zbek adabiy tili. 2005, “Talqin” nashriyoti
11. Sh.Rahmatullayev. Hozirgi adabiy o'zbek tili. 2006,“Universitet” nashriyoti.

12. M.Hamrayev. Ona tili fanidan lisoniy tahlil qoliplari. “Sharq” NMAK, 2015.

Internet saytlari:

13. www.saviya.uz

14. www.tdpu.uz

15. www.pedagog.uz

16. www.Ziyonet.uz

17. www.edu.Uz

18. [tdpu-INTRANET. Ped](#)

5-nazariy mashg'ulot:

NIKOLAY ALEKSEYEVICH NEKRASOV, LEV TOLSTOY YARATGAN ERTAK-DOSTONLARDA ILGARI SURILGAN G'OYALAR. SAMUIL MARSHAK VA KORNEY CHUKOVSKIYLARNING BOLALARGA ATAB YOZILGAN ASARLARIDA ILGARI SURILGAN G'OYALAR.

Nikolay Alekseyevich Nekrasov

Taniqli rus shoiri Nikolay Alekseevich Nekrasovning bolalik yillari Volga bo'ylarida – o'zi tug'ilib o'sgan joylarda o'tgan edi. Shoirning yoshlik tarbiyasida oqila onasining roli katta bo'lgan. Shu bois u keyinchalik "Ona" poemasini onasiga bag'ishlab yozgan edi. O'g'lining dehqon bolalari bilan o'ynashi, yayrab yurishini xohlagan ona – Yelena Andreevna bo'lajak shoirning xalqparvarlik ruhida tarbiyalanib o'sishiga munosib hissa qo'shgan edi.

Bugina emas, Nekrasovning enagasi ham hayot va xalq ijodi ruhi bilan sug'orilgan ajoyib ertaklar aytib, bo'lajak shoir xayolotini qanoatlantirar edi. Shu-shu Nekrasov ertaklarni juda sevib qoldi. O'z Vatanining dala va o'rmonlariga, qor va sovuqlariga, bahorgi "yashil shovqiniga" muhabbat bog'ladi.

Nekrasov dehqon bolalari bilan hamisha hamnafas bo'lganligi uchun dovyurak, botir va jasoratli bola bo'lib o'sdi. Bo'lajak shoir 10 yoshga to'lganda uni Yaroslavl gimnaziyasiga o'qishga berishadi. O'qituvchilar bilimga havasmand, iste'dodli bolaga durust saboq bera olmadilar. Natijada u gimnaziyani tashlab, mustaqil o'qishga berilib ketadi. Otasi uning ofitser bo'lib yetishishini istar edi. Shuning uchun ham uni Peterburgdagi kadetlar korpusiga o'qishga yuboradi. Lekin ilm-fan cho'qqilarini egallashga intilgani tufayli Peterburg universitetiga o'qishga kiradi. Ammo otasi o'g'lining o'zboshimchaligidan tajang bo'lib, moddiy yordam bermay qo'yadi. Biroq maqsad yo'lida sobitqadam Nekrasov moddiy mahrumliklar sharoitida yashash va olg'a harakat qilishga intiladi. Ana shu yillarda oddiy odamlar turmushi og'ir ekanligini sezadi va umrining oxirigacha ular haqida to'lib-toshib kuylaydi.

Nekrasov dehqonlar to'g'risida, ayniqsa, ko'p she'rlar yozadi. Bu she'rlarni o'qir ekansiz, go'yo dehqonlarning o'zlari o'z og'ir mehnatlari va qayg'u-alamlari haqida so'zlab berayotganday tuyuladi. Nekrasov ularning hayotini shunchalik yaxshi bilar, ularni o'ziga shunchalik yaqin tutardi. Nekrasovning she'rlari go'zal, ohangdor, juda boy va ayni zamonda juda sodda tilda yozilgan edi. Bu tilni u Yaroslavl gubernasidagi qishloqda o'tkazgan bolalik yillarida o'rgangan edi. U dehqonlar

tilini juda yaxshi bilardi, bu uning she'rlarida ham shunday oddiy, tabiiy va ravon jaranglaydi. Biz uning:

Mollar o'rmon tomon qadam tashladi,

Ona-javdar boshqoq tuga boshladi, –

deb yozganlarini o'qir ekanmiz, bu til haqiqiy jonli xalq tili ekanini ko'ramiz. Bu o'rinda dehqonning zoriqib kutadigan boshqoqlarga bo'lgan sevgisi va hatto mehrini aks ettiruvchi, masalan, ikki so'z: ona-javdar qanday yaxshi keltirilgan! Dehqon bu boshqoqlarni o'zining bir parcha yerida qunt bilan mehnat qilib o'stirgan-da!

Nekrasov she'riyatida bunday yorqin, ravon va sof xalq iboralari juda ko'p. U javdar boshqoqlari haqida shunday deydi:

Boshqoqlar to'lishgan payt,

Zar ustinday sip-silliq,

Boshlarida oltin toj.

Hozirgina yerdan sug'irib olingan lavlagi haqida esa:

Poyma-poy qizil etik

Yotganday egatlarda, –

deydi. Bir to'p sho'x bulut bilan qurshab olingan bahor quyoshi haqida Nekrasov shunday deb yozadi:

Bahor chog'i, kichik nevaralar kabi,

Lola yuz quyoshbobo bilan

O'ynar bulutlar.

Bu o'xshatishlarning ba'zilarini u xalq topishmoqlari, maqollari va ertaklaridan olgan. Zabardast bahodir, afsungar Ayozi hukmdorning ajoyib qiyofasini ham u xalq ertaklaridan topgan:

Daraxtdan daraxtga tashlaydi qadam,

Yaxlagan qo'llardan qarsillab o'tar,

Ham yorqin oftob tovlanar biram,

Paxmoq soqolida yarqirab ketar...

Nekrasov, ayniqsa, samimiy, cho'ziq, xushohang, mayin rus xalq qo'shiqlarini juda yoqtirgan. Bu qo'shiqlarni rus xalqi asrlar davomida yaratgan. Nekrasov yoshlik chog'laridan boshlab xalqning bu qo'shiqlarni qanday kuylashini tinglaydi va o'zi ham shunday go'zal qo'shiqlar yaratishni o'rganadi. "Soldat qo'shig'i", "Hovli qarolining qo'shig'i", "Notavon qashshoq qo'shig'i", "Rus", "Yashil shovqin" va boshqa ko'pgina qo'shiqlar shunday tilda, shunday hijoda yozilganki, xuddi xalq o'zi yaratgan qo'shiqlar deysiz.

"Dehqon bolalari", "O'zi mitti – juda miqti", "Bolalar yig'isi" kabi she'rlarida bolalarning turli-tuman yumushlarni bajarib, tirikchilik qilganliklarini, ularning mehnatkash tabiati va og'ir

qismatini chuqur xayrixohlik bilan ifodalaydi. Endigina olti bahorni qarshilagan bolaning kattalardek fikr yuritishi kishini hayratga soladi:

Nonxo‘rlar yetgulik, ishlovchi kam,

Faqat ikki erkak: otam bilan man!

Nekrasovning she‘rlari go‘zal, ohangdor, mazmunan boy va ayni zamonda sodda tilda yozilgandir.

Nekrasov o‘zining dam olish kunlarida ko‘pincha Kostroma, Yaroslavl, Novgorod o‘rmonlariga borar, ov qilish bilan kunini o‘tkazar edi. Kostroma o‘rmonining Maliye Veji degan qishlog‘ida yashovchi Mazay bobo uning eng yaqin do‘stlaridan biri edi. Shoir Mazay bobodan ko‘p ajoyib voqealarni maroq bilan eshitadi. Shular asosida “Mazay bobo va quyonlar” nomli she‘rini yozadi.

“Daraxt kesish”da xalq boyligi – o‘rmonlarni shafqatsizlik bilan kesib yuborilishini qalamga oladi. Birorta pomesikka pul kerak bo‘lib qolsa, o‘rmonni sotib yuborishi, puldor boy esa o‘rmonni tag-tugi bilan kesib yuborishi hech gap emas, u zumrad o‘rmonlarning yo‘qolib ketishidan shoir singari qayg‘urmaydi. Shuning uchun Nekrasov:

Bir vaqtlar asriy o‘rmonlar

Shovullagan katta maydonlar,

Endi o‘sha bepoyon bo‘ston

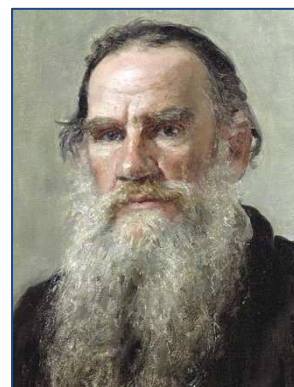
Bo‘m-bo‘sh, jim-jit, go‘yo qabriston! –

deb alam chekadi. “Temiryo‘l” nomli she‘rida Peterburg bilan Moskva o‘rtasidagi temiryo‘l qurilishida Rossiyaning turli shahar va qishloqlaridan haydab keltirilgan ishchi va dehqonlarning alamli hayoti Vanya degan bolaga hikoya qilib beriladi. Buning bilan Nekrasov yosh avlodning diqqat va e‘tiborini o‘sha zamonning muhim ijtimoiy masalalariga – xalqning kuchi va qudratiga tortadi, uni chuqur tushunishga, o‘ylashga undaydi.

Lev Tolstoy

Rus bolalar adabiyotining taraqqiyotida L. N. Tolstoy katta rol o‘ynadi. Bolalar uchun asar yozish har bir qalamkashning fuqarolik burchi deb bilgan pedagog-adib ijodda ko‘p narsalarga erishdi.

Tolstoy 1859 yildan e‘tiboran o‘z ona qishlog‘i Yasnaya Polyanada maktab ochib, muallimlik qilar ekan, o‘quvchilar uchun ham, o‘qituvchilar uchun ham darslik va qo‘llanmalarning yo‘qligini, borlari ham bugungi kun talablariga yaxshi javob bera olmasligini tajribadan o‘tkazdi. Endigina savod chiqarish ishiga kirishgan bolalarga mos ertak, hikoya, she‘r, masal va hikoyalar darsliklarda o‘z aksini topishi darkor deb tushundi va bu xayrli ishga qo‘l urdi.

Darslik juda qiyinchilik, og‘ir ijodiy mehnat bilan 1872 yilda “Alifbe” nomi bilan nashr etildi. Dehqon bolalariga mo‘ljallangan bu kitob “Alifbedan tashqari, ruscha o‘qish uchun to‘rt kitob, slovyancha o‘qish uchun to‘rt kitob, arifmetika va muallim faoliyatidan tashkil topgan edi. Bu darslik bolalarga hech qanday yengillik bermadi. Ayniqsa, badiiy asar ko‘p bo‘lsa-da, kitobda davr, zamon ruhi deyarli yo‘q edi. Shu sabablarga ko‘ra pedagog-olim qattiq tanqidga uchradi. Zahmatkash adib tanqidlardan to‘g‘ri xulosa chiqaradi. Iloji boricha mehnat ahli bolalariga o‘qimishli, ta’sirli, eng muhimi ularning savodini chiqarishga mo‘ljallangan “Yangi alifbe” va unga qo‘shimcha qilib “Rus tili o‘qish kitobi”ni 1875 yilda nashr ettiradi. Bu kitob uchun adib yuzdan ziyod hikoya, ertaklar yozadi. “Uch ayiq”, “Fillipok”lar shular jumlasiga kiradi. Adabiy jamoatchilik va pedagoglar asarni yuksak mamnuniyat bilan qabul qiladilar. Bu kitob har tomonlama bolalarga mos tushadi. Tolstoy kitob haqida: “Mazkur “Alifbe” haqidagi orzularim ro‘yobga chiqqanidan, uni rus bolalarining ikki avlodi o‘qib, dastlabki poetik zavqini shu kitobdan olishlaridan faxrlanaman. Bu kitobga ko‘p mehnat va muhabbatimni jo qildim, u hayotimning muhim sahifasi bo‘lishiga aminman”, – deb yozgan edi.

Bu darslik qayta-qayta bosildi. Hatto 1921 yilda ham uning so‘nggi nashri chop etildi.

Tolstoyning har bir asari turmushning, bolalar hayotining bir tomonini ochib berishga qaratilishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki hayotni, bolalarni qattiq sevgan va unga mehr-muhabbati juda katta bo‘lgan adib kichkintoylarga qarata yozilgan har bir katta-kichik asar hayotiy bo‘lishini istaydi va o‘zining bu qaroriga butun ijodi davomida sodiq qoladi.

Tolstoyning bolalarga bag‘ishlab yozgan barcha katta-kichik asarlarida oddiy inson qiyofasi ko‘zga yaqqol tashlanib turadi. Buning isboti tariqasida adibning bir qator asarlariga nazar tashlab o‘tishga to‘g‘ri keladi. Bir bog‘bon bolalari ishyoqmas, yalqov bo‘lib o‘sayotganliklaridan qattiq iztirob chekadi. U o‘limi oldidan o‘g‘illarimni bir aldasam, zora ishlab, o‘zlarida mehnat ko‘nikmasi hosil bo‘lsa, degan o‘y, xayol bilan: “Bolalar, men tok tagiga oltin ko‘mib qo‘ydim, uni mendan keyin qazib olinglar”, degan g‘oyani “Bog‘bon va bolalar” hikoyasida juda qoyil qilib yozadi.

Ko‘chat ekish, bog‘ qilish juda og‘ir va mashaqqatli ish. Bu bog‘bondan og‘ir mehnat, sabr-toqat talab qiladi. Bog‘bon o‘zi uchun, kelajak avlod uchun ko‘chat ekadi. Shu nuqtayi nazardan adibning “Mo‘ysafid olma ekdi” hikoyasi diqqatga loyiqdir.

“Keksa berilib ko‘chat o‘tqazar edi. Odamlar uning keksaligidan va qilayotgan ishidan kulib:

– Sizga olma ekish nega kerak bo‘lib qoldi? Bu daraxt o‘sib voyaga yetguncha bu dunyoda yashaysizmi yoki yo‘qmi? – deyishdi.

– Men olmasini yemasam o‘zgalar yeyishadi va menga rahmat deyishadi. Nima bo‘lganda ham olmani ekkanim foyda, – debdi”.

Tolstoy ochko‘z, faqat o‘z manfaatlarini o‘ylaydigan ba’zi odamlarni ko‘pgina asarlarida tanqid qiladi, ularning ustidan ochiqdan ochiq kuladi. “Odamga qancha yer kerak?” degan hikoyaning sarlavhasini o‘qigan odam hayron bo‘lib qoladi. Rostdan, odamga qancha yer kerak? Fomaga mulkdor yer beradi. “Bugun qancha o‘lchasang, hammasi seniki,” – deydi. Foma yugurib-yelib, odimlab, kun bo‘yi yer o‘lchaydi. Oxiri ochlik va charchaganidan yiqiladi-yu, o‘sha joyning o‘zida jon beradi. Adib Foma cho‘zilib yotgan yerni ko‘rsatib, odamga ikki metr yer kerak bo‘ladi, xolos, deydi.

Tolstoy asarlari orasida hayvonlar, jonivorlar, parrandalar haqida yozilganlari ham ko‘p. Do‘stlik, birodarlik, do‘stga sadoqat, mehr-oqibat faqat odamlar o‘rtasida emas, balki hayvonlar o‘rtasida ham mavjud ekanligini biz adibning “Arslon bilan it” hikoyasi misolida bilib olamiz.

Tolstoyning “Bolalik”, “Kavkaz asiri” kabi povestlari ham bolalar sevib o‘qiydigan asarlar sirasiga kiradi.

L. N. Tolstoyning ibratli hikoya, ertak va masallari hali ham o‘zining badiiy hamda tarbiyaviy kuchini yo‘qotgan emas. Uning bu mavzudagi asarlari qator darslik va majmualarga kirgan, alohida kitob holida ham chop etilgan.

Samuil Yakovlevich Marshak

Hozirgi zamon rus bolalar adabiyotida Samuil Yakovlevich Marshakning roli katta. U rus bolalar adabiyotida kichkintoylar uchun katta she’riyat yaratib bergan ulkan san’atkor, taniqli tarjimon, yetuk dramaturg, mohir pedagog va bilimdon muharriridir.

S. Marshak 1887 yilda Voronej shahrida tish texnigi oilasida tug‘ildi. Bo‘lajak san’atkorda shoirlik iste’dodi juda erta uyg‘ondi. “To‘rt-besh yoshlarimda, – deb eslaydi shoir, – she’rlar yoza boshladim. O‘n bir yoshlarimda, bir qancha poemalar yaratdim. Goratsiyning “Odamlar”ini tarjima qildim”.

S. Marshak 1897-yilda Ostrogoj gimnaziyasiga o‘qishga kiradi. Bu yerda bo‘lajak shoir o‘z zamonasining yetuk san’atkorlari bilan yaqindan tanishadi. Marshakning ijodiy faoliyati shu yerda chechak otadi. 1906 yildan boshlab feletonlari, she’r hamda tarjimalari bilan matbuotda chiqq boshlaydi.

S. Marshak 1912 yilda Angliyaga jo‘naydi. London universitetining san’at fakultetiga o‘qishga kiradi. Ta’til kunlari u mamlakatning diqqatga sazovor joylarini yayov kezib tomosha qiladi: baliqchilar bilan dengizda sayr qiladi, qishloq maktablarida bo‘ladi. Ingliz xalq qo‘shiqlarini,

ertaklarini sevib tinglaydi. Bu yerda Marshak V. Bleyk, Robindranat Tagor va boshqalarning she’r va poemalarini ingliz tilidan tarjima qiladi.

1914-yilda Rossiyaga qaytib kelgan Marshakning hayoti bolalar olami bilan chambarchas bog‘lanib ketadi. U 1915–22 yillarda bolalar uylarida tarbiyachi, o‘qituvchi bo‘lib ishlaydi. Bu Marshakning bolalar shoiri bo‘lib kamol topishida katta rol o‘ynaydi.

S. Marshak 20 yillarda o‘zining she’r, ertak va poemalari bilan yosh kitobxonlarning sevimli shoiri sifatida tanildi. “Qayerda ovqatlaning, ey chumchuq”, “Ahmoq sichqoncha haqida ertak”, “Kecha va bugun”, “Sirk” va boshqa shu kabi mashhur asarlari o‘sha yillarda maydonga kelgan edi.

1939 yilda Marshakning “Petya nimadan qo‘rqar edi?”, “Korablcha” singari mashhur she’rlari bosilib chiqdi.

Ikkinchi jahon urushi davrida shoir ijodining asosiy qismini urush, bosqinchilarga qarshi kurash mavzusi tashkil etdi. Ayniqsa, 1943 yilda yaratilgan “O‘n ikki oy” nomli ertakdramasi tez orada millionlab yosh kitobxonlar orasida mashhur bo‘lib ketdi.

“Har qanday bolalar adabiyotida ikki yosh mavjud bo‘ladi, u olamga bolalar nigohi bilan qaraydi, ammo uni kattalardek idrok qiladi, aql-tajribasiga suyanib ish ko‘radi,” – degan shoir bir umr bolalarni sevdi, ular uchun g‘oyaviy-badiiy yuksak asarlar yaratish uchun tinmay ijodiy ish olib bordi.

S. Marshakning nomini olamga yoygan, bolalar shoiri sifatida tanitgan she’rlaridan biri “Ahmoq sichqoncha haqida ertak”dir.

Bu ertakda shoir bolalar hayoti va xarakteriga mos bo‘lgan qiziqarli sujet topa olgan. Kimki o‘ziga ortiqcha oro bersa, oqibatini o‘ylamay ko‘r-ko‘rona ish tutsa, o‘zidan kattalarning pand-nasihatiga amal qilmasa, hayotda ko‘p narsa yutqazadi, o‘z baxtini qo‘ldan boy beradi, degan fikr ertakning asosiy g‘oyaviy mazmunini tashkil etadi.

Kichkintoylarning otaxon shoiri S. Marshak bu asarda turli hayvon va jonivorlar misolida ularning yashash sharoitlari, tovushlari, qolaversa yemak ovqatlari bilan ham yosh kitobxonlarni oshna qiladi.

S. Marshak “Yong‘in”, “Pochta”, “Musobaqalar doskasi” asarlari bilan ham rus bolalar adabiyoti taraqqiyotiga katta hissa qo‘shdi.

S. Marshak yaratgan juda ko‘p qahramonlarni o‘zi shaxsan tanigan, bilgan yoki eshitgan bo‘ladi, ba’zan esa gazeta materiallari asosida yaratadi. Binobarin, bu qahramonlarning, albatta, hayotiy prototipi mavjud. Jumladan, student V. Burskiy (“Noma’lum qahramon haqida qissa”), Igor Chkalov (“Qahramonning o‘g‘li”), Katya Budanova (“Katya Budanova”), Seryoja Smirnov (“Sizning kitobingizni qanday nashr qiladilar?”) va boshqalar shunday qahramonlar sirasiga kiradi. Shoir “Noma’lum qahramon haqida qissa” poemasi oddiygina hayotiy bir voqeani aks ettirish

bilan 30 yillar rus bolalar dostonchiligida ijobiy qahramon qiyofasini yaratish yo‘llarini ko‘rsatib berdi.

S. Marshak Rossiyada hayot kechirayotgan har bir kishi bir-biriga mehribon, jonkuyar, shuningdek, vaqti kelganda mardlik, jasorat ko‘rsatishga tayyor ekanliklarini, ayni paytda oddiy, kamtarin, o‘zlarining qo‘lga kiritgan ulkan muvaffaqiyatlari, erishgan jasoratlari bilan kerilmasliklarini, manmanlikka berilmasliklarini, oddiy hayotiy detal – o‘t ichida qolgan bir qizchanning hayotini saqlab qolgan bola misolida tasvir etadi. Bola, mana, ko‘rib qo‘yinglar, men jasorat ko‘rsatdim, deya ko‘kragiga urib maqtanish o‘rniga, tezgina odamlar orasiga kirib, ko‘zdan g‘oyib bo‘ladi. Bu qahramonni keyinchalik barcha qidiradi. Lekin hech kim topa olmaydi.

Hozir ham o‘quvchilar o‘rtasida maktab jihozlarini asrabavaylab tutmaydiganlari topilib turadi. Bunday bolalarga shoir o‘zining “Stol kelgan qayerdan?” degan she‘rida maktab jihozlari o‘z-o‘zidan paydo bo‘lib qolmaganligini, buning uchun kattalarning qanchadan qancha vaqtlari, mehnatlari sarf etilganligini tushuntirib beradi.

“Marshak bizning bolalar adabiyotimizning asoschisi va bilimdoni,” – deb yozgan edi M. Gorkiy. Bunday yuksak maqtovgga S. Marshak halol mehnati, kichkintoylarni astoydil sevishi, ardoqlashi sababli erishdi.

Korney Chukovskiy

Hozirgi zamon rus bolalar adabiyotining ulkan daholaridan biri Korney Ivanovich Chukovskiy yirik yozuvchi, shoir, taniqli olim, mohir tarjimon sifatida tanilgan so‘z ustasi edi. U o‘z asarlarida bolalarga xos ajoyib xislatlarni — rahmdillik va insoniylik, do‘stlik va birodarlik, yovuzlikka nisbatan shafqatsizlik, vatanparvarlik kabi fazilatlarini targ‘ib etadi. K. Chukovskiy bolalar uchun asarlar yaratish, ijod qilishni o‘zi uchun katta baxt deb biladi.

Kichkintoylar va ularning adabiyotini umr bo‘yi ardoqlagan Korney Chukovskiy 1882 yilda Peterburg shahrida dunyoga keldi. Tez orada Chukovskiylar oilasi Odessaga ko‘chadi. Bu yerda ona ming mashaqqat bilan o‘g‘lini gimnaziya joylaydi. Bu baxt uzoqqa cho‘zilmaydi. „Oshxona xizmatchisining o‘g‘li“ bo‘lganligi uchun K. Chukovskiy gimnaziya haydaladi.

Korney oilaga ko‘maklashish, tirikchilik o‘tkazish maqsadida turli yumushlarni bajarishga majbur bo‘ladi. Shunga qaramay, u bo‘sh vaqtlarida mustaqil o‘qishga, Pushkin, Nekrasov, Chexov asarlarini mutolaa qilishga harakat qiladi.

Chukovskiyning dastlabki „San’at nima?“ maqolasi 1901 yilda „O^oeccKHe hoboch“ gazetasida bosilib chiqqan. 1903 yilda u gazeta muxbiri sifatida Angliyaga boradi. Londonda xizmat qila boshlaydi. Lekin bu yerdagi faoliyati uzoq davom etmaydi. Gazeta unga maosh to‘lamay qo‘yadi. U Britaniya muzeyiga ishga kirib, tirikchilik o‘tkazishga majbur bo‘ladi.

1905 yilda K. Chukovskiy Odessaga qaytib keladi va bu yerda „Signal“ degan jurnal chiqara boshlaydi. Jurnal sahifalarida chor hukumati siyosatiga qarshi materiallar bosilganligi uchun uni sud qilishadi.

Keyingi yillarda u bolalar adabiyoti to‘g‘risida ko‘plab maqolalar yozadi. 1907 yilda „Bolalar tili“ asari maydonga keladi.

K. Chukovskiy dastlab M. Gorkiy hikoya qilib bergan sujet asosida bugungi kunda o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan, badiiy baquvvat „Timsol“ ertagini yozdi. 1918 yilda esa „Archa“ nomli to‘plami bosilib chiqdi. O‘sha yili „Jahon adabiyoti“ nashriyotiga ishga kirdi. 1919 yilda N. A. Nekrasov asarlarining to‘la to‘plamini nashr ettirdi.

Shu yillarda uning mashhur „Moydodir“, „Suvarakxon“ ertaklari, „Kichik bolalar“ kitobi bosilib chiqdi.

„Pashsha — xarxasha“, „Barmaley“, „Telefon“, „Fedora o‘tkazgan alam“, „O‘g‘irlangan quyosh“, „Doktor Voyjonim“, „Filinisa kitob o‘qir“, „Kirpilar kuladi“ asarlari Korney Chukovskiyning nomini olamga yoydi, kitobxonlar hurmatini qozondi.

Korney Chukovskiyning ertak-poemalarida ezgulikning yovuzlik ustidan g‘alabasi, baxt, yorqin hayot sari keskin kurash bo‘rtib turadi. Masalan, shoirning „Moydodir“ asarida bolalarning odobli, ozoda, har doim to‘g‘ri so‘z bo‘lishi va tozalikka rioya qilish mavzusi ilgari surilgan.

Asar qahramoni qator fazilatlariga loyiq. Lekin bir aybi bor, faqat kir-chir yuradi. Shuning uchun bir kuni unga xizmat qiluvchi barcha narsalar ish tashlaydi, undan yuz o‘girib qochib ketishadi. Bola voqeaga tushunmay, xafa bo‘lib turganida joniga yuz-qo‘l yuvgich — Moydodir oro kiradi.

Yosh kitobxon hamisha hayvon, jonivor va hasharotlar haqidagi voqea-sarguzashtlarni sevib o‘qiydi. K. Chukovskiyning „Suvarakxon“ asari ham kichkintoylarning sevimli asarlaridan hisoblanadi. Asarda shoir hayvon, hasharot va yirtqichlarning tuzilishlari, fe‘l-atvorlari, dovyuraklik va qo‘rqoqliklari to‘g‘risida bahs yuritadi:

Sho‘rlik, baxtsiz hayvonlar

Bo‘kirib, dodlab yig‘lar!

Har bir uyada

G‘or-u qiyada —

Ochko‘z yovga

Tiz cho‘kar.

Ana shunday vaziyat tugʻilib turgan paytda paydo boʻlib qolgan chumchuqning tadbirkorligi, ishbilarmonligi, chaqqonligi qoʻl keladi, u suvarakni tiriklayin yutib yuboradi. Shu zaylda chumchuq oʻrmon-u quruqlikda yashaydigan qushlar, jonivorlar, hayvon va yirtqichlarni ozodlikka, erkka, baxtli va totli hayotga olib chiqadi. Bu voqea esa bolalarning estetik didlarini oshiradi, hayvonot olamiga nisbatan qiziqishlarini shakllantiradi, onaVatanga boʻlgan mehr-muhabbatlarini kamol toptirishda yetakchi omil hisoblanadi.

Shoirning „Doktor Voyjonim“ asari bir umr bolalarga shodlik-quvonch bagʻishlab kelmoqda. Doktor Voyjonimning oqkoʻngilligi, mehribonligi, jonkuyarligi, hayvonlar bilan inoq, doʻstligi ibratomuz chizib berilgan.

Hayotda nimalar boʻlmaydi deysiz! Hayot ajoyib-gʻaroyib voqealarga boy. K. Chukovskiy mana shunday voqealar baʼzi befahm, farosatsiz bolalar bilan ham sodir boʻlib qolishi mumkin, deydi. Mura oʻy oʻylamaydigan, fahm-farosat bilan ish koʻrmaydigan qizcha. U bilan juda kulgili voqea yuz beradi. Shoir „Muraga „Ajoyib-gʻaroyib daraxt“ ertagini oʻqib berishganida, u nima qildi?“ sheʼrida oʻylamay, aql ishlatmay tuflisini bogʻ maydoniga ekib, ostini yumshatib, suv quyib, kulgili ish qilganligini tanqid qiladi:

Mura yechib tuflisin,
Bogʻga koʻmib, der sekin:
— Oʻs, oʻsaqol, tuflicham,
Boʻy choʻzaqol, tuflicham!
Endi jajji tuflicham
Oʻz qoʻlimdan suv ichar.
Niholcham boʻlar daraxt,
Ulkan, gʻaroyib daraxt!
Pishib bosonojkalar
Daraxt sari yoʻl olar,
Qip-qizil sapojkalar:
— Yulib oling! — deb qolar.

Shoirning „Mechkay“ asarida ham shunday kulgili, taʼsirli mavzu yotganligini koʻramiz. K. Chukovskiy taʼkidlab oʻtganidek, baʼzi bolalar boʻladiki, yaxshi oʻqish, ozoda boʻlish, yuvinibtaranib yurish oʻrniga koʻproq ovqat yeyish niyatida yuradilar. Haddan ziyoda koʻp ovqat isteʼmol qilish odamni kam oʻylaydigan qilib qoʻyishini, yaxshi oʻqish, ibratomuz ishlarni amalga oshirishda unga pand berishi mumkinligini tushunmaydigan bolalar onda-sonda uchrab turishini boplab tanqid qiladi:

...Teshik kulcha juda soz
Oʻttiz bogʻlamin shovvoz,

Bir-bir yutay deb yechgan,
To'rt xumcha sutni ichgan.
So'ng urib qirq to'rt quymoq
Singlim xo'p ozgan, biroq
Ko'plarni hayron etgan,
Eshikka sig'may ketgan.

Korney Chukovskiy sevimli shoir, iste'dodli adib, shuningdek, yirik adabiyotshunos olim bo'libgina qolmay, bilimdon tarjimon ham edi. Uning „Ikkidan beshgacha“ nomli mashhur tadqiqotida kichik yoshdagi bolalarning xarakter xususiyatlari, nutqi va ruhiyati xususida qiziqarli hayotiy ma'lumotlar beriladi.

Ulkan so'z san'atkori Korney Chukovskiy bolalar qalbini to'ldiradigan, hayajonga soladigan kitoblar muallifi sifatida hurmatga sazovor. E'zozli muallifning umri, bosib o'tgan hayot yo'li ham xuddi kitoblari singari e'zozlanadi.

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar hamda axborot manbalari

Asosiy adabiyotlar

1. M.Hamroyev, D.Muhamedova, D.Shodmonqulova, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva Ona tili (darslik) MOLIYA- IQTISOD, Toshkent, 2007-yil. 81.633.1 O-56 U-6793 (10 ta)
2. R.Ikromova, D.Muhamedova, M.Hamrayev Ona tilidan mashqlar to'plami (o'quv qo'llanma) TDPU, Toshkent, 2009-yil 81.633.1 921994 I 37 (60 ta)
3. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti(darslik) –T.: O'qituvchi, 2002. 83.8 (5O'z) J 92 923869 (50)
4. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti(darslik) –T.: O'qituvchi, 2012. 83.8 (5O'z) J 92 923869 (50)

Qo'shimcha adabiyotlar

5. Sh.Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.56 B.
6. Sh.Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.488 b.
7. Sh.Mirziyoyev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent –“O'zbekiston” -2016.488 b.
8. Sh.Mirziyoyev. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent –“O'zbekiston” -2017.104 b.
9. George Yule. The Study of Language. CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS. 2010.

10. H.Jamolxonov. Hozirgi o`zbek adabiy tili. 2005, “Talqin” nashriyoti
11. Sh.Rahmatullayev. Hozirgi adabiy o`zbek tili. 2006,“Universitet” nashriyoti.
12. M.Hamrayev. Ona tili fanidan lisoniy tahlil qoliplari. “Sharq” NMAK, 2015.

Internet saytlari:

13. www.saviya.uz
14. www.tdpu.uz
15. www.pedagog.uz
16. www.Ziyonet.uz
17. www.edu.Uz
18. [tdpu-INTRANET. Ped](#)